

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«Харківський політехнічний інститут»

О. Г. Романовський, Л. М. Грень, Н. В. Серeda

**ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

Текст лекцій

для здобувачів освітньо-наукового рівня «Доктор філософії»
спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»

УДК 378(477):174

Р69

Рецензенти:

Ю.І. Панфілов, канд. психол. наук, проф., Національний технічний університет «ХП».

О.В. Попова, д-р. пед. наук, проф., Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди.

Романовський О. Г.

Р69 Професійно-етичні засади педагогічної діяльності: текст лекцій /
О. Г. Романовський, Л. М. Грень, Н. В. Серeda. – Харків: НТУ «ХП»,
2020. – 148 с.

ISBN 978-617-7879-22-9.

В основу тексту лекцій покладено знання про професійно-етичні засади педагогічної етики, нормативно-етичні принципи, якими потрібно керуватися майбутньому фахівцеві педагогічного профілю у процесі спілкування із студентами, колегами. Курс базується на вивченні характеру професійно-етичної діяльності майбутнього педагога й етичних відносин у професійному середовищі.

Призначено для здобувачів освітньо-наукового рівня «Доктор філософії» спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки».

УДК 378(477):174

© О. Г. Романовський, 2020.

© Л. М. Грень, 2020.

© Н. В. Серeda, 2020.

©НТУ «ХП», 2020.

ISBN 978-617-7879-22-9

ВСТУП

У сучасних умовах гуманізації та розвитку громадянського суспільства в Україні актуальною є проблема підвищення рівня морально-психологічної підготовки представників різних професій. Особливо дана проблема стосується викладачів, які у своїй професійній діяльності взаємодіють із молодими людьми, у яких відбувається становлення емоційно-вольової сфери, що вимагає від педагога відповідного етичного ставлення та високої моральної культури взаємодії. Професія педагога покладає на особу, що обрала її, особливі моральні зобов'язання. Суспільство делегує учителю повноваження говорити від його імені та висуває моральний обов'язок гідно виконувати своє призначення. Серед ключових компетентностей, якими повинен оволодіти майбутній педагог, етична має пріоритетне значення. Вона виступає показником і одночасно результатом професійно-особистісної готовності вчителя до роботи у школі, тому що виконання будь-якого педагогічного завдання має моральний зміст. Етична компетентність учителя репрезентує головні регуляції його дій, що закріплюються у звичках, традиціях, принципах життя і професійній діяльності, психічних станах, діях, вчинках і якостях педагога, забезпечує вибір ним свідомої етичної поведінки згідно професійно-педагогічних норм.

Етична компетентність за специфікою реалізації належить, до так званих, надпредметних компетентностей. Вони мають інтегрований характер і поєднують у собі певний комплекс знань, умінь і ставлень, які набуваються майбутніми учителями протягом засвоєння всього змісту педагогічної освіти.

Це такі здатності вчителя:

- усвідомлення гуманістичних цінностей, інваріантного характеру норм, принципів педагогічної етики;
- розуміння морального змісту педагогічної професії; необхідності розвитку культурних потреб та інтересів;

- виявлення сутності моральних колізій у різних педагогічних ситуаціях, прогнозування результатів своїх дій;
- реалізація у професійній поведінці стратегії і тактики етично адекватного спілкування з різними учасниками навчально-виховного процесу.

Дисципліна «Професійно-етичні заади педагогічної діяльності» вивчає особливості, зміст, принципи та функції педагогічної моралі, характер діяльності педагога та його моральних взаємин у педагогічному середовищі, розробляє основи педагогічного етикету, який є сукупністю правил спілкування та поведінки викладача.

Тому для успішної реалізації своєї діяльності педагог повинен володіти етичними знаннями і вміти застосовувати їх у повсякденному житті. Переорієнтація сучасної професійно-педагогічної освіти на європейські стандарти, передбачає, у першу чергу, підготовку компетентного фахівця, здатного практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки та досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики.

Відомий український вчений Г. П. Васянович вважає, що «справжня освіченість людини – це освіченість серця, розуму, набуття моральної культури. Етика не зводиться до певної системи санкцій у педагогічній діяльності, адже її завдання – пояснювати соціально-психологічну доцільність дотримання тих чи інших професійних норм і правил. Саме етика, з позицій цілісного підходу до особистості, наполягає на розгляді навчання та виховання особистості як духовного її насичення, що розгортається в духовному діалозі, спілкуванні рівноцінних суб'єктів.

Важливим компонентом формування процесу етичної компетентності майбутнього вчителя є пізнання методологічних засад професійно-педагогічної етики та її соціокультурних джерел. Осмислення цих методологічних підходів дозволяє виявити змістове ядро етики, її інваріантний характер. Основу методології складає блок історичних знань

про розвиток і становлення етико-педагогічних ідей. Дисципліна «Професійно-етичні заади педагогічної діяльності» належить до, так званих, наскрізних історико-педагогічних проблем, що виникають у певну епоху й не втрачають своєї актуальності в умовах сьогодення.

Професійна етика – невід'ємна частка загальнолюдської моралі, вона існує в її межах і формується на її основі. На всіх етапах історичного розвитку суспільства педагогічна думка була відображенням його актуальних потреб. Водночас будь-яка наукова педагогічна концепція ґрунтувалася на народно-педагогічній спадщині та прогресивному професійно-педагогічному досвіді. Отже, одним із шляхів формування етичної компетентності майбутніх учителів є домінування у змісті дисциплін педагогічного циклу («Вступ до спеціальності», «Педагогіка», «Основи педагогіки та психології», «Методика викладання у вищій школі») етико-педагогічних ідей, які мають інваріантний характер.

Тема 1. Професійно-етичні засади педагогічної діяльності як наука про моральну цінність стосунків, вироблених у навчально-виховній діяльності. Моральна культура і духовна творчість педагога

План

1. Етика як вчення про мораль. Походження термінів «етика» та «мораль».
2. Мораль як один із основних соціальних механізмів регуляції діяльності як окремої особистості так і суспільства в цілому.
3. Походження етики як науки. Взаємозв'язок етики з іншими науками.
4. Структурні складові етики (описова, загальна теорія моралі, нормативна, педагогічна, професійна, історія етичної думки).
5. Предмет, структура, функції і завдання дисципліни «Професійно-етичні засади педагогічної діяльності».
6. Моральна культура і духовна творчість педагога

1. Етика – як вчення про мораль. Походження термінів «етика» та «мораль».

Термін «етика» походить від давньогрецького «ethos», яке ще в Гомера означало місце перебування, спільне житло. Пізніше етос означало звичай, темперамент, характер, стиль мислення. У IV столітті до н.е. Аристотель, узявши за основу значення етосу як характеру, утворив прикметник «ethikos» - етичний, для позначення особливої групи людських чеснот – мудрості, мужності, помірності, справедливості тощо. Науку про етичні чесноти (особистісні якості) Аристотель назвав «ethice» – етика. Так, у IV столітті етична наука отримала назву, яку носить і до сьогодні.

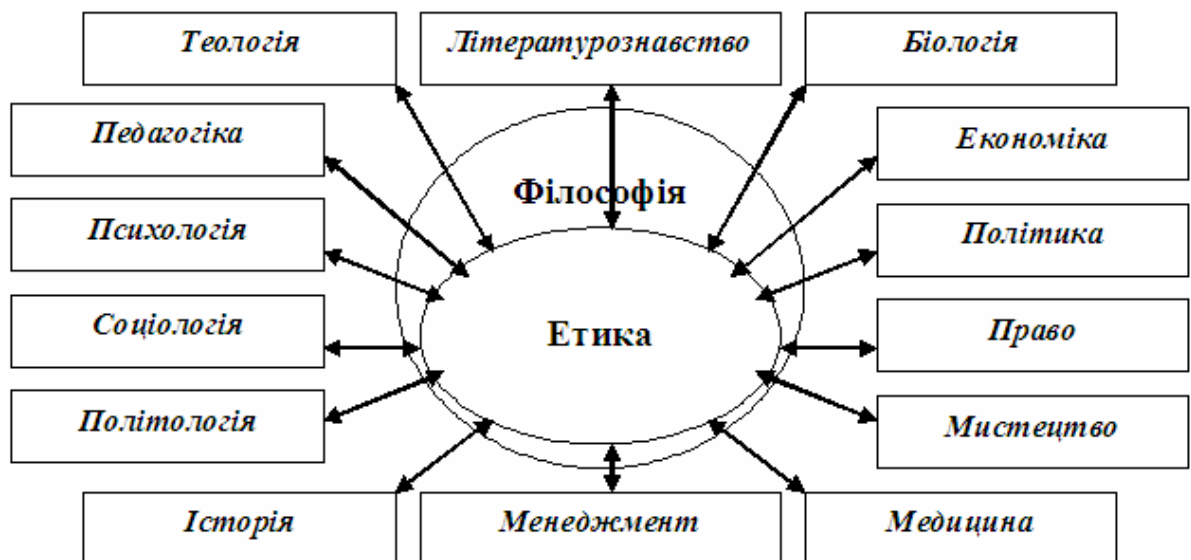
За аналогією у латинській мові від терміна «mos, moris» – крій одягу й мода, звичай і порядок, вдача і характер людини – давньоримський філософ Цицерон утворив прикметник «moralis» – моральний, тобто такий, що стосується характеру, норову, звичаю. Від нього пізніше увійшов в ужиток термін «moralitas» – мораль, як наука про людські характери. Отже, поняття

етика та мораль були запропоновані античними філософами для позначення певної сфери дослідження. Історія термінів дозволяє зробити висновок, що етика – це наука про мораль. Терміни «етика» і «мораль» не є синонімами, хоч і мають багато спільного. Під мораллю розуміють реальні явища: людські відносини, поведінку людей, тоді як термін етика означає головним чином науку.

Предметом етики є людина у її власних, людських стосунках з іншими людьми. Предмет етики розвивається в межах людського ставлення до іншого як людини. За походженням етика як наука належить до філософії. При цьому етика позначається як практична філософія, як мудрість життя. Етика належить до наук про людину в її стосунках зі світом. Вона своїм предметом і способами його пізнання відрізняється від природничих, технічних наук тим, що людина включена в предмет, є його основою.

Рисунок 1

Взаємозв'язок етики з іншими науками та сферами людської діяльності

Етика як самостійна дисципліна виділилася у кінці XVIII ст. У реальному житті мораль не існує автономно, ізольовано, вона пронизує усі види діяльності й стосунків людини. Мораль як елемент суспільного буття і свідомості, а також моральне виховання як соціальна потреба є об'єктом

дослідження не лише етики, а й інших наук. Етика тісно пов'язана з такими науками: філософія, соціологія, психологія, педагогіка, історія, етнологія, правознавство, богослов'я та ін.

2. Мораль як один із основних соціальних механізмів регуляції діяльності як окремої особистості так і суспільства в цілому.

Мораль – певна форма свідомості, сукупність усвідомлених принципів, правил, норм поведінки. На відміну від простої звички або традиції моральні норми існують у вигляді ідеалів добра і зла, вини, справедливості, совісті тощо. Мораль санкціонується лише формами духовного впливу (суспільна оцінка, схвалення, засудження).

За своїм походженням мораль – це історично одна з перших форм соціальної регуляції (інші соціальні регулятори – право, політика, наука тощо). Вже в первісних колективах мораль регулювала цілепокладаючу та ціннісно-орієнтовану людську активність. Панувало звернення до авторитету предків, опора на поведінкові зразки, що давно прижилися й діяли (так завжди було, так заповідали нам предки). Звичай спирався на систему заборон (табу), до того ж норми заборон мали величезну силу аж до позбавлення життя за порушення моральних табу.

Головне в моралі – її регулятивна та імперативна функції. Моральна регуляція – це безпосередній процес приведення у відповідність з діючими в суспільстві моральними нормами реальної поведінки особистостей, груп, колективів. Мораль здійснює регуляцію поведінки за допомогою фундаментальних уявлень про добро і зло, гідне і негідне, справедливе і несправедливе, тобто за допомогою системи моральних цінностей, які протягом сторіч формувалися народом та узагальнювалися.

Моральна регуляція передбачає наявність ідеалу, який містить портрет «Я-ідеального»; систему норм, виконання яких є засобом досягнення моральної мети, ідеалу; оцінку поведінки; специфічні форми соціального

контролю, що забезпечують виконання норм. Вона є складною взаємодією нормативних і ненормативних форм і засобів.

Сфера морального регулювання – це вся сукупність відносин особистості і суспільства. Слід підкреслити спонукальний, імперативний характер морального регулювання.

Об'єктом морального регулювання виступає поведінка особистості. Поведінка людини – це сукупність вчинків особистості. Вчинки піддаються моральній оцінці як об'єктивний показник морального стану, моральних якостей, мотивів поведінки особистості.

Предмет морального регулювання – це співвідношення інтересів особистості і суспільства. Ці інтереси водночас і взаємообумовлені, і в той же час суперечливі, створюють специфічний «зріз» суспільного буття, який власне і є предметом морального віддзеркалення і врегулювання. Звичайно, ідеальною є гармонійна єдність суспільних й особистісних інтересів. Гуманістичний підхід до вирішення проблеми «особистість-колектив» відкидає ідею абсолютизації підпорядкування особистості колективу, суспільству, яка була домінантою морального виховання у минулому.

Стосовно *способів* мораль здійснює свою регулятивну функцію на основі усвідомленого і добровільного прийняття та виконання людиною відповідних норм і принципів, а також «примусового» характеру сили громадської думки. Духовний авторитет залежить від того, наскільки правильно людина розуміє зміст моральних вимог і виконує їх. Моральні вимоги, що висуваються до людей, і контроль за їхнім виконанням здійснюються засобами духовного впливу – почуття обов'язку, честі, відповідальності, совісті.

Мораль як спосіб соціальної регуляції поширюється на всіх, незалежно від соціального стану, статусу, переконань, рівня знань тощо.

Для педагога моральна регуляція має практичне значення: педагог сам повинен бути зразком моральної поведінки і виховувати високі моральні якості у тих, кого навчає, уміло керувати моральним станом вихованців.

До *інструментарію* моральної регуляції в етиці педагога належать: моральні ідеали, норми, принципи, громадська думка, моральний авторитет, традиції, заповіді, правила, звичаї.

Моральні ідеали не несуть безпосередньо вираженої імперативної сили. З нормами моралі ідеал пов'язаний лише ідеєю обов'язку, тобто можливості доведення норми, що вже існує, до досконалості. Ідеали – бажане майбутнє, вони відображають динамічний аспект дійсності, потреб морального прогресу. В моральному ідеалі, на відміну від моральної норми, представлено цілісний образ людини, її людяність.

Моральна норма виражає моральні вимоги суспільства, держави, колективу. Моральні норми визначають основні моральні обов'язки педагога стосовно його професійної діяльності. Моральна регуляція педагогічної діяльності здійснюється завдяки диференціації моральних норм на норми-заборони, норми-рамки і норми-зразки.

Норми-заборони – своєрідні «обмежувачі» деяких моральних проявів у педагогічній діяльності, наприклад, вони не дозволяють педагогу принижувати гідність студентів, ставитися до них тільки як до об'єкта виховання. Якщо моральні заборони не діють, педагог має слабкі моральні «гальма». А за словами А. Макаренка, «людина без гальм – зіпсована машина».

Норми-рамки визначають межі дозволеного у вільних діях педагога. Вони також містять силу, що спонукає до активної діяльності. Якщо норми-заборони виконують примусову функцію, то норми-рамки – функцію обов'язку. Норми-рамки, такі як: будь чесним, справедливим, поважай гідність учня, не заподіюй зла – містяться в моральних заповідях, кодексах,

статутах навчальних закладів. Існує процес ламання і критичного переосмислення норм-рамок.

Норми-зразки не виконують примусової функції, а їхня спонукальна сила спирається на авторитет громадської думки і самосвідомість, моральний позитивний вибір суб'єкта моральних відносин. Норми-зразки виступають своєрідною моделлю майбутньої поведінки. Спочатку вони виступають у формі ідеалів, а потім набувають практичного характеру.

Моральна норма – це єдиний елемент реалізації регулятивної функції. В єдності з нормою виступають моральні принципи, громадської думка, авторитет, традиції, звичаї. Всі вони в сукупності утворюють конструкцію, що програмує, мотивує і санкціонує в механізмі моральної регуляції. Формування світогляду, моральних звичок, відчуттів, мотивів поведінки відбувається на ґрунті культурно-регіональних традицій.

Для того, щоб ефективно діяти, моральні вимоги, що містяться в моральних нормах, принципах, традиціях, повинні перевищувати середній рівень моральної практики.

Мораль – це важливий чинник не тільки розвитку культури, але й спосіб оволодіння людьми гуманним ставленням один до одного. У своїй праці «Культура та етика» А.Швейцер пише, щ «істинно моральною людина стає тільки тоді, коли вона підпорядковується внутрішній вимозі допомогти життю будь-кого іншого, та утримується від того, щоб заподіяти будь-яку шкоду живій істоті».

Добро і зло – загальні поняття моральної свідомості, категорії етики, що характеризують позитивні і негативні моральні цінності. Добро – душевність, дружелюбність, сердечність, людяність.

Совість – особистісна форма морально-емоційного контролю, компонент моральної свідомості. Як результат самооцінки є певною ціннісною шкалою (критеріями добра і зла, справедливості і порядності).

Совість – рефлексійна емоція, болісне самоусвідомлення індивідом своїх вад і моральної недосконалості.

Духовність – специфічна людська риса. Виявляється у багатстві духовного світу особи, її ерудиції, розвинутих інтелектуальних і емоційних запитах, моральності. Духовність — індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості: ідеальної потреби пізнання та соціальної потреби жити, діяти для інших. З категорією духовність співвідноситься потреба пізнання світу, себе, змісту і призначення свого життя.

Структура етики як науки: описова, загальна теорія моралі, нормативна етика, педагогічна етика, історія етичної думки, професійна етика.

Етика (від. грец. – звичай, вдача, характер) – теорія про мораль, у широкому розумінні є низкою системно обґрунтованих правил, що визначають і регулюють стосунки між людьми.

Структура етики

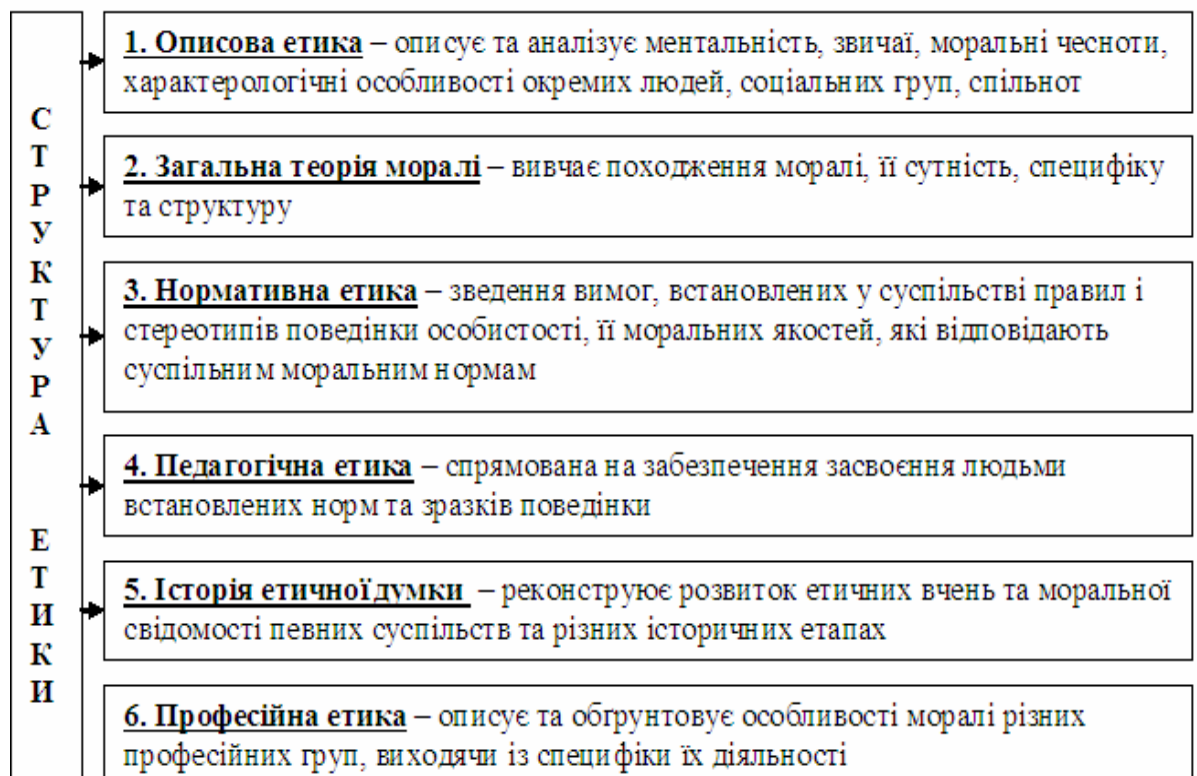

Рисунок 2. – Структура етики

5. Предмет, структура, функції і завдання дисципліни «Професійно-етичні заади педагогічної діяльності».

Професійно-етичні засади педагогічної діяльності – це складова частина етики, яка віддзеркалює особливості функціонування моралі в умовах цілісного педагогічного процесу, наука про різнобічні аспекти моральної діяльності вчителя. Предметом професійно-етичних засад педагогічної діяльності є закономірності вияву моралі у свідомості, поведінці, відносинах і діяльності педагога.

Рисунок 3. – Основні функції етики соціально-педагогічної діяльності

Етика соціально-педагогічної діяльності здійснює такі основні функції:

- пізнавальну – виявляється в тому, що вона дає людині нові знання про світ і водночас виступає формою суспільної свідомості;
- регулятивну – забезпечує регуляцію поведінки, відносин людей у різних сферах суспільного буття. Педагогічна мораль специфічно регламентує взаємовідносини учителя з учнями, колегами, батьками учнів;
- виховну, оскільки моральні настанови, норми, оцінки, моральні орієнтири служать вихованню моральної особистості;
- ціннісно орієнтовану – з одного боку ціннісно орієнтує педагогічну діяльність, з іншого педагогічна мораль забезпечує формування ціннісних орієнтацій на моральну діяльність і вдосконалення моральних відносин.

До змістовних структурних компонентів етики соціально-педагогічної діяльності відносять: моральну свідомість, моральну діяльність, моральні відносини.

Основним завданнями етики соціально-педагогічної діяльності є:

- 1) дослідження теоретичних проблем п етики соціально-педагогічної діяльності;
- 2) розробка проблем моральних аспектів педагогічної праці;
- 3) вияв вимог, які пред'являються до морального обліку вчителя;
- 4) вивчення особливостей моральної свідомості вчителя;
- 5) розробка питань морального виховання та самовиховання.

6. Моральна культура і духовна творчість педагога

Людина як духовна істота завжди прагне досконалості, що надає їй сили духу, можливості творити культуру. Постійно вдосконалювати себе і власні педагогічні якості має і вчитель, що зумовлено не лише бажанням самотворчості, а й обов'язком, який на нього покладає суспільство як на носія високої моральної культури. Український педагог Василь Сухомлинський (1918—1970) пов'язує моральну культуру вчителя не тільки зі здатністю, умінням збуджувати, формувати духовне начало в дитячій душі, привчати її до почуття індивідуальної і колективної відповідальності, а й із власним щастям. У сучасній науковій літературі її багатогранність, поліаспектність і внутрішню суперечливість засвідчують різні визначення науковців: «закріплені в суспільній думці моральні цінності, що використовуються на практиці більшістю людей» (А. Гусейнов); «ступінь засвоєння прогресивних моральних цінностей та оволодіння навичками їх реалізації» (В. Біблер); «все морально позитивне, цінне у життєдіяльності індивіда або соціальній суспільності» (В. Іванов). Моральна культура педагога постає передусім як інтегральна єдність двох суспільних явищ: культури і моралі. Функціонуючи як «культура» в моралі, вона водночас

висвітлює моральний аспект (цінність) культури. Тому аналіз моральної культури передбачає розкриття глибинних взаємозв'язків між культурою і мораллю, що можливо лише на основі системного аналізу людської культури, сутності та структури моралі, їх соціальних функцій, ролі в суспільній життєдіяльності людей.

Моральна культура педагога — духовна цінність, система знань і переконань, почуттів і навичок, норм і відносин, інтересів і потреб, єдність культурно-морального досвіду, безпосередньої діяльності і поведінки, спрямованої на самореалізацію, навчання і виховання особистості учня.

Філософ і культуролог Володимир Біблер (1918 – 2000) наголошував, що лише наприкінці XX – на початку XXI ст. стало можливим зрозуміти феномен культури у вимірі всезагальності, тобто досягнути його у справжньому сенсі людського буття. На його думку, культура – це:

- форма одночасного буття і спілкування минулих, сучасних і майбутніх культур, їх взаємовиникнення і діалогу;
- форма детермінації індивіда в горизонті особистості, самодетермінації людського життя, свідомості, мислення; тобто форма вільного вирішення і переосмислення своєї долі у свідомості її історичної і загальної відповідальності;
- знаходження «світу вперше».

Всезагальність діалогу культур передбачає спілкування, що ґрунтується на взаєморозумінні, рівноправності, толерантності, справедливості. Для реалізації цієї мети слід подолати застарілі національні антагонізми, культурно-расові прихильності, вияв повної національної неупередженості. Як на рівні суспільства, нації, так і на рівні особистості необхідна психологічна зміна у сприйнятті один одного, уміння відчувати себе передусім часткою космосу, відтак членом суспільства і лише після цього — членом нації, а не навпаки. У розвитку і впровадженні ідеї діалогу культур педагог відіграє важливу роль. Він щоденно спілкується з дітьми, формує їх світогляд

на основі здобутків національної і світової культур. Контекстуальний принцип такого діалогу розглядає сучасний український філолог Марк Гольберг, аналізуючи творчість Миколи Зерова, зокрема його цикли сонетів «Мотиви Одиссеї», «Образи й віки». Він стверджує, що українська культура в діалозі з культурами інших народів і епох виявляє свою глибоку самобутність та ставлення до того, що висловлено ними. Надбання однієї культури стає імпульсом для створення цінностей іншої. Роль і обов'язок педагога полягають у тому, щоб послідовно, делікатно і неупереджено показувати вихованцям, що нового вносить певна культура в загальнолюдську скарбницю, наскільки вона здатна сприймати досягнення інших культур, вслухатися в «чуже» слово (М. Бахтін), як вона вміє його зробити своїм.

На свідомість, волю, почуття людини впливають різноманітні чинники зовнішньої і внутрішньої детермінації (лат. *determinare* — визначати) — філософської концепції, яка визнає об'єктивну закономірність і причинну зумовленість усіх явищ природи та суспільства. Це чинники економічного, соціального, політичного державного тиску, впливу середовища, екологічної кризи, системи освіти, «масової культури». Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. чинники зовнішньої і внутрішньої детермінації стали катастрофічними. Особливо вони вплинули на молодь, яка найбільш сприйнятлива до різних явищ антикультури. Учитель покликаний зменшити цю сприйнятливість учнів та студентів. Саме на нього покладається висока моральна відповідальність і надія за збереження людства, цивілізації. Педагог навчає учня, студента самодетермінації, нелінійності «самодії», які притаманні справжній культурі. Водночас чим вищий рівень самодетермінації, культури людини, тим вона моральніша, здатна правильно визначати своє життя, вчинки, свідомість, долю у різноманітних і віддалених наслідках. Людина високої духовності може чинити опір усьому аморальному, антикультурному. Творення культури генетично і соціально-

історично відбувається на засадах самопрагнення та цілеспрямованої людської діяльності. Людина працює не лише «на себе», а й на суспільство, інших людей. Так здійснюється феномен людської самодетермінації, виникає підґрунтя культури як загальне визначення всіх форм людської праці, спілкування, свідомості і мислення (здатності змінювати своє спілкування і свідомість).

Особливе місце у цьому процесі посідає художня література, яка дає змогу автору і читачам ніби вперше «народжувати» світ, буття предметів, людей, власне буття з площини полотна, хаосу, кольорів, ритмів поезії, філософських начал, миті морального очищення. Водночас у творах культури цей уперше створюваний світ сприймається в незалежній від нас самотності. Педагог відкриває його не лише для себе, а й для вихованців, що вимагає значної відповідальності. Таке розуміння «світу вперше» є підґрунтям для спілкування на межі культур і можливості самодетермінації. Змістову основу моральної культури становить мораль.

Тема 2. Історичні аспекти розвитку професійно-етичних засад педагогічної діяльності

План

1. Висвітлення проблем етики соціально-педагогічної діяльності у творах античних філософів (Сократа, Платона, Аристотеля).
2. Кодекс педагогічної етики Квінтіліана.
3. Розробка ідей педагогічної етики у епоху Середньовіччя.
4. Внесок вітчизняних мислителів у педагогічну етику: Повчання Володимира Мономаха дітям, розвиток етичних вчень у Києво-Могилянському колегіумі та братських школах, К.Д.Ушинський, Б.Д.Грінченко, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський.

1. Висвітлення проблем педагогічної етики у творах античних філософів (Сократа, Платона, Аристотеля).

Елементи соціально-педагогічної діяльності знаходимо у вченнях древніх філософів і педагогів, які намагалися осмислити специфічні проблеми педагогічної моралі. Особливе місце в історії педагогічної етики посідає вчення Сократа. Він прийшов до висновку, що *сутність людського буття полягає в моральності*. Причому для Сократа вищим було не те, що дано людині природою, а те, що набувається культурою, вихованням.

Зробивши це важливе відкриття в пізнанні людської сутності, мислитель усю свою просвітницько-виховну роботу спрямував на моральне вдосконалення особистості. Головну роль у моральному вдосконаленні особистості він відводив знанням. Знання вирішують справу, вони роблять людину вільною. Виходячи з того, що вихованням можна подолати аморальність, Сократ ставив високі вимоги як до учителів, так і до учнів. Передусім учитель повинен мати незаперечний авторитет, а учень має послідовно звільнятися від духовного рабства: бути освіченим, витриманим, «пізнати самого себе», в усьому дотримуватися міри, хвалитися не зовнішніми ознаками, а прекрасними справами. Сократ як учитель мав незаперечний авторитет серед своїх учнів, про що свідчать його взаємини з відомими учнями – Платоном та Алківіадом.

Платон надає важливого значення дружбі між учителями та учнями. Сутність будь-якої дружби між людьми полягає у тому, що вони приводять один одного до істини. В академії, яку створив Платон, дотримувалися принципу: жодну науку вільна людина не повинна вивчати як раб. Вчитель, на думку Платона, має бути дуже обережним і стриманим у своїх оцінках і висловлюваннях.

З академії Платона, яка проіснувала понад тисячу років, вийшло багато прекрасних педагогів, проте особливо виділяється **Аристотель**, який встановив предмет і особливі ознаки етики як науки, дав їй ім'я. У

Аристотеля є багато праць з етики, зокрема «Евдемова етика», «Нікомахова етика», «Велика етика», «Про добродетель». Філософ наголошував, що кожна людина, а особливо вчителі, повинні володіти високими добродетелями. Він виділив 10 моральних добродетелей: мужність, розсудливість, щедрість, пишність, величавість, честолюбство, рівність, правдивість, дружелюбство, люб'язність. Найдосконалішою добродетеллю Аристотель вважав *справедливість*.

2. Кодекс педагогічної етики Квінтіліана

Цікавими є й етичні погляди римських мислителів, зокрема Квінтіліана. Він вважає, що надзвичайно важливою справою є вибір високоморальних вчителів, оскільки аморальний учитель виховує подібну до себе аморальну дитину. На думку філософа насилля та знущання над дитиною, свідчать про те, що вчитель недостатньо з'єднаний духовно зі своїм учнем. У результаті відбувається моральне приниження як учня, так і вчителя.

Квінтіліан розробив своєрідний кодекс педагогічної етики:

1. Нехай учитель викличе в собі батьківські почуття до своїх учнів і постійно уявляє себе на місці тих людей, які довіряють йому своїх дітей.
2. Нехай він сам не має вад і не переносить їх на інших.
3. Нехай суворість його не буде гнітючою, а ласкавість не буде розслаблююю, щоб звідси не виникла ненависть або презирство.
4. Нехай будуть тривалими бесіди про моральне й добре, адже чим частішими будуть умовляння, тим меншою буде потреба в покараннях.
5. Нехай учитель не буде роздратованим і водночас не потурає тим, хто потребує виправлення.
6. Нехай він буде доступним у викладанні, терплячим у роботі, більш старанним, ніж вимогливим.
7. Нехай із бажанням відповідає тим, хто запитує, і нехай запитує мовчазних.
8. На похвалу він нехай буде не надто скупим, але й не надто щедрим,

оскільки перше відбирає бажання до праці, а друге народжує безпечність.

9. При виправленні того, хто потребує усунення, він не повинен бути надто суворим, тим більше сварливим.

10. Нехай він кожен день скаже учням що-небудь таке, що у них назавжди залишиться в пам'яті.

Проте педагогічна етика учителя, застерігав Квінті ліан, не здатні виховати гідну людину, якщо не буде відповідного морального оточення. Особливо велика роль у цьому процесі сім'ї. Ставлячи високі вимоги до моральних якостей вчителя, можновладці Риму виявляли й турботу про його матеріальний і соціальний стан. Про що свідчить Указ імператора Костянтина про привілеї для вчителів (333 р. н.е.).

3. Розробка ідей педагогічної етики у епоху Середньовіччя

В епоху середньовіччя панує євангельська моральна доктрина.

Ранньохристиянські мислителі-педагоги розробляли педагогічну етику на засадах добра, милосердя, любові. Одним із їх представників є Августин Блаженний. Він вважав, що молитва – є головним засобом самовдосконалення, самопізнання, самовиховання християнина. Учителя він радив обирати такого, що перебуває в старших літах, досвідченого життям і мудрого з ласки Божої. У своїй праці учитель Августин окреслює ті необхідні риси, якими на його думку повинен володіти педагог, зокрема: він повинен щиро любити Бога, бути добрим, скромним, володіти різнобічними знаннями. Але якщо вчитель чогось не знає, краще признатися у цьому, ніж демонструвати удаване знання. Мислитель засуджує невимогливих учителів.

4. Внесок вітчизняних мислителів у педагогічну етику

Що ж стосується етичних засад виховання підростаючого покоління у Київській Русі, то вони відображені у «Повчанні», у якому В.Мономах закликає дітей через каяття, сльози й молитву стати на шлях праведності. У «Повчанні» автор закликає виконувати свої обов'язки як перед Богом, так і

перед ближніми своїми, а також не кривдити бідних, дітей, старих людей, сиріт та вдів. В епоху Відродження та Нового часу педагоги-гуманісти різко виступають проти середньовічної схоластики, обґрунтовують положення, згідно з якими дитина заслуговує на повагу, шанобливе ставлення до її індивідуальності, неповторності, пропагують ідеї гуманного ставлення до дитини, з метою її саморозкриття, самоудосконалення.

Значний внесок у розробку проблем педагогічної етики зробив Я.А. Коменський. Його турбувало передусім те, що не кожен педагог знаходиться на рівні необхідного гуманного ставлення до дитини. Багато з тих, що повчають, уміють гарно й артистично говорити з кафедри про добро, справедливість, гідність, а за межами аудиторії, у буденному житті є невитриманими, грубіянами, заздрісними, слово у них розходиться з ділом. Діяльність учителя не за власною совістю і призводить до того, що немає у світі порядку і панує ненависть, злість, крадіжки, вбивства. Коменський підкреслював, що учителями повинні бути люди набожні, чесні, діяльні та працьовиті не лише ззовні, але насправді мають бути живим зразком доброчесності, які зобов'язані прищепити іншим. Ці вимоги мають багато співзвучного з поглядами педагогів Києво-Могилянської академії, братських шкіл України – Стифанія Зизанія, Кирила Ставровецького, Симеона полоцького, Григорія Сковороди та ін. Так. У статуті Львівської братської школи вказувалося, що «дидаскал або вчитель цієї школи має бути благочестивий, розсудливий, смиренно мудрий, лагідний, стриманий, не п'яниця, не блудник, не хабарник, не срібллюбєць, не гнівливий, не заздрісний, не сміхотворець, не лихослів, не чародій, не байкар, не прихильник ересей, але прихильник благочестя, який у всьому буде взірцем добрих справ».

Цікавими є й погляди на моральний облік вчителя вітчизняних педагогів. Так, К.Д.Ушинський виступав проти обмежуючих вказівок, норм

щодо поведінки вчителя в кожному конкретному випадку. Він закликав вивчати закономірності, з яких витікають ці норми.

Б.Грінченко був переконаний, що тільки національна школа – це вірний засіб збереження і відродження у молоді національного менталітету, культури, мови та моральності. Денаціоналізація є разом з тим і деморалізацією народу. Справжній педагог має, передусім чітко визначитися з ким йому бути: з рідним народом, чи з тими, хто «однімав його рідну мову і волю».

А.С.Макаренко вважав, що педагогічна мораль має поєднувати у собі суворі вимоги до людини і глибоку повагу до неї. Вчитель повинен бути морально прекрасним не тільки внутрішньо, але й зовнішньо.

В.О.Сухомлинський в основу педагогічної етики поклав любов, ласку, добро. «Моя влада над дитиною – це здатність дитини реагувати на моє слово, яке може бути теплим і ніжним, ласкавим і тривожним, строгим і вимогливим – і завжди мусить бути правдивим і доброзичливим. Я твердо вірю в те, що виховати дитину можна насамперед ласкою, добром».

Г.Ващенко висловлює думку про те, що саме педагог повинен навчити молодь взірцево служити богам і Батьківщині. Теоретичні засади сучасної педагогічної етики розробляють Г.Васянович, І.Зязюн, В.Малахов, В. Онищенко, І. Синиця, І.Чорнокозов, Я. Якубсон та ін.

Тема 3. Моральна свідомість особистості педагога

План

1. Структура моральної свідомості викладача вищого навчального закладу.
2. Принципи педагогічної моралі (принцип педагогічного гуманізму; принцип педагогічного оптимізму; принцип педагогічного колективізму, принцип педагогічної громадськості та патріотизму).

3. Змістовний аспект почуттєвого рівня моральної свідомості (великий спектр почуттів (чесності, обов'язку, відповідальності), емоцій і уявлень про моральне й аморальне, моральні потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, спрямування).
4. Основні структурні елементи моральної свідомості викладача на раціонально-теоретичному рівні (етичні знання, ідеали, переконання, норми, принципи).

1. Структура моральної свідомості викладача вищого навчального закладу.

Мораль як соціальне явище має складну структуру. До основних структурних компонентів моралі належать моральна свідомість, моральна діяльність, моральні відносини. Водночас кожен із цих структурних компонентів має свою підструктуру. Так, моральна свідомість включає моральні норми, принципи, категорії, мотиви, ціннісні орієнтації тощо.

Під моральною свідомістю особистості педагога розуміють ідеальне віддзеркалення і регулювання власне моральних відносин у сфері педагогічної діяльності.

Структуру моральної свідомості розглядають на двох рівнях: раціонально-теоретичному і почуттєвому (морально-психологічному). Змістовний аспект почуттєвого рівня моральної свідомості охоплює великий спектр почуттів (чесності, обов'язку, відповідальності), емоцій і уявлень про моральне й аморальне, моральні потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, спрямування тощо.

У моральних почуттях викладача з більшою емоційною силою та безпосередністю, ніж на теоретичному рівні відбувається схвалення чи осуд, симпатії чи антипатії, їх зовнішні вияви бувають надто інтенсивними, у формі емоцій, радості або гніву, морального задоволення або незадоволення. Отже, будь-який вияв людських почуттів супроводжується безпосередніми

емоційними реакціями: відбуваються зміни у виразі обличчя (міміка), у поставі всього тіла (пантоміма), а також в особливостях поведінки. Через свій зовнішній вияв емоції і почуття допомагають викладачу налагоджувати як інтерперсональний (із студентами, колегами, батьками), так й інтраперсональний (із самим собою) зв'язок.

Найпростіші моральні почуття виражають безпосереднє оціночне ставлення до того, що відбулося. У психологічній науці їх *називають ситуативними*. Вони виникають у процесі діяльності викладача, його спілкування із студентами, колегами. З допомогою цих почуттів викладач чітко реагує на коливання багатоманітних зв'язків у педагогічному колективі. Ситуативні почуття надзвичайно рухомі та у своїй сукупності характеризують моральний настрій людини. Учитель несе безпосередню моральну відповідальність за створення умов, у яких студентові було б комфортно, без зайвої напруги, працювати, а настрої його був би життєрадісним, оптимістичним.

Моральні почуття відповідальності дозволяють викладачу відчувати значущість як своїх вчинків, так і інших, а також виконувати ті чи інші соціально значимі дії. Підкреслюючи роль моральних почуттів у системі «учитель-учень», відомий психолог Л.С.Виготський писав: *«Жодна форма поведінки не є настільки міцною, як пов'язана з емоцією. Тому якщо Ви хочете викликати у людини потрібні вам форми поведінки, завжди потурбуйтеся про те, щоб ці реакції залишали емоційний відбиток в учня. Жодна моральна проповідь так не виховує, як живе почуття, у цьому сенсі апарат емоцій є ніби спеціально пристосованим і тонким знаряддям, через яке найлегше впливати на поведінку»*.

До інтимних моральних почуттів людини належать – почуття любові, дружби, ніжності, делікатності, відданості, вірності й ін. У цих почуттях існує взаємозв'язок об'єктивного і суб'єктивного: в якості об'єктивного виступають суспільні суспільні норми, принципи, цінності, вплив

середовища, а в якості суб'єктивного – особистісне ставлення викладача до студентів на рівні симпатії і антипатії.

Моральна свідомість викладача фіксує особливу моральну значущість почуття любові до дітей, студентів. Любов характеризується вищою духовною напругою і ґрунтується на відкритті максимальної цінності конкретної людини. Люблять «не тому, що», а «не дивлячись ні на що». В усі часи любов до дітей визнавалася необхідною моральною якістю вихователя, виразником його духовної досконалості. Любов – це фундамент виховання, на якому утворюються надійні взаємовідносини з дітьми. Любов до дітей виявляється у відношенні до них.

Ще одна група моральних почуттів, (складні за змістом і стійкі) є *почуття суспільного переживання* (морально політичні або морально-громадські). До них належать почуття патріотизму, національної приналежності та єдності. Викладач не може стояти поза суспільно-громадськими інтересами. На нього покладається надзавдання – виховати людське в людині, формувати справжнього патріота. Тому якщо почуття інтимного плану ситуативні, динамічні, то почуття суспільного переживання відзначаються більш стійким та стабільним емоційним ставленням особистості до явищ дійсності.

Важливим елементом почуттєвого рівня структури моральної свідомості особистості викладача є *моральні мотиви*. У педагогічній сфері важливо зважати на дію зовнішньої і внутрішньої мотивації. До зовнішньої мотивації відносять нагороди, покарання. До внутрішньої мотивації відносять потреби, бажання досягти успіху, мрії та плани на майбутнє, а також цілі та ідеали. Наступним компонентом почуттєвого рівня структури моральної свідомості є *ціннісні (моральні) орієнтації*. В.Малахов виділяє 2 типи цінностей: цінності, сенс яких визначається наявним потребами й інтересами людини, і цінності, які навпаки, надають смислу існування самої людини. Цінності, які обслуговують самоствердження людської особистості,

і цінності, котрі творять і відроджують людину в певній принципово новій якості. Цінності другого типу інколи називаються «вищими» або «культурними», «смісложиттєвими», «самоцінностями».

2. Основним структурними елементами моральної свідомості викладача на раціонально-теоретичному рівні є етичні знання, ідеали, погляди, переконання, норми, принципи, категорії та ін.

Етичні знання – це особлива форма духовного засвоєння результатів пізнання, процесу віддзеркалення моральної дійсності, яка характеризується усвідомленням їх істинності. Невід’ємними якостями етичних знань є науковість, систематичність, усвідомленість, осмисленість. Вони охоплюють знання моральних вимог, норм, правил поведінки. Соціологічні дослідження вчених свідчать, що педагог, у якого не сформовані наукові знання, вирішує етичні питання, спираючись на власні емпіричні переконання і погляди, і з цих позицій сприймає соціально-педагогічну практику. Проте знання етичних норм, правил, категорій не робить людину автоматично морально вихованою.

Етичні наукові знання активно сприяють формуванню в особистості викладача *морального ідеалу*. Моральний ідеал – це уявлення про найвищу моральну досконалість, яка як взірець, норма й найвища мета визначає певний спосіб і характер дії людини. Моральний ідеал необхідно розглядати не як пасивне очікування майбутнього, а як активний, творчий процес, спрямований на вдосконалення існуючої моральної дійсності, прагнення і здійснення «морально вищого», отже, гармонії у взаємовідносинах «викладач - студент», «викладач-суспільство».

Переконання – це основна моральна настанова, яка визначає мету і напрям вчинків людини, тверда впевненість у чомусь, заснована на певній ідеї, на світогляді. Переконаннями стають ті моральні знання, які не лише засвоєні, але і творчо перероблені індивідом відповідно до власного світогляду, що несуперечливо вписуються в його ідейні прагнення і

становлять його компонент. Ось чому переконання знаходять широкий вияв у практичній діяльності та поведінці викладача, стають його орієнтирами та спрямовувачами. Вони дисциплінують волю, здійснюють самоконтроль людини, здатні стримувати бажання, які суперечать потребам інших людей, колективу, суспільству. Моральна свідомість особистості виявляє себе не лише в почуттєвій та раціональній формі, *але й вольовій*.

Принцип педагогічного гуманізму

Як соціально-політична, педагогічна течія гуманізм сформувався в епоху Відродження. Першим гуманістом цієї епохи вважають італійського поета і мислителя Франческо Петрарку (1304-1374). Згідно з його поглядами, гуманізм - справжня віра в людину і її можливості, новий метод наукового дослідження, новий погляд і ставлення до світу, адже "божественному знанню" він протиставляє "людське знання" ("гуманна студія"). Отже, гуманізм - це новий світогляд, усвідомлення повноти величі людини, її здатність зрозуміти і перетворити на благо все багатство і розмаїття довкілля, з яким людина пов'язана нерозривно, оскільки є "вузлом", центром світу, творцем власного буття.

Сучасна українська дослідниця Л. Серова зауважує «що категоріальний аналіз поняття «гуманізм» охоплює такі ознаки, як цілісність людської особистості, свобода, щастя, рівність тощо. Особливого значення вона надає ідеї любові до людини, яка пронизує філософію, етно- та наукову педагогіки загалом. Категорія «любов» – центральна в гуманізмі, хоча на різних етапах розвитку педагогічної думки вона наповнювалася новим змістом.

Любов є загальною основою, в межах якої сенс життя виражений у потребі ставлення до об'єкта любові - дитини. Цей об'єкт - соціальна істота, сенс життя якої полягає лише у спілкуванні з іншими людьми, здатними забезпечити своє існування, функціонування і розвиток. Любов до людини є сутністю гуманізму.

Учений-діалектолог, письменник Володимир Даль (1801-1872) наголошував, що гуманізм характерний для освіченої людини і для педагога, покликаною формувати особистість, спираючись на принцип педагогічного гуманізму. Вболівання за дитину, її здоров'я, внутрішній світ, життєві ситуації є справжнім виявом любові вихователя до вихованця. Любов дає змогу збагнути духовну сутність дитини, іноді ототожнитися з нею. В. Сухомлинський зазначав: "Педагог без любові до дитини - це все одно, що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору". Почуття любові позбавляє корисливості, передбачає здатність толерантності, терпеливості.

Любов характеризується вибачатися, також беззастережністю і безумовністю, що дають змогу пізнати душу дитини, оцінити її поведінку, визначити методи впливу на неї. Любити дитину безумовно - означає любити її незалежно від зовнішності, здібностей до навчання, вад, поведінки, очікувань від неї в майбутньому. Важливим є вираження цієї любові, віри в досконалість дитини, формування її моральної краси. Це створює атмосферу співпереживання радості та надії, відіграє важливу роль у духовному становленні особистості.

Принцип педагогічного гуманізму (лат. humanus - людський) - моральний принцип, на якому ґрунтується гуманізація навчально-виховного процесу, центром якого є дитина.

Принцип педагогічного гуманізму передбачає також повагу до прав і свобод дітей. їх регулює Конституція України та правові акти, а також норми міжнародного права, зокрема Декларація прав дитини, Конвенція про права дитини, Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, Пекінські правила, Статут дитячого фонду України тощо.

Більшість учителів у педагогічній практиці дотримується положень правових актів, які визначають свободу умовою, результатом і критерієм індивідуального та суспільного розвитку, духовного прогресу. Вона є вищою

цінністю, способом буття і творчості дитини. Проте багато дітей потерпає від порушення їх прав і свобод, насильства, жорстокості не лише суспільства взагалі, а й батьків, учителів зокрема. Наслідком цього явища є нестриманість у вчинках дітей. Найбільше руйнує людське почуття власної гідності та створює багато емоційних труднощів у дорослому житті насилля і жорстокість, пережиті в дитинстві. Моральні знущання над дитиною (постійне критикування, приниження гідності, недооцінювання розумових здібностей, обмеження прав і свобод) шкідливо впливають на психіку, деформують духовний світ, спричиняють негативні зміни в її розвитку як особистості. Жорстока поведінка вчителів виховує в дітей злість, недовіру та агресивність.

Страх морального і фізичного покарання може спричинити лицемірну любов до вчителя. Нещирість роздвоює душу дитини, робить її фальшивою. Водночас дитині не слід надавати нічим не обмежену свободу. Французький філософ і письменник Жан-Жак Руссо (1712-1778) вважав, що дитину можна морально скалічити, якщо дати їй все і не вимагати від неї нічого. Це формує дитину-тирана. Людина у своїй діяльності має керуватися певними моральними принципами, цінностями, тобто апелювати до культури думки.

Принцип педагогічного гуманізму не обмежується визнанням "зовнішньої свободи" дитини і її права. Він передбачає розуміння внутрішнього самобуття, само-свободи людини. Моральна свобода робить її досконалою і сильною, унеможливорює аморальні дії, гартує духовний характер, самостійність і самовизначеність. Внутрішню свободу особистості необхідно виховувати у процесі спільної діяльності, спілкування з іншими людьми, передусім учителями і вихователями.

Принцип педагогічного гуманізму доповнює сформована А. Макаренком ідея про те, що необхідно ставити якнайвищі вимоги до людини, водночас виявляючи якомога більше поваги до неї. Моральна вимогливість педагога до учня є не самоціллю, а засобом духовного становлення

особистості, формування її моральної позиції, орієнтації на позитивну моральну діяльність. Уміння вчителя знайти відповідні форми моральних вимог забезпечує сприйняття та усвідомлення їх дитиною. Важливу роль у цьому відіграє моральне передбачення. Якщо вихователь спостерігає неспроможність учня сприйняти моральну вимогу, чому перешкоджають вік, вроджені вади, моральна запущеність тощо, така вимога втрачає сенс через передчасність та недоречність.

Водночас у педагогічній практиці взаємопов'язуються моральні вимоги і тактовне, чуйне ставлення вчителя до учня. Проте вихователям не завжди вдається уникнути крайнощів - формалізму та строгості, які призводять до несвідомого виконання учнями моральних норм (мораль втрачає гуманістичний зміст), і скептичного, нігілістичного та зневажливого ставлення до моральних вимог самих учителів, які не вірять у можливість морального поступу, прогресу особистості та суспільства. Отже, моральні вимоги мають не лише об'єктивний характер, а й залежать від їх носіїв - суб'єктів.

Учителі як суб'єкти моральних вимог різні, тому їхні підходи щодо вияву цих вимог також різняться. Російський педагог Станіслав Шацький (1878-1934) виокремив чотири типи педагогів: авторитарний, авторитарно-мотиваційний, ліберально-сприяючий, гуманно-демократичний. Авторитарний тип характеризується незаперечністю поставлених вимог, які учень має виконати за будь-яких обставин. Педагоги цього типу виховують в учнів конформізм, бездумну слухняність, формують рабську свідомість. Учитель *авторитарно-мотиваційного типу* не лише змушує учня дотримуватися моральних вимог, а й пояснює, навіщо це потрібно. Він не у всьому категоричний, інколи погоджується з бажаннями учня, обґрунтовуючи йому, чому саме так ставиться вимога, чому її необхідно виконати. Це найпоширеніший тип, він мотивує амбівалентність обов'язку педагога і учня. Педагог ліберально-сприяючого типу пояснює зміст

моральної вимоги, допомагає її виконати, покладаючись на досвід та ініціативу учня. Проте основне виховне значення певної моральної вимоги формує учитель. За такого підходу виявляється взаєморозуміння між ним і учнем. Представник гуманно-демократичного типу цілеспрямовано підводить учня до розуміння сутності моральної вимоги, допомагає йому знайти правильне рішення, здійснити моральний вибір. Цей тип потребує високої педагогічної культури і забезпечує позитивний результат. Такий педагог є не лише носієм і взірцем у виконанні моральних та професійних вимог, а й зразком їх дотримання у вихователів. Саме завдяки їм учні усвідомлюють моральні цінності, сенс морального буття, стають зразковими громадянами держави.

Моральному становленню особистості учня сприяє дотримання послідовності у постановці моральних вимог. При цьому в індивіда формується моральна звичка діяти згідно з усталеними моральними нормами і правилами. І навпаки, епізодичність моральних вимог негативно позначається на становленні особистості, часто спричинюючи конфліктні ситуації, які відчужують учителя і учня.

Принцип педагогічного гуманізму передбачає повагу до позиції вихованця навіть тоді, коли він відмовляється виконувати поставлені вимоги. У такій ситуації педагог має керуватися тим, що кожна особистість автономна і є не лише носієм, а й гарантом моральності. Цей підхід суперечить авторитарній педагогіці, яка нівелює партнерство, співдружність, прагнення до активності, взаєморозуміння. Учні вчаться працювати відповідно до вимог, які надходять ззовні (гетерономія). Найбільшим недоліком педагогіки, побудованої на принципі авторитаризму, є протиставлення навчальної мети виховній, зневага ідеї гуманного ставлення до особистості, її поглядів, переконань, орієнтацій та моральних цінностей. Заперечення унікальності кожного індивіда, панічне ставлення до дитини, яка інакше мислить, - вияви єдиного морально-психологічного синдрому

деіндивідуалізації. Якщо педагог не поважає вихованця через його власну позицію, то в такий спосіб він не визнає індивідуального буття особистості. Це буття формується через внутрішню позицію людини, становлення системи особистісних смислів, на чому людина будує свій світогляд, тобто оцінює явища дійсності, сенс свого життя і формує на їх основі переконання, ідеали і принципи діяльності. Світогляд - важливий чинник розвитку дитини, розуміння причин-но-наслідкових зв'язків усіх явищ і самоусвідомлення.

Світогляд людини, її позиція постійно змінюються, особливо в дитячому віці, коли вона динамічно розвивається. Учитель повинен виявляти неупереджене ставлення до дитини і розуміти, що вона постає як особистість тоді, коли включена в ситуацію, у якій може активно, вільно та гідно обстоювати свою позицію або зайняти іншу відповідно до власних моральних переконань. Це природне право індивіда, яке педагог має поважати.

Важливим елементом принципу педагогічного гуманізму є розвиток у вчителів і учнів позитивної установки на особистість один одного. Термін "установка", запропонований грузинським педагогом і філософом Дмитром Узнадзе (1887-1950), призначений для подолання постулату безпосередності, який був методологічною передумовою в традиційній психології, передусім в інтроспективній психології свідомості та біхевіоризмі. Подолавши методологічну обмеженість цих підходів, Д. Узнадзе обґрунтував уявлення про установку як "цілісну модифікацію суб'єкта", його готовність до сприйняття майбутніх подій і здійснення в певному напрямі дій, що є основою його відповідно обраної активності.

Тривалий час у навчально-виховній системі домінував суб'єкт-об'єктний підхід, який деформував установку вчителя на сприйняття учня як особистості - його вважали об'єктом педагогічної дії. Це дегуманізувало взаємини вихователя і вихованця, перешкоджало реалізації учнем моральних

потреб і зацікавлень у ситуаціях спілкування, заважало відкритості у відносинах, вияву довіри та ін.

Суб'єкт-суб'єктний характер організації навчання і виховання скеровує установку вчителя та учня на активний пошук взаєморозуміння, проникнення в емоційну сферу. В. Сухомлинський зазначав, що за таких умов відбувається спрямованість людини на людину. Так, учень з установкою "учитель - особистість" упевнений, що у складній (екстремальній) ситуації, у якій він опиниться, учитель може захистити його від несправедливих звинувачень і підозр. Водночас установка педагога на учня як особистість створює позитивне очікування, за якого учень виявить моральну стійкість.

У педагогічній практиці суб'єкт-суб'єктний характер мали стосунки А. Макаренка з вихованцями трудової колонії для неповнолітніх правопорушників (1920- 1927), а з 1927 по 1935 р. - комуни ім. Держинського у Харкові. Він ризикнув, відрядивши п'ятдесят вихованців (колишніх злодіїв і безпритульних) на свято Краматорського заводу, де вони повинні були гідно поводитися. Пам'ятаючи про довіру і честь, які до них виявили колектив і педагог, діти проявили найкращі свої моральні якості. Мету виховання А. Макаренко розумів як програму особистості, програму людського характеру. У виховному процесі він вбачав обов'язкову наявність загальної програми виховання та індивідуальної; найважливішими моральними якостями вихованців уважав формування свідомої дисциплінованості, яку пов'язував із вихованням мужності, стійкого і сильного характеру та сили волі.

У процесі позитивної установки на основі пізнання і самопізнання суб'єктів виявляється особистісний смисл взаємодії, активізується не лише емоційно-оцінювальний компонент (симпатія, приязнь, доброзичливість), а й морально-поведінковий, діяльнісний. Лише в конкретній діяльності здійснюються самовияв, самоактуалізація і самоствердження особистості.

Принцип педагогічного гуманізму потребує визнання права особистості на повну відмову від формування тих якостей, які за будь-яких причин суперечать її переконанням (гуманність, релігійність тощо). Окреслюючи зміст поняття "переконання", С. Гончаренко наголошує на тому, що воно є "основною моральною настановою, яка визначає мету і напрям вчинків людини, твердою впевненістю у чомусь, заснованою на певній ідеї, на світогляді". На його думку, переконання є методом виховання, який передбачає цілеспрямований вплив на свідомість вихованця з метою формування в нього позитивних морально-психологічних рис, спонукання до суспільно корисної діяльності або подолання негативної поведінки. Цей підхід характеризується пошуковістю і загалом правильно окреслює проблему формування переконань. Особистість має моральне право сприйняти або не сприйняти цілеспрямований вплив на власну свідомість. Педагогічний гуманізм також заперечує "світський" і "релігійний" *прозелітизм* (намагання навернути інших у свою віру; проповідує одномірне мислення).

Організований вплив на свідомість індивіда не завжди доречний і моральний. Це регулюється на законодавчому рівні. Так, у ст. 34 Конституції України проголошено: "Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне виявлення своїх поглядів і переконань". Ст. 35 наголошує: "Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність... Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова". Однак на практиці спостерігаються факти цілеспрямованого нав'язування учителям і учням ідей, вірувань та переконань як з боку партій, так і релігійних організацій.

Незважаючи на причинно-наслідкові характеристики будь-якого соціокультурного явища, основним, на що слід звернути увагу вихователю, є метод впливу на свідомість особистості, форми залучення її до вірувань, які часто суперечать гуманістичному характеру виховання. Наставник повинен бути майстром духовного досвіду, уміти жити в духовній любові і добрі з іншими. Вихована морально людина має керуватися власними думками, переконаннями, творити моральне благо, справедливі вчинки, морально самовдосконалюватись. Пошуки духовних шляхів кожна людина здійснює по-різному. Як зазначає російський філософ Іван Ільїн (1883-1954), "є люди, яким вдається схопити край ризи Божої в мистецтві та через мистецтво... Поряд із ними є інші люди... серце яких розквітає в живій любові до ближнього... Є люди, яким світло Боже дається в утвердженні справедливості та права, в мудрому, непідкупному мистецько-почуттєвому правосудді; інші - в природі та її таємничо-прекрасному житті; інші вступають із Богом в безпосереднє спілкування з допомогою простої, одинокої, щирої молитви... Жоден із цих шляхів не може бути відкинутий...".

Отже, принцип гуманізму є провідним у педагогічній етиці. На ньому ґрунтується гуманізація навчально-виховного процесу, в центрі якого - конкретна дитина. Реальне застосування принципу гуманізму дає змогу вихованцям жити повноцінним життям, постійно розвивати і виявляти особистісне духовно-моральне зростання.

Принцип колективізму. Внутрішній світ особистості амбівалентний: характеризується автономністю і водночас залежить від соціального середовища (моральних взаємин, духу колективізму). Колективізм є властивістю особистості, що відображає рівень соціального й духовно-морального розвитку людини і виявляється в особистій відповідальності за колектив, постійних діях на користь колективу. *Принцип колективізму* (лат. *collectivus* – збірний) – моральний принцип, за якого колективні Інтереси і мета превалюють над індивідуальними.

Колектив є спільнотою людей, об'єднаних суспільно значущими цілями, що свідчить про високий рівень їхньої згуртованості. Міра його позитивного впливу на особистість визначається доброзичливістю та дбайливістю у ставленні колективу до внутрішнього світу індивіда. Гуманістичний підхід у розв'язанні проблеми "колектив - особистість" заперечує таку категоричність, однак і не надає безумовного пріоритету особистості над колективом. У колишній системі морального виховання домінувала ідея абсолютної підпорядкованості особистості колективу. Лише у взаємозв'язку ці ідеї є продуктивними, і на них ґрунтується сучасний особистісно орієнтований підхід до морального виховання. У педагогічній теорії і практиці такого підходу дотримувався А. Макаренко, який сформулював ідею морального виховання особистості "в колективі та через колектив».

Колективістська концепція морального виховання є надбанням світової педагогічної думки і відповідає гуманістичній теорії. Водночас деякі вчені (О. Вишневський, Ю. Азаров) пропонують відмовитись від принципу колективізму та концептуальних напрацювань А. Макаренка як антигуманних.

У сучасному суспільстві роль соціуму в моральному вихованні особистості применшується, спостерігається нігілістичне ставлення до ідеї колективізму, зростає рівень агресивності та насильства в молодіжному середовищі, де культивують "зоологічний" індивідуалізм і егоїзм.

Справжній колективізм не заперечує саморозвитку і самовизначення людини, а забезпечує формування індивідуальності, захищає інтереси, прагнення дитини. Руйнують його такі внутрішньоколективні явища, як кругова порука, конформізм.

Морально-правові відносини більшості педагогічних колективів характеризуються єдністю, дружбою, взаємодопомогою та моральним здоров'ям. Проте існують колективи з *круговою порукою*, де відбуваються

грубі порушення дисципліни, панує моральна атмосфера, яка пригнічує насамперед вихованців. За кругової поруки спільність ґрунтується на удаваних дружбі і товарищескості, взаємному вибаченні за здійснення аморальних учинків (сьогодні ти мене "прикрив", а завтра я тебе), страху за приниження гідності. Для неї характерні відносини, позбавлені гуманізму та порядності. Ця спільність протиставляє себе колективу як "не нашому". У ній можуть утворюватися власні норми, правила та критерії поведінки. Деформація людських стосунків балансує від грубого приниження гідності особистості до знущання над нею та навішування ярликів. Найбільше потерпають люди, погляди яких відрізняються від загальних, що провокує негативне ставлення колективу.

Спричинити кругову поруку можуть також консервативні традиції" втрата цінностей деякими педагогами, удаване сприймання педагогами неформальних угруповань у колективі як справжньої дружби; неправові санкції деяких керівників стосовно підлеглих, їх байдуже ставлення до підлеглих, недовіра, підозра та страх брати на себе відповідальність за інших.

Умовами виникнення цього явища є також низький авторитет керівника, відсутність свідомої дисципліни або її грубе порушення, низька педагогічна, етична і правова культура педагогів, zdeформована совість педагогічних працівників. Такі негативні суспільні явища заперечують демократичне, правове суспільство, гуманістичні норми і правила поведінки.

Принцип колективізму руйнує також конформізм – пристосування особистості до колективу, що полягає в пасивному сприйнятті норм, правил, порядку, які діють у ньому. Міра конформності - це ступінь підпорядкування індивіда колективним стандартам і вимогам. Вона може виявлятися лише зовнішньо, коли педагог не змінює своїх поглядів, але і не висловлює їх уголос та робить вигляд, що поділяє позицію колективу. За припинення тиску або виходу індивіда з-під контролю певної групи він знову діє відповідно до своїх переконань. Складнішою є "внутрішня конформність",

яка полягає в тому, що під тиском колективу, педагогічного керівництва вчитель, засвоївши погляди більшості (причому не через переконливі аргументи, а через побоювання залишитися в ізоляції), стає пристосованцем, пасивним виконавцем дій інших. Сформованість таких соціально-психологічних переконань у педагога позначається на його стосунках з учнями. Вимоги його мають авторитарний характер, заперечують творчість особистості учня, формують психологію покори. Конформізм виховує тиранів, оскільки заперечує опозицію, власну думку. Гуманістичне розв'язання проблеми конформізму екзистенціалісти вбачають у тому, що Я та Інші повинні перебувати у гармонії. За відсутності гармонії між Я та Іншими постає завдання самореалізуватися, залишитися собою і подолати авторитарний вплив колективу.

Сучасний український педагог М. Красовицький стверджує, що принцип колективізму в навчальному процесі може бути застосований, якщо виховання здійснюється через гуманну і керовану педагогами дитячу спільність, передбачає активну громадську діяльність її членів, співробітництво, соціальний контроль, відповідальність та повагу до особистості. Його не слід використовувати, якщо через колектив особистості нав'язують політичні або релігійні погляди, сферу дій, якщо ігнорують її свободу і самостійність, пригнічують власне Я. Проаналізувавши вітчизняну і зарубіжну педагогічну спадщину, педагог запропонував такі рекомендації щодо застосування принципу колективізму в сучасному навчально-виховному процесі:

- 1) реалізувати принцип самостійності дитячого та юнацького колективів. Із цією метою слід відкинути ідеологічні нашарування на шкільне життя, зміст його діяльності, щоб воно не породжувало насильства над дитиною;

2) враховувати всі джерела виховання (зокрема, внутрішні сили особистості). Для цього необхідно знівелювати ставлення до колективу як єдиного засобу виховання;

3) заперечити колективну відповідальність за вчинки окремої особистості, що є однією з фундаментальних засад "тюремної" педагогіки. Зовні зміцнюючи дисципліну, цей підхід розкриває можливості для знущань і розправи вихованців над особистістю;

4) узгоджувати інтереси особистості з інтересами колективу (групи, більшості); уникати конфлікту індивіда з колективом;

5) надати пріоритет вільному розвитку особистості, що забезпечується відмовою у виховному процесі від переваги колективної (групової) думки над думкою окремої особистості під час вирішення колективних питань. Ігнорування особистої думки зумовлює нівелювання і пригнічення особистості, виховує в неї або крайній конформізм, або цинізм і протест проти колективних дій;

6) надати дитині свободу вибору у виховних заходах, формах і об'єктах спілкування, політичних поглядах, світоглядних та релігійних цінностях, хобі тощо;

7) відмовитися від обговорення в колективі будь-якого вчинку особистості. В. Сухомлинський вважав, що таке обговорення є педагогічним невіглаством і використовує дитячу спільність як педагогічну палицю, засіб цькування особистості, тиску на неї.

Отже, головною метою формування та діяльності дитячого колективу є особистість, її здібності, інтереси, потреби, розкриття творчого потенціалу дитини. Справжній колективізм оснований на безумовному визнанні унікальності, неповторності індивіда, поваги до його особистості у поєднанні з відповідальністю і вимогливістю до нього. Колективістське виховання ґрунтується на створенні в дитячому колективі системи гуманних відносин. Забезпечення свободи кожної особистості в колективі передбачає необхідні

для його нормального функціонування обмеження, ігнорування яких призводить до культивування у школі "зоологічного" індивідуалізму. Необхідно зберегти демократичні традиції організації життя дітей у колективі - самоуправління, гласність, виборність і зміну лідерів, свідомий порядок, дисципліну та самообмеження. Нemoжливе успішне виховання громадянина, якщо дитина не набуває у школі досвіду відповідальності за виконання певних функцій в організації життя школи та класу.

Принцип громадянськості та патріотизму. Інтегративною якістю особистості є громадянськість, сформованість якої дає змогу людині відчувати себе юридично, соціально, морально та політично дієздатною. До основних її елементів належать моральна і правова культури, виражені в почутті власної гідності, внутрішньої свободи особистості, дисциплінованості; повазі та довірі до інших громадян і державної влади, здатної виконувати свої обов'язки; гармонійному поєднанні патріотичних, національних і наднаціональних, загальнолюдських почуттів.

Принцип громадянськості та патріотизму - моральний принцип, який передбачає національну гордість, громадянську відповідальність та готовність служити Батьківщині.

Дотримання принципу громадянськості в моральному становленні особистості було незаперечною істиною ще за часів античності. Так, Платон наголошував, що індивід і держава - одне ціле. Педагог персонально відповідає перед законом, державою, народом за виховання моральних, громадянських якостей молоді. Арісто-тель обстоював думку, що громадянське виховання молоді є основним засобом збереження державного устрою. Тому його забезпечення він вважав справою не лише вчителів і батьків, а передусім держави. Таких поглядів дотримувались М. Монтень, Я.А. Коменський, Й.Т. Песталоцці, А. Дістервег, Г. Кершенштайнер та ін. Справжнім вважали педагога, який є не просто державним службовцем, а окрасою нації, її надією й опорою. Він мав виявляти гідність, моральну

культуру і внутрішню свободу за умов постійного та неформального піклування з боку батьків, держави і суспільства.

Провідною ідеєю німецького педагога Георга Кершенштайнера (1854-1932) (автора громадянського виховання) є формування державної свідомості особистості. У передмові до твору "Що таке державно-громадянське виховання" (1918) він розкрив враження від перебування в Україні перед початком Першої світової війни і висловив думку, що під час воєнного лихоліття спільна небезпека об'єднує громадян. Однак у мирні роки інтереси одиниць превалюють, панує байдужість до державних справ не лише пересічних індивідів, а й можновладців, які про це ніколи публічно не говорять. Цей егоїстичний нахил людини можна ефективно подолати лише заплановано і послідовно виховуючи всіх у напрямі громадянськості й патріотизму. Тобто слід доводити до свідомості кожного, що добро одиниці найкраще збережеться в державі, добре упорядкованій, збудованій на моральних основах, і кожний зобов'язаний підтримувати державу, в якій живе.

Українські теоретики та педагоги-практики Г. Ващенко, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський також розглядали принцип громадянськості як один із провідних у педагогічній етиці. Г. Ващенко, висвітлюючи генезу і розвиток українського виховного ідеалу, наголошував на його послідовній традиційності. Оскільки основним джерелом традиційного виховного ідеалу українця є релігійність і патріотизм, то педагог безпосередньо відповідає за формування цього ідеалу в молоді. Першою абсолютною вартістю для молоді, стверджував Г. Ващенко, є Бог, другою - Батьківщина. Молодь має чітко уявляти собі, що благо Батьківщини полягає в таких чинниках:

- 1) державній незалежності, можливості українського народу вільно творити своє політичне, соціальне, господарське і релігійне життя;

2) об'єднанні всіх українців незалежно від їх територіального походження, церковної належності, соціального стану тощо в одну спільноту, пройняту єдиними творчими прагненнями і патріотизмом;

3) справедливому державному устрої, який підтримує лад у суспільстві, забезпечуючи особисті права і волю кожного громадянина та сприяючи розвитку та прояву його здібностей, спрямованих у бік громадянського добра;

4) справедливому соціальному устрої, за якого зникає і унеможливорюється боротьба між окремими групами суспільства;

5) високому рівні народного господарства та його справедливій організації, що забезпечать матеріальний добробут усіх громадян, позбавлять експлуатації;

6) розквіті духовної культури українського народу (науки, мистецтва, освіти);

7) високому релігійно-моральному рівні українського народу, впровадженні в життя учення Христа;

8) високому рівні здоров'я українського народу, зведенні до мінімуму хвороб і смертності.

Виховання моральності та патріотизму має ґрунтуватися на піднесенні громадянського почуття, яке закладене в людині генетично, проте позитивно розвивається чи деформується залежно від соціального оточення. В. Скуратівський зазначав, що любов до рідного краю, родини, Батьківщини змалечку закладається в людини несвідомо. Справжня любов досягає найвищого вияву, коли є духовно усвідомленою, самовизначеною. Якщо переважає інстинктивність, то любов до Батьківщини може обернутися "сліпим афектом", здатним знівелювати совість, справедливість і навіть сенс життя. За таких умов людина переживає не творче піднесення, а зневагу до інших народів. Ідея Батьківщини передбачає в людині духовність. Якщо людина не має її, то може прожити все життя в межах своєї держави і не

"знайти" Батьківщини, не полюбити її. Це зумовлюють егоїстично-особистісні або егоїстично-групові інтереси. Часто такі люди з егоїстичних міркувань видають себе за патріотів, симулюють любов. Їх завжди висміювали в художній літературі. Прикладом справжньої любові до Батьківщини є Святослав Хоробрий, Володимир Великий, Володимир Мономах, Богдан Хмельницький, а також ті національні герої, які все життя присвятили боротьбі за щастя та добробут України.

Високі громадянськість та патріотизм відображені у фольклорі, який педагогу слід творчо використовувати в навчально-виховному процесі. Організуючи виховну роботу з громадянського, патріотичного виховання, потрібно враховувати регіонально-політичні і регіонально-культурні відмінності, релігійну неоднорідність, неоднозначне ставлення населення до подій минулого та сучасності тощо в Україні.

Отже, принципи громадянськості та патріотизму не лише відроджують моральні цінності минулого, а й потребують діяльного ставлення до свого народу, у чому відображається національна гордість і любов до Вітчизни, громадянська відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам та виявляється в готовності служити Батьківщині і захищати її від ворогів.

Тема 4. Основні категорії професійно-етичних засад педагогічної діяльності, їх загальна характеристика

План

1. Категорій етики. Добро і зло у професійній діяльності педагога. Доброчесності та вади викладача.
2. Основні філософські концепції трактування добра (гедоністична, евдоністична, утилітаристична (прагматизм), теологічна, раціоналістична, натуралістична.
3. Добро – дія викладача (протидія злу, навчання праці та вдячності).

4. Поняття про моральний обов'язок і відповідальність, справедливість і щастя, честь, гідність і совість викладача вищого навчального закладу.

Категорії етики – це найбільш загальні наукові поняття, які віддзеркалюють головне, сутнісне у становленні, функціонуванні та розвитку моралі. До основних категорій педагогічної етики належать: щастя, добро і зло, моральний обов'язок та відповідальність, педагогічна справедливість та совість, честь і гідність.

Особливості категорій етики:

- мають ціннісний характер;
- мають спонукальний характер;
- віддзеркалюють явища у емоційно – оцінній формі;
- ґрунтуються на силі громадської думки і самосвідомості особистості;
- мають синтезуючо-загальний характер;
- мають подвійний характер.

Ціннісний характер категорій етики полягає в тому, що вони орієнтують педагога на людину, як на найвищу цінність.

Спонукальний (імперативний) характер – спонукає педагога до моральних дій та вчинків, які регулюються його совістю, відповідальністю, честю, мужністю. Прикладом є український учитель, поет – Василь Стус, мандрівний учитель-філософ – Сковорода, поет Т.Шевченко, польський педагог Януш Корчак, античний філософ Сократ.

Емоційно-оціночна форма – передбачає відповідну емоційну реакцію викладача на професійну ситуацію з наступною відповідною її оцінкою. Наприклад, педагогічна несправедливість, виявлена викладачем по відношенню до студента, часто призводить до внутрішнього протесту, гніву, образи, антипатії. І навпаки, справедливе, гуманне ставлення до студентів викликає повагу, симпатію й орієнтує на відповідальний моральний вибір у майбутній поведінці.

Сила громадської думки та самосвідомості. Оскільки більшість етичних категорій не мають юридичної сили, а їх реалізація обумовлена так званими «неписаним правилами», носіями яких може бути як громадськість в цілому, так і окремі особистості.

Синтезуючо-загальний характер полягає у тому, що категорії етики діють у різних сферах: в освіті, науці, культурі, мистецтві, бізнесі, політиці.

Подвійний характер полягає у тому, що за своїм змістом категорії етики об'єктивні, а за формою – суб'єктивні.

2. Добро – це одна із найбільш загальних імперативно-оцінних категорій етики, яка виражає позитивне моральне значення явищ суспільного життя у їх співвідношенні з ідеалом. Доброта – морально-ціннісна характеристика людини, яка включає такі властивості, завдяки яким вона здатна творити добро (у моральному сенсі). До цих властивостей належить, наприклад, милосердя, чуйність, привітність, приязнь, прихильність, готовність поступитися власними інтересами задля інших та ін.

Доброчесність – поняття моральної свідомості, яке виступає узагальненою характеристикою позитивно стійких моральних якостей особистості. Дане поняття підкреслює діяльну форму засвоєння добра. Доброчесність характеризує моральну міру поведінки особистості в тих чи інших сферах суспільного життя, відносинах, стосунках.

Протилежним до доброчесності є поняття вади. Вада – поняття моральної свідомості, яке служить узагальненою характеристикою негативних моральних якостей особистості. Ця категорія віддзеркалює моральну міру непорядної поведінки індивіда у тій чи іншій сферах суспільного чи особистого життя. Вадами, які ганьблять людину і заслуговують морального засудження, є, передусім, такі: погорда, нечесність, жадність, лицемірство, корисливість, заздрість. Невміння або не бажання керувати власними вчинками і надто велике бажання керувати іншими.

Зло – як категорія етики віддзеркалює негативні аспекти дійсності, діяльності людей і відносин між ними.

На сьогодні існує багато філософських напрямів та концепцій, які по-різному трактують поняття «добро». Так, основним з них є:

- гедоністична – добром є те, що приносить л-ні насолоду і задоволення;
- евдоністична – добро виступає основою людського щастя;
- утилітаристична (прагматизм) – добро розуміється як користь;
- теологічна – добро з виявом Божої волі (Слово про закон і благодать);
- раціоналістична – з всесиллям людського розуму;
- натуралістична – пов'язує добро із загальною проблемою збереження і продовження життя.

З найдавніших часів учитель, що мав добре серце, слово, волю, шанувався як Бог, адже він тримав ключі від таємниць земного буття. «Місія вчителя від Бога – долати хаос світлом власного серця, творити гармонію через утвердження істини, добра, краси засобами благодатного слова» - пише професор Г.Сагач.

Надзвичайно цінні поради вмілого використання слова у формуванні дитини доброї, чуйної, чесної подає В.Сухомлинський. «Я твердо вірю в те, що виховати дитину можна насамперед ласкою та добром».

В.Сухомлинський про добро-слово

- *Справжня духовна влада педагога над вихованцем досягається лагідним, добрим словом.*
- *Педагог має моральне право повчати дітей добру, якщо його слово не розходиться з ділом.*

Добро-слово – це не лиш духовне, а й фізичне здоров'я дитини.

З добро-слова починається справжня творчість особистості.

Добро-слово – це необхідний зв'язок між живими і тими, хто пішов із життя.

Добродія педагога повинна:

- протидіяти злу;
- навчати праці;
- учити вдячності.

У педагогічній практиці часто зустрічається удавана доброта та корислива псевдо доброта.

Важливою для людської моральності є позитивна ціннісна орієнтація на благо, добро. Але важливо і те, що в суспільному житті людей, у вирі випадковостей, конфліктів, з котрими стикається людина у своєму безпосередньому існуванні, така позитивна ціннісна орієнтація не може бути збережена без елемента самопримусу, обов'язковості, вольового зусилля (що якраз і втілюється в уявленні про належне).

Слід зважити у повному розумінні слова. Можна чудового усвідомлювати, що чомусь, чого тепер немає, належить бути, що якісь зміни неодмінно потрібні й т. ін. – і водночас самому нічого не робити для встановлення цього належного й обов'язкового порядку речей і навіть не відчувати необхідності такого власного втручання. Категорія обов'язку якраз і фіксує набуття загальним уявленням про належне форми конкретної вимоги, зверненої до людського суб'єкта відповідно до його становища в даний момент. Іншими словами, обов'язок – це усвідомлення належного, за якого здійснення належного стає для особи нагальним практичним завданням.

Ще інакше: ми повинні відчувати свою суб'єктивну причетність до реалізації цього належного, усвідомлювати, що без власних цілеспрямованих зусиль воно, можливо, і не буде здійснене.

Так, можна щиро переживати з приводу нинішнього стану природного середовища, шкодувати, що цей стан аж надто далекий від належного. Проте справді моральне усвідомлення цієї ситуації має місце тоді, коли ми починаємо розуміти, що спасіння природи потребує конкретних зусиль

кожного з нас, коли дбайливе ставлення до довкілля набуває дієвості безпосередніх життєвих завдань людської особистості.

Важливо також відрізнити осмислення в категорії обов'язку різних суспільних, професійних і т.п. вимог до людини від того, що становить невід'ємний зміст морального обов'язку як такого. Людина може і повинна сприймати виконання певної сукупності своїх громадянських, виробничих та інших зобов'язань як власний моральний обов'язок. Трапляється, проте, що між морально санкціонованими суспільними вимогами до особистості та її власне моральним обов'язком визрівають суперечності, конфлікти, розв'язати які може лише сам є дана особистість.

Так, обов'язок вояка вимагає в разі крайньої потреби вбити ворога, тим часом як моральний обов'язок виходить із категоричної заборони «не вбий».

Людське життя відкрите для подібних конфліктів: саме тому дотримання морального обов'язку здатне переростати у справжній відповідальний вчинок, засвідчувати індивідуальність і силу волі людини, її здатність ризикувати заради власних переконань.

Відповідальність – етична категорія, яка означає усвідомлення індивідом (соц. групою, народом) свого обов'язку перед суспільством, людством. (за словником).

Якщо категорія обов'язку позначає надання уявленню про належні форми конкретного практичного завдання певного людського суб'єкта, то категорія відповідальності характеризує згаданого суб'єкта з точки зору виконання ним цього завдання. Якою мірою людина виконує свій обов'язок або ж якою мірою вона винна в його невиконанні – це і є питання про її моральну відповідальність.

Категорія відповідальності тісно пов'язана з уявленням про свободу людини. Очевидно, що не маючи свободи, людська особистість не була б у змозі відповідати за свої вчинки.

Щодо людини вважається, що їй притаманна свобода дії, свобода вибору, що вона здатна осмислено, з урахуванням можливих наслідків обирати той чи інший варіант поведінки – а тому має нести відповідальність за вчинене нею. Іноді легко переконатися, що і стосовно людини, міра справжньої свободи завжди є величиною конкретною, тому моральні висновки про ступінь відповідальності будь-якого кожного разу мають бути зваженими. (Хтось, почувавши себе зле, розбив дорогу річ; хтось не висловив належного співчуття своєму приятелеві, оскільки й гадки не мав про нещастя, яке з ним сталося).

Отже, питання про відповідальність здебільшого не просте і вирішується неоднозначно. Серед чинників, які потрібно враховувати при розгляді проблем, пов'язаних з моральною відповідальністю, - повнота обізнаності з реальними обставинами, можливість їхнього адекватного усвідомлення, внутрішній стан суб'єкта, його здатність до відповідної дії і т.п.

Все ж, коли йдеться про власну відповідальність. Людина із сумлінням найчастіше схильна поширювати її далеко за межі своєї реальної свободи в конкретній ситуації. Її не влаштовують «заспокійливі» міркування відносно того, що, мовляв, усе передбачати неможливо, а вище голови не стрибнеш. Треба сказати, що неспокій сумління у подібних випадках, хто яким би очевидним було б наше ситуаційне алібі в них, має своє підстави. Але за будь-яких можливих обставин людина є істотою принципово вільною, а отже – відповідальною. Якщо ми не хочемо зректися власної людяності, ми маємо розглядати себе крізь призму цього нашого ідеального родового стану.

Категорія справедливості фіксує той належний порядок людського співжиття. Який і має бути встановлений внаслідок відповідального виконання свого обов'язку.

На відміну від вищеназваних категорій, категорія справедливості передбачає не просто оцінку того чи іншого явища (добро це чи зло тощо), а

співвідношення кількох (двох або більше) моментів, між якими і належить встановити етичну відповідність. Так, справедливо, щоб гідну вчинкові відповідала заслужена винагорода, злочину – кара, правам – обов’язки і т.п.

Важливою рисою справедливості є те, що «вектор» справедливості з ідейних і моральних висот спрямований безпосередньо в конкретику реального суспільного життя.

Перша формула справедливості – відплата, помста: «око за око, зуб за зуб» – поширена на стадії родового суспільства. З утворенням ранніх держав «відплатна» концепція справедливості почала здавати свої позиції під натиском морально-правового устрою ранніх д-в. Головна причина в тому, що «відплатна» справедливість не могла забезпечити впорядкованість і законотворчість суспільного життя. Тому, незалежно від свого географічного положення, етнічної, культурної специфіки, держава на певному етапі розвитку мала вступити в боротьбу з даним первісним варіантом діючої справедливості – для того, щоб звільнити місце для більш цивілізованих форм.

В реальному житті ми дотепер часто ставимося до інших людей так, як вони ставляться до нас (а не так, як ми б воліли, щоб до нас ставились), на образу відповідаємо образою, на неприязнь – неприязню. Проте цей факт людського існування, природним чином залишаючись у світі сущого, в сучасному цивілізованому світі вже не має відношення до світу належного, до нормативної структури моралі як такої.

У юридичному аспекті справедливість означає законність. Але слід ототожнювати поняття «справедливість» і «право». Неправова «справедливість» - на жаль. Не вигадка, а прикра реальність. Донедавна ми на власному досвіді мали справу з системою, що прагнула забезпечити централізоване встановлення «справедливості» поза будь-якими правовими обмеженнями, Така «справедливість» - принада тоталітарних режимів. Що сподіваються насильницьким запровадженням «належного порядку» згори

замінити для своїх громадян правові гарантії їх вільної ініціативи й життєдіяльності.

Поняття «честь» визначається ставлення людини до самої себе, а також ставлення до неї суспільства як до представника певної людності, групи – соціальної, професійної, національної, статево-вікової, за тими чи іншими конкретними уподобаннями. Ви можете мати честь як робітник, майстер своєї справи, як вояк, як українець, росіянин, єврей, як юнак або дівчина, як мешканець Києва, як член певного клубу або ж партії тощо. (Саме слово «честь» етимологічно пов'язане з «часть», «частина»: в надбанні даної групи, як матеріальному, так і моральному, в її славі й доброму йменні. В повазі, яку вона викликає до себе, кожен її член має свою частину. Звідси й тісний зв'язок поняття честі з поняттям репутації – загальної думки, яка складається в суспільстві щодо морального обличчя певної особи або колективу. Людина честі має піклуватися як про репутацію групи, до якої вона належить, так і про власну свою репутацію.

Історично поняття про честь виникає насамперед як відображення родової й станової диференціації людських спільнот: людина, згідно з первісними уявленнями про честь, не повинна робити того, що принижує гідність даного роду або стану.

Основою відношення людини до світу є визнана суспільством значущість ряду предметів, що служать певними суспільними взірцями, мірами, вимогами, ідеалами. До цього ряду належать честь, совість, гідність та ін. Уявлення про гідність, честь, добро, совість, красу змінюються залежно від історичного часу, епохи, рівня розвитку, культури. Поняттям «гідність» визначається ставлення людини до самої себе і суспільства до неї як до визнаної цінності. Цим поняттям позначається сукупність уявлень про самоцінність особи, її соціальну рівність з іншими людьми, за допомогою яких визначають конкретну міру суспільної цінності людини.

Уявлення про гідність виконують функцію регулятора людської поведінки: за будь-якої ситуації людина мусить поводитися так, щоб не

втратити свого «обличчя». Гідність сприяє усвідомленню людиною свого місця в суспільстві. Ідеалів, допомагає збагнути сенс власного існування. Гідність безпосередньо виявляється через усвідомлення свого суспільного значення, яке переживається відповідними почуттями, на противагу переживанню соціальної пригніченості. Отже, гідність – це високе почуття і глибоке усвідомлення людиною (людністю) власної самоповаги.

Поняття «совість» визначається почуття й усвідомлення людиною (людністю) відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством. Ця риса допомагає людині контролювати виконання своїх обов'язків перед суспільством і самою собою, що суспільством визначається як показник досконалості та самодостатності. Само оцінний характер совісті виявляється у почуття морального задоволення своїм вчинками або почутті сорому за них.

Наявність феномену совісті засвідчує певний рівень інтелектуальної досконалості особи, бо здатність перейматися думками та почуттями інших людей – це те, що існує лише як духовне, а не матеріальне. Суспільний простір прояву честі, совісті та гідності надзвичайно широкий: сфера політики, науки (експериментально-дослідницька діяльність), виробництво тощо. Кожна історична епоха створила своїх героїв – носіїв честі. Совісті та гідності, образи яких відбилися в народній (фольклорній) культурі.

Порядність – це почуття і усвідомлення людиною (людністю) причетності та відповідальності стосовно долі інших людей. Критеріями порядності слугують суспільні норми оцінки людських дій. Порядна людина є безпосереднім носієм та суб'єктом загальних суспільних цінностей – добра, краси, правди, виявляє себе гідною, достойною, чесною. Як правило, людську порядність вбачають у конкретних позитивних вчинках: відповідальності за долю інших людей, особистій причетності до суспільного життя.

Тема 5. Етичні норми діяльності педагога. Педагогічний такт, його основні показники

План

1. Норми етичної поведінки викладачів вищої школи стосовно професії (якість надання освітніх послуг; престиж педагогічної діяльності; впровадження нових освітніх технологій; удосконалення професійного рівня та самовдосконалення; поширення нових знань серед колег і громадськості, повага до своєї професії).
 2. Норми етичної поведінки викладачів стосовно студентів (відповідальність за професійний розвиток студентів, повага до автономії студентів, конфіденційність інформації, тендерна рівність, не втручання у приватне життя студентів, взаємне співробітництво).
 3. Норми етичної поведінки викладачів стосовно колег.
 4. Педагогічний такт як основа педагогічної діяльності.
-
1. Норми етичної поведінки викладачів вищої школи стосовно професії:
 - викладач зобов'язаний підвищувати якість надання освітніх послуг;
 - підвищувати престиж педагогічної діяльності;
 - ініціювати розробку та впровадження нових освітніх технологій, методик, що спрямовані на покращення освітніх послуг;
 - педагог відповідальний за безперервне підвищення та удосконалення професійного рівня та самовдосконалення;
 - викладач здобуває, застосовує і поглиблює наукові знання, поширює відповідну інформацію серед колег і громадськості, одержує консультації і використовує допомогу спеціалістів інших спеціальностей, якщо це необхідно;
 - принцип поваги до своєї професії домінує у всіх сферах діяльності педагога: професійній, громадській, публіцистичній та ін.
- Свою діяльність він спрямовує на збереження та підвищення її престижності.

2. Норми етичної поведінки викладачів стосовно студентів

1) Педагог приймає на себе особисту моральну відповідальність за професійний розвиток студентів.

2) Педагог розвиває у студентів віру в своїх товаришів, віру в людей, віру в самого себе.

3) Педагог сприяє реалізації права студента на здобуття ним сучасних, всебічних знань, необхідних умінь і навичок в галузі майбутньої професії.

4) Педагог виховує у студентів відповідальне ставлення до професії та чесне і благородне ставлення до оточуючого світу, до інших людей, до себе.

Педагог готовий поважати автономію студента:

1) Педагог поважає психофізичну і духовну цілісність, моральні ідеали, честь і достоїнство особистості студента та сприяє їх розвитку при наданні освітніх послуг.

2) Студент має право вільно висловлювати свої думки та мати власну позицію у процесі обговорення навчального матеріалу.

3) Негуманне ставлення до студента, приниження людської гідності, використання в особистих інтересах праці студента неприпустимі.

Педагог забезпечує конфіденційність інформації:

1) Педагог не має права розголошувати інформацію про особистість навіть після закінчення навчання студента, за винятком випадків професійних консультацій чи обставин, передбачених законом.

2) Педагог не вправі розголошувати без дозволу студента чи його законного представника відомості про особисте життя учня, отримані в ході виховання та навчання.

3) При використанні конфіденційної інформації в навчальному процесі, науково-дослідній роботі, в публікаціях забезпечується анонімність студента.

4) Представлення інформації про студента на наукових конференціях, в наукових публікаціях, у засобах масової інформації є етичним тільки в тому випадку, якщо студент цілком проінформований про можливу втрату

конфіденційності, усвідомлюють це й дає добровільну згоду на таке представлення.

Педагог неухильно дотримується принципу рівності чоловіків та жінок на основі паритетності при наданні їм послуг освіти.

1) Викладач не має права відмовити студенту у наданні йому освітніх послуг, консультації тощо.

2) Викладач не має права примушувати студентів до надання додаткових платних освітніх послуг.

Педагог не втручається без професійно обумовлених причин у справи родини та приватне життя своїх студентів:

Ступінь втручання педагога в приватне життя учня визначається винятково професійною необхідністю, коли існує загроза життю, здоров'ю та розвитку студента.

Викладач сприяє встановленню із студентом відносин взаємного співробітництва та співтворчості:

1) Педагог розглядає навчальний процес як відкритий процес соціального партнерства, якому притаманна особиста відповідальність усіх учасників.

2) Викладач виявляє професійний такт і високу культуру в спілкуванні та роботі із студентом.

3) Якщо стан студента виключає можливість довірчих взаємовідносин з педагогом, їх встановлюють з його законними представниками, родиною чи близькими йому людьми, або звертаються за допомогою до відповідного фахівця.

3. Норми етичної поведінки викладачів стосовно колег.

1) Педагог поважає права іншого педагога як людини та фахівця.

2) Взаємини між педагогами будуються на підставі колегіальності, рівноправності, чесності, справедливості, порядності та довіри, а також готовності поділитися своїми професійними знаннями та досвідом.

3) Педагоги допомагають один одному у подоланні труднощів та у складних випадках. У разі виникнення розбіжностей між колегами, слід шукати шляхів їх усунення.

4) Обов'язок кожного педагога – неупереджено аналізувати як власні помилки, так і помилки своїх колег. Виявлення незгоди з їхніми думками чи діями, критика на їх адресу повинні бути об'єктивними, аргументованими і необразливими.

5) Обговорення діяльності колег у присутності студентів є неприпустимим. Спроби завоювати собі авторитет шляхом дискредитації колег є неетичними.

6) Моральний обов'язок педагога активно протидіяти практиці безчесних і некомпетентних колег, а також різного роду непрофесіоналів, що наносять шкоду здоров'ю та професійному становленню студентів.

7) Педагог усвідомлює межі між професійним і приватним спілкуванням під час виконання ним своїх професійних обов'язків, тому він є тактовним, що передбачає як увагу до колеги, так і не нав'язування себе іншим.

8) Викладач повинен проявляти терпимість до особливостей і недоліків

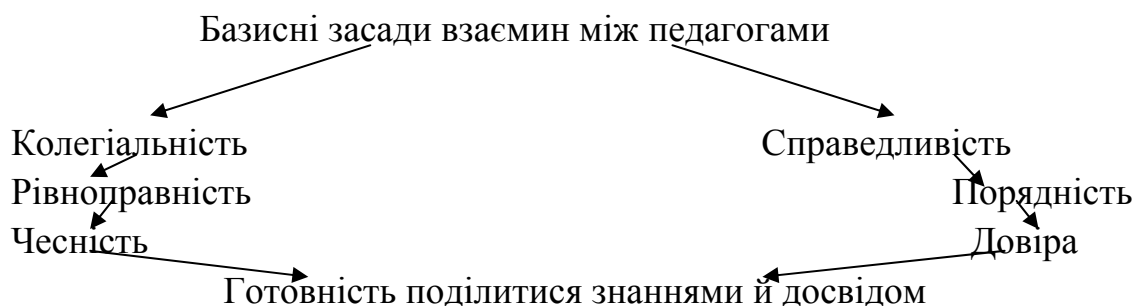

Рисунок 4. – Базисні засади взаємин між педагогами

4. Педагогічний такт як основа професійної діяльності

Педагогічний такт — найхарактерніша професійна особливість вчителя. В будь-якій професії є щось особливе, що відрізняє її від інших професій, виявляється це зможе і в звичках людини, і в його мові,

зовнішньому вигляді. Особливість професії вчителя, перш за все, виявляється в його педагогічному такті.

Саме слово „такт" (від латинського *tactus*) — це форма людських взаємовідносин. Такт — необхідна умова успішного спілкування між людьми. Тактовна людина намагається вести себе в колективі так, щоб ні своїм зовнішнім виглядом, ні необережним словом не зіпсувати настроїв навколишнім.

Педагогічний такт — це педагогічно грамотне спілкування в складних педагогічних ситуаціях, уміння знайти педагогічно доцільний і ефективний спосіб впливу, відчуття міри, швидкість реакції, здатність швидко оцінювати ситуацію і знаходити оптимальне рішення.

Педагогічний такт також виявляється в умінні керувати своїми почуттями, не втрачати самовладання, емоційну врівноваженість у поєднанні з високою принциповістю та вимогливістю, з чуйним людським ставленням до студента. Він вимагає критичності і самокритичності в оцінці своєї праці, нетерпимості до шаблону, формалізму, застою думки і справи, до бюрократизму і пихи, поваги. Педагогічний такт реалізується через мову і стиль поведінки.

Основні показники педагогічного такту науково-педагогічного працівника:

- людяність без зарозумілості;
- вимогливість без брутальності та причепливості;
- педагогічний вплив без наказів, навіювань, попереджень, без приниження особистої гідності студента;
- вміння висловлювати розпорядження, вказівки та прохання без зухвалості, без зарозумілості;
- уміння слухати співрозмовника, не виявляючи байдужості та вищості;
- урівноваженість, самовладання і діловий тон спілкування, без дратівливості та сухості;

- простота в спілкуванні без фамільярності та панібратства, без показухи;

- принциповість і наполегливість без упертості;

- уважність, чутливість і емпатичність без їх підкреслення;

- гумор без посміху;

- скромність без удаваності.

Удосконаленню педагогічного такту науково-педагогічного працівника сприяє так званий соціальний інтелект, який трактують як особливу індивідуальну рису, що дає змогу розуміти студента, усвідомлювати мотивацію його поведінки, розпізнавати найсуттєвіші риси індивідуальності.

Ця якість виявляється як:

- просоціальна спрямованість, готовність до співпраці, особиста зацікавленість у добробуті інших;

- соціальна ефективність як очікування успіху в розв'язанні міжособистісних проблем;

- емпатичний інтерес та особисте співчуття, які забезпечують декодування невербальних ознак емоційних переживань;

- адекватне визначення ціннісних аспектів ставлення до себе й до інших.

Отже, педагогічний такт виховують, його набувають разом з педагогічною культурою і він виявляється в педагогічній діяльності. Він є показником зрілості науково-педагогічного працівника як майстра своєї справи. Це великий засіб, за допомогою якого студентів можна перетворити на своїх спільників чи, навпаки, суперників.

Зараз багато говорять про педагогічну майстерність, основою якої, по-перше, є кругозір вчителя, його ідейні переконання. По-друге, педагогічна майстерність передбачає досконале володіння предметом навчання, знання фактичного матеріалу. По-третє, необхідно володіти методикою навчання і виховання. Педагог повинен уміти передавати свої знання, тобто

трансформувати їх, надати їм такого вигляду, щоб вони були цікаві, зрозумілі й доступні учням певного класу і певного розумового розвитку. Педагогічний такт можна рахувати як четвертою особливістю педагогічної майстерності.

Педагогічний такт необхідний і в навчанні і у вихованні. Але у вихованні його роль особлива. У безтактного вчителя учні ще зможуть чогось навчитись, але у вихованні такий вчитель нічого не досягне. Моральні переконання, інтереси, смаки не можна формувати насильно. Для цього необхідно, щоб учні любили похвали свого вчителя.

Використання загального такту в педагогіці, в навчанні і вихованні дітей, являється педагогічним тактом. Тактовну людину характеризують такі риси характеру, як ввічливість, привітність, кмітливість, повага до чужої думки, врівноваженість, почуття гумору. Такі риси особливості повинні бути і у тактового педагога.

До учнів необхідно відноситись так ввічливо і з повагою, як і до дорослої людини, тільки ще більш уважніше і обережніше.

Педагогічний такт — це професійна якість вчителя. Він являється складовою педагогічної майстерності і набувається разом з педагогічною освітою і педагогічною практикою. Повага до учнів, бережливе ставлення до їх особистості лежить в основі педагогічного такту.

Такт потрібний вчителю не тільки в його взаєминах з учнями, а й з їхніми батьками, своїми колегами, взагалі з іншими людьми. І скрізь, в різних умовах учитель виступає не тільки як тактовна людина, а й як носій педагогічної професії, що якимось чином позначається на його поведінці.

Ставлення вчителя до інших людей є складовою частиною його педагогічної діяльності і певним чином, прямо або посередньо зачіпає взаємини з учнями і впливає на них.

Вдала форма і міра вчинку потрібні для того, щоб можна було діяти не тільки правильно, а й не порушити добрих взаємин з людьми, не образити їх,

не погрішити проти своєї професійної честі — завжди і скрізь нести істину, справедливість і добро.

Рецептів, що допомагали б знаходити міру і форму свого вчинку в кожному окремому випадку,— немає. Правильний шлях повинно підказати особисте «чуття». Розглянемо це на прикладі.

...Учитель неправий щодо учнів. Антипедагогічний вчинок він робить на очах свого колеги. Якщо не стримати його, станеться велика неприємність і для вчителя, і для колективу. Як бути?

Моральне почуття справедливості примушує втрутитися в те, що відбувається. Але втручання відбудеться на очах учнів і вплине на авторитет учителя, який, крім того, може сприйняти допомогу неправильно — обуритись на колегу. Ситуація складна. Мораль підказує: треба навести справедливість. Водночас важливо не принизити, не образити вчителя на очах в учнів. Де вихід?

Врятувати справу в таких умовах допоможе тільки такт. Потрібна така форма і міра вчинку, поведінки, втручання, яка, з одного боку, сприяла б припиненню неправильних дій учителя, а з другого — не образала б його як особистість, як педагога. І от наче ненароком доводиться втручатися в гостру розмову вчителя з учнем, робити вигляд, що ніякого конфлікту не видно, вибачатися і, розряджаючи атмосферу, дати учневі завдання, а увагу вчителя відволікти якимсь запитанням. Так можна запобігти неправильному вчинку педагога. Учитель не образиться на свого колегу, бо все відбулося ніби само собою.

Мети досягнуто. Небажаного наслідку — образи на товариша за непрохане втручання і підрив його авторитету — не сталося.

Мине час, і за інших обставин, коли вщухнуть пристрасті, можна буде сам на сам з колегою правильно, оцінити те, що відбулося. Вдумливий учитель залишиться вдоволений з того, що його стримали від неправильного

кроку. Можливо, він здогадається, що йому непомітно допомогли в складній ситуації.

Тактовний колега допоміг розв'язати суперечність, що виникла, майже безболісно. Він своєчасно припинив конфлікт, не давши можливості довести його до такої гостроти, коли розв'язання було б нелегкою справою. Такий вчинок є виявом чутливості до людей, до учнів.

Потреба в педагогічному такті дуже часто відчувається у взаєминах учителя з учнями, бо педагог з почуття професійного обов'язку змушений реагувати на поведінку дітей, повсякчас оцінювати її і вести боротьбу з негативними вчинками, домагатися дисципліни, засуджувати лінощі, нечесність, недбайливість. І все це він повинен робити так, щоб не втратити поваги з боку учнів, зміцнювати дружні взаємини з дитячим колективом. Дуже важливо також зважати на особливості конкретних обставин, індивідуальні риси кожного учня.

Педагогічний такт потрібний для того, щоб не викликати з боку дітей образи і додаткового опору вимогам учителя, щоб роззброїти того, хто чинить опір, і, вплинувши на його совість, зробити з нього співника в загальній справі.

Ведучи боротьбу проти лінощів, недбайливості, учитель не повинен бути настирливим і надокучливим. Якщо він не впевнений у чесності і щирості учня, то не має права звинувачувати його в недоліках без достатніх підстав. Спрямовуючи вплив колективу на важкого учня, педагог водночас не повинен принижувати гідності дитини перед її товаришами. Коли він карає учня, то не має права виявляти неприязні і ненависті до нього. Ставлячи незадовільну оцінку, не повинен позбавити свого вихованця надії виправити її.

Дотримуючись педагогічного такту, учитель мусить добиватися, щоб вчинки і дії учнів мали не тільки моральний, а й навчально-виховний вплив, обирати таку форму поведінки, завдяки якій можна було б досягти

позитивних наслідків в обох сферах діяльності — моральній і виховній. Єдність обох цих аспектів робить вимоги педагогічного такту цілком реальними.

Коли ми говоримо про моральну мету, то маємо на увазі захист учителем добрих і справедливих вчинків, непримиренність до відступів від моралі, боротьбу з нечесністю, індивідуалізмом, самолюбством, лінощами та іншими негативними явищами. Звичайно, недостатньо тільки засуджувати аморальність; треба, щоб заходи, яких вживає вчитель, сприяли усуненню недоліків, не порушуючи добрих взаємин з учнями. Боротьба з вадами повинна мати глибоко людський характер.

Такт — це не пригладжування суперечностей, а розв'язання їх у найкращій формі: часом замість критики краще захистити учня. Це сприятиме усуненню хиб і перевихованню.

Однозначного визначення, що таке педагогічний такт не існує. Одні педагоги вважають. Що педагогічний такт це природна здатність вчителя впливати на учнів; другі — це складова частина загальної культури вчителя; треті — це досконале володіння своїм предметом і методикою його викладання. Доля правди є в кожному із цих висловлювань.

Не викликає сумнівів, що одним викладачам легше володіти педагогічним тактом, ніж іншим, але казати, що це їх вроджена якість було б неправильно. Так само неправильно ототожнювати педагогічний такт із загальною культурою поведінки вчителя чи з його методичною освітою. Педагогічний такт, звичайно, пов'язаний із всіма іншими якостями вчителя, але має і свою специфіку: він правильно визначається як почуття. Таке визначення зробив К.Д.Ушинський, який рахував педагогічний такт психологічним.

Педагогічний такт в широкому розумінні — це професійна якість вчителя, за допомогою якої він в кожному конкретному випадку застосовує до учнів найбільш ефективний спосіб виховного впливу. Кожен педагогічний

спосіб, кожне зауваження, яке дає вчитель учням, повинні піднімати авторитет вчителя.

Педагог, який володіє педагогічним тактом, стриманий, але вимогливий вчитель, який не буде закривати очі не недопустимі вчинки учнів, не боїться зробити будь якому з них строге зауваження, але робить це вміло, в формі, яка не принижує ні особу учня, ні особу вчителя.

Тактовний педагог володіє великим і активним запасом різноманітних способів впливу на школярів. Це і сила волі, стриманість, уважність, послідовність, кмітливість, гумор і іронія, усмішка, погляд, десятки відтінків голосу. Вчителі, які із широкого діапазону способів впливу користуються лише незначними, втрачають багато можливостей встановити контакт із учнями.

Тактовний вчитель, який враховує різноманітні відтінки в поведінці учнів, відчуває в їх середовищі вільніше. Тактовному вчителю не потрібно весь час слідкувати за дітьми. Його відношення з учнями побудовані на взаємній довірі і взаємній повазі. Тому він може дозволити собі пошуткувати з ними, зробити комусь із них іронічне зауваження. Все в поведінці тактовного вчителя є природнім. Тактовна поведінка з учнями стала його звичкою, невід'ємною рисою його характеру. Такий вчитель володіє спеціальним вмінням спілкуватися із дітьми. Таким вмінням повинен володіти кожен педагог.

Педагогічний такт як форма взаємовідносин з учнями визначається багатьма сторонами особистості вчителя, його ідейними переконаннями, культурою поведінки, загальною і спеціальною освітою, запасом відповідних умінь і навичок. Оволодіти педагогічним тактом, не маючи педагогічної майстерності, неможливо. Педагогічний такт не засвоюється шляхом заучування, запам'ятовування чи тренування. Він є наслідком творчості вчителя, показником гнучкості його розуму. Педагогічний такт не буває

стереотипним. Педагогічний такт найбільше необхідний в конфліктних ситуаціях, але основне його призначення — попереджувати такі ситуації.

Отже, педагогічний такт — це спеціальні педагогічні вміння, за допомогою яких вчитель в кожному конкретному випадку застосовує до учнів найбільш ефективні засоби виховання.

Учитель повинен бути мислителем, передбачати можливі наслідки своїх слів і вчинків, правильно оцінювати їх, щоб, змінивши форму поведінки, послабити небажані і шкідливі для педагогічного процесу впливи. Він, розв'язуючи складні питання взаємин у колективі, повинен відкидати будь-які догматичні підходи. Найкращим інколи може бути несподіване, оригінальне, неповторне рішення.

Такт — це також уміння стримувати свої почуття, якщо вони стоять на перешкоді загальній справі, не показувати неприязні.

Отже, щоб бути тактовним, треба навчитися керувати своїми почуттями, створювати такий психологічний стан, щоб можна було критично ставитись до себе, бути чуйним до учнів і навколишніх людей.

Психологи встановили залежність між психічним станом вчителя, з одного боку, і його здібністю бути тактовним під час уроку — з другого. Емоційна збудливість ускладнює встановлення ділового контакту і може викликати порушення такту. І навпаки, емоційне пожвавлення і спокійна врівноваженість являють собою дуже сприятливу передумову для такту.

Нетактовність учителя є результатом багатьох причин, що пов'язані з його невмінням зрозуміти іншу людину, поставити себе на її місце, уявити її думки та почуття.

Найпоширенішими формами нетактовності є:

- завдавання душевних ран людям шляхом підризу їхнього авторитету, створення атмосфери непорозуміння, відчуження і неприязні в межах формальної правильності;

- застосування будь-яких засобів впливу на учня як наслідок безсилля вчителя, його невміння використати доцільніші, моральні методи;
- формальний підхід до учня, нерозуміння мотивів його дій, необґрунтована оцінка вчинків;
- будь-які дії, що пов'язані з виявом неприязні до учня, наслідком чого є неправильні вчинки дітей.
- однобічність оцінки вчинку, небажання осмислити дії.

Таким чином, оволодіти педагогічним тактом, не маючи педагогічної майстерності, неможливо. Педагогічний такт не засвоюється шляхом заучування, запам'ятовування чи тренування. Він є наслідком творчості вчителя, показником гнучкості його розуму. Педагогічний такт не буває стереотипним.

У різних вчителів він може мати різні форми. Це залежить від вікових особливостей вчителя, особливостей його темпераменту, характеру і т.ін.

Сьогодні, коли має місце випереджальний розвиток технічних аспектів і відставання культурного, дуже важливо зрозуміти, що для стабілізації суспільства необхідними етичними знаннями є подальший розвиток педагогічного такту та етики сучасного вчителя.

Тема 6. Етикет у професійній діяльності педагога

План

1. Етикет як сукупність правил поведінки, які регулюють зовнішні вияви людських взаємин (форми вітання, манери, стиль одягу, поведінка в громадських місцях).
2. Основні особливості етикету (є зовнішнім відображенням внутрішньої культури людини, прийнята у суспільстві естетична форма прояву моральної культури, має загальний характер, відображає загальнолюдські норми спілкування та специфічні національні особливості, вимоги етикету не є абсолютними).
3. Основні структурні компоненти етикету педагога (стиль поведінки, манери, ввічливість, субординація). Історичні аспекти розвитку етикету.
4. Основні принципи етикету (гуманізму, доцільності дій, естетичної привабливості поведінки, принцип врахування народних звичаїв та обрядів).
5. Основні правила етикетної культури викладача у різних ситуаціях (знайомство, заняття, повсякденне спілкування, спілкування з оточенням студента).

Етикет (від фр. Etiquette – ярлик, етикетка) – сукупність правил поведінки, які регулюють зовнішні вияви людських взаємин (форми вітання, манери, стиль одягу, поведінка в громадських місцях). Термін «етикет» в сучасному його розумінні вперше був використаний на одному із прийомів короля – «сонце» - Людовик XIV, коли придворним і запрошеним були піднесені карточки (етикетки) із переліком правил поведінки при дворі.

Етикету притаманні ряд особливостей:

1. Етикет є зовнішнім відображенням внутрішньої культури людини, її моральних якостей.

2. Етикет – це прийнята у суспільстві естетична форма прояву моральної культури людини, оскільки людина намагається робити все «красиво» (гарні манери, гарна поведінка, гар. жести).

3. Етикет має загальний характер, оскільки він поширюється на всі сфери життя.

4. Етикет відображає загальнолюдські норми спілкування, які склалися століттями і притаманні багатьом народам.

5. Етикет відображає також і специфічні національні особливості, оскільки різні народи вносили в нього свої правки та доповнення, пов'язані з традиціями їх власної культури.

6. Вимоги етикету не є абсолютними, вони відносні і мають історичний характер; їх дотримання залежить від місця, часу і обставин.

Види етикету в суспільстві

Сучасний етикет успадкував звичаї практично всіх народів і країн світу від сивої давнини до сьогодення. За своєю суттю правила поведінки є загальними, оскільки їх дотримуються представники не тільки якоїсь однієї країни, але і представники різних соціально-політичних систем, що існують у сучасному світі.

Сьогодні розрізняють декілька видів етикету. Основними з них є:

Придворний етикет - суворо визначений порядок і норми поведінки при дворах монархів.

Військовий етикет - низка загальноприйнятих у певній армії правил та норм поведінки військовослужбовців.

Дипломатичний етикет - визначає правила у відносинах між державами та їх офіційними представниками - дипломатами.

Загальногромадянський етикет – сукупність правил, традицій, умовностей, яких дотримуються приватні особи певного суспільства.

Службовий або діловий етикет - визначений порядок і норми поведінки між колегами по роботі.

Кожний вид етикету висуває свої вимоги щодо особливостей зовнішнього вигляду, манер поведінки, форм привітання і знайомства, поведінки за столом тощо.

Звісно, можна перелічити основні правила, характерні для кожного різновиду етикету, проте існує багато окремих видань.

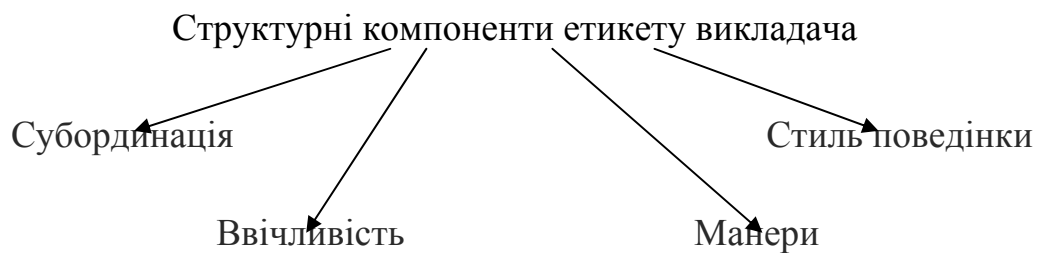

Рисунок 5. – Структурні компоненти етикету викладача

- стиль поведінки – стійкі риси, що постійно відтворюються і властиві певній людині чи групі людей;
- манери – спосіб поводження, стиль мови, її інтонація, міміка, жести, хода, стриманість, повага, чуйність;
- ввічливість – передбачає повагу до людської честі і гідності;
- субординація – система службового підпорядкування молодших старшим за чином або званням.

Історичні аспекти розвитку етикету

Прості правила спілкування і взаємовідносин між людьми існували з давніх часів, з появою первісно-общинного ладу. Перші вимоги до поведінки людини існували у вигляді табу (табу на людодство, на шлюби між родичами). Окрім цього у давніх людей, як і сьогодні, було прагнення виділитися з поміж інших, сподобатися іншим (про що свідчать прикраси у вухах, кольца в носі, татуювання).

Етикет у сьогоднішньому його розумінні з'являється пізніше і формується як звід правил поведінки в процесі розшарування суспільства.

Хто має владу і багатство виділяє себе прикрасами, вимагає особливого, відношення, звертається до собі подібних не так, як з тими, хто відрізняється від нього походженням та положенням у суспільстві. Один із найдавнішим, відомих науці на сьогодні, етикетів - древньоєгипетський, якому біля 5 тисячі років (найважливішою якістю вважається скромність; необхідним компонентом культури вважалося у древніх єгиптян вміння їсти красиво і безшумно, користуючись столовими приборами).

Особливістю етикетної культури античності є чіткий розподіл правил поведінки людей в залежності від їх положення у суспільстві. Дотримання норм і правил стосувалося вільних людей. Давні греки, які поклонялися розуму, силі і красі, у зовнішній поведінці найбільш цінували стриманість у будні, розкутість у свята і мужність у бою. Римляни ж вважали, що «міра – найважливіша за все».

В період середньовіччя з'являється світський етикет (який також передбачав строге дотримання норм підпорядкування і правил поведінки для окремих станів суспільства). В його рамках виділяють придворний та рицарський етикет (кодекс рицарської честі). Етикет мав силу закону. Знатних людей етикету спеціально навчали (навіть мистецтву «строить глазки»).

В епоху Нового Часу етикет розглядається як інструментарій, з допомогою якого відбувається стримування надмірного прояву емоцій, що робить людину більш приємною у спілкуванні та прогнозованою і діях. Основою етикету цього часу є почуття власної гідності, самоцінності особистості. В цей період формується необхідність поваги до людини, незалежно від соціального статусу.

Таблиця 1. – Великі гуманісти про етикет

Р.Емерсон	У будь-якому дрібному вчинку уже виявляється весь ваш характер: дурень і входить і виходить, і сідає і встає з місця, і мовчить і посувається інакше, ніж розумна людина
Ж. де Лабрюйєр	Спілкуючись із людьми думай не про свою користь, а про того, з ким спілкуєшся
Л.Толстой	Поведінка – це дзеркало, в якому кожен показує свій образ
Й.В.Гете	Гарні манери складаються із дрібних самопожертв

3. Принципи етикету викладача вищої школи

Виділяють 4 основні принципи етикету:

1. Принцип гуманізму, який передбачає ввічливість, тактовність, скромність, уважність, точність у дотриманні власного слова.
2. Принцип доцільності дій.
3. Принцип естетичної привабливості поведінки (Дені Дідро: «Недостатньо робити добро, треба робити його красиво»).
4. Принцип врахування народних звичаїв та обрядів.

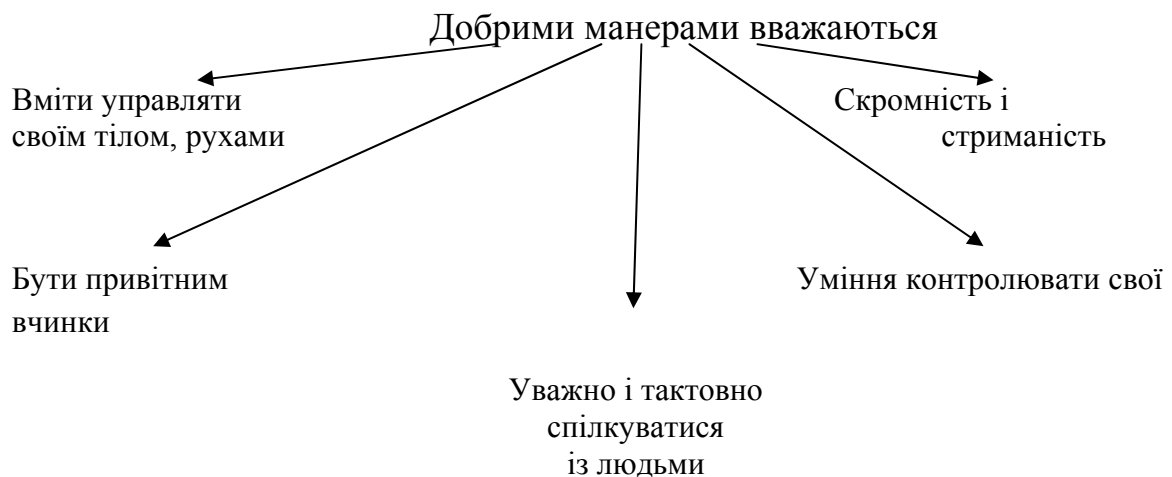

Рисунок 6. – Основні правила етикетної культури викладача у різних ситуаціях

Етикетна культура викладача проявляється, як правило, у таких ситуаціях:

1. Привітання, звертання, знайомство
2. Жести, міміка, пантоміміка
3. Культура мови
4. Етикетна культура в одязі
5. Правила поведінки за столом.

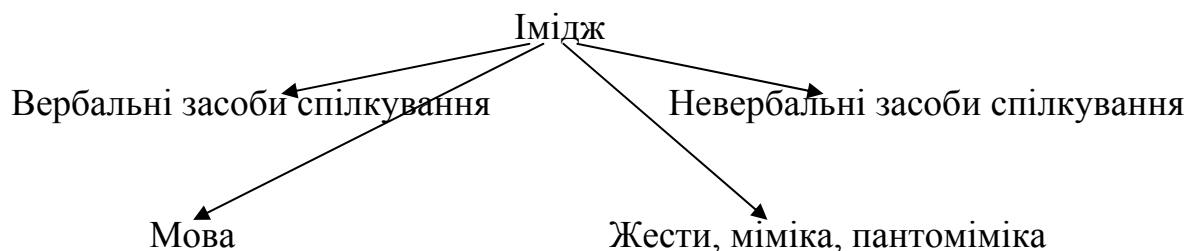

Рисунок 7. – Складові іміджу викладача

Рисунок 8. – Погані манери, яких слід уникати

Тема 7. Професійна етика сучасного викладача, особливості її формування. Моральна відповідальність педагога

План

1. Формування етичної компетентності сучасного викладача
2. Педагогічна справедливість. Заохочення – покарання – справедливість.
3. Щастя як вища моральна цінність особистості педагога.
4. Свідомість осмислення педагогом власного буття. Цілісність, повнота буття особистості педагога.
5. Моральна відповідальність педагога

1. Особливості формування професійної етики сучасного викладача.

Переорієнтація сучасної педагогічної освіти на європейські стандарти, передбачає, у першу чергу, підготовку компетентного фахівця, здатного практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки та досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики.

Серед ключових компетентностей, якими повинен оволодіти сучасний педагог, етична має пріоритетне значення. Вона виступає показником і одночасно результатом професійно-особистісної готовності викладача до

роботи у виші, тому що виконання будь-якого педагогічного завдання має моральний зміст. Етична компетентність викладача репрезентує головні регуляції його дій, що закріплюються у звичках, традиціях, принципах життя і професійній діяльності, психічних станах, діях, вчинках і якостях педагога, забезпечує вибір ним свідомої етичної поведінки згідно професійно- педагогічних норм.

Етична компетентність за специфікою реалізації належить, до так званих, надпредметних компетентностей. Вони мають інтегрований характер і поєднують у собі певний комплекс знань, умінь і ставлень, які набуваються педагогами протягом засвоєння всього змісту педагогічної освіти.

Прикладом етичної компетентності можуть бути такі здатності вчителя:

- усвідомлення гуманістичних цінностей, інваріантного характеру норм, принципів педагогічної етики;
- розуміння морального змісту педагогічної професії; необхідності розвитку культурних потреб та інтересів;
- здійснення етичної рефлексії власних вчинків;
- виявлення сутності моральних колізій у різних педагогічних ситуаціях, прогнозування результатів своїх дій;
- уміння розв'язувати конфлікти, розуміти почуття та потреби вихованців;
- реалізація у професійній поведінці стратегії і тактики етично адекватного спілкування з різними учасниками навчально-виховного процесу.

Процес формування етичної компетентності сучасного викладача достатньо складний і суперечливий. Але важливим компонентом у ньому є пізнання методологічних засад професійно-педагогічної етики як її соціокультурних джерел. Осмислення цих методологічних підходів

дозволяє виявити змістове ядро етики, її інваріантний характер. Основу методології складає блок історичних знань про розвиток і становлення етико- педагогічних ідей.

Вивчення інваріантних характеристик змісту педагогічної етики засвідчує, що вона належить до, так званих, наскрізних історико- педагогічних проблем, що виникають у певну епоху й не втрачають своєї актуальності в умовах сьогодення. Професійна етика - невід'ємна частка загальнолюдської моралі, вона існує в її межах і формується на її основі. На всіх етапах історичного розвитку суспільства педагогічна думка була відображенням його актуальних потреб. Водночас будь-яка наукова педагогічна концепція ґрунтувалася на народно-педагогічній спадщині та прогресивному професійно-педагогічному досвіді.

Витоками сучасної теоретичної етико-педагогічної думки є етичні концепції філософів античного світу. Моральність у них розглядається як визначальне, змістоутворююче явище людського буття. Формуються головні етичні вимоги та правила до людей, які навчають і виховують дітей. Так, давньокитайський мислитель Конфуцій, переконливо доводив, що кінцева мета виховання людини полягає у зміцненні моралі, що дозволить подолати труднощі в майбутньому гармонійному суспільстві. У працях Аристотеля: "Нікомахова етика", "Евдемова етика", "Велика етика", розкривається суспільна природа моралі, її вплив на формування етики особистості.

Аналіз соціокультурних витоків дозволяє систематизувати й узагальнити наукові погляди діячів освіти і культури, починаючи від донаукового періоду та закінчуючи сьогоденням, зазначити декілька взаємопов'язаних етапів (ідей) формування етико-педагогічних ідей в історії педагогічної думки. А саме, етика як:

- складова педагогічного ідеалу, відображення суспільних цінностей і потреб;

- умова гуманізації педагогічного процесу;
- етичні засади педагогічної професії;
- регулятор взаємин між учителем і учнем;
- результат самовдосконалення педагога;
- базова складова педагогічних систем.

Характеризуючи етику як складову педагогічного ідеалу, відображення суспільних цінностей і потреб, слід відзначити, що вперше поняття "ідеал" виникло у християнській моралі, а починаючи з XVIII ст., широко вивчається німецькими філософами (Ф. Шиллер, Ф. Шеллінг). У етиці зміст і структуру ідеалу вперше спробував визначити Й. Кант.

Як елемент моральної свідомості етичний ідеал є ціннісним уявленням про досконалого педагога з позицій його професійного обов'язку. Протягом тривалого часу ідеал педагога, де етика мала переважне значення, формулювався як абстрактний образ. У Древній Г реції народилися такі етичні цінності як краса, добро, чесність, сумлінність.

Висвітлюючи педагогічний ідеал, доцільно звернути увагу на пам'ятки Київської Русі.

Наприклад, у праці "Слово про закон і благодать" митрополита Іларіона опосередковано віддзеркалюються етичні вимоги до педагога.

До проблеми педагогічного ідеалу звертались педагоги всього світу. Свій доробок до генезису цих ідей зробили італійський мислитель Челіо Куріоне (трактат "Школа, або три книги про досконалу Граматику"), Кирило Ставровецький Транквіліон ("Євангеліє учительное...", "Перло многоценное..."), Йоган Генріх Песталоцці, який називав "силою серця" моральні якості людини, Адольф Дістервег, який визначив головні вимоги до справжнього вчителя:

- знання свого предмета, уміння його викладати, любов до дітей;
- процес викладання має здійснюватися таким чином, щоб збудити в учнів прагнення до знань;

- бути ентузіастом своєї справи, захоплюватися нею;
- мати сильну волю, бути суворим, вимогливим і справедливим;
- мати педагогічний такт, високі моральні якості та громадянську мужність.

Продовжуючи кращі європейські традиції, у вітчизняній педагогічній науці також окреслюється моральний ідеал вчителя. У працях О.В. Духновича "Книжка читальна для початківців" і "Народна педагогія" зазначається, що вчитель – це найбільший художник, оскільки він вибудовує людину й людство.

Відомі педагоги К.Д. Ушинський, П.Ю. Юркевич, М.П. Драгоманов, Б.Д. Грінченко, Т.Г. Лубенець у своїх працях не тільки визначили риси ідеального педагога, а й досліджували внутрішні резерви розвитку такого вчителя.

Гуманісти бачили людину вольовою, діяльною, емоційно прив'язаною до світу. Етика педагога як складова гуманізму найбільш висвітлена у працях П'єтро Верджеріо. У його трактаті "Про благородні нрави й вільні науки" містилися принципи гуманної педагогіки:

- соціальна, громадянська спрямованість освіти;
- повага особистості дитини;
- орієнтація на природні особливості, вік, схильність, інтереси дитини;
- майстерність педагога, його вміння здійснювати диференційований підхід до учнів;
- відмова від фізичних покарань, вибір "м'яких" засобів виховання.

Видатні письменники гуманісти української демократичної думки П.А. Грабовський, М.М. Коцюбинський, Л. Українка, І.Я. Франко, Т.Г. Шевченко сприймали мораль як вищий принцип гуманізму, критерій людського життя. Совість, добро, справедливість, співчуття вони розглядали як основні чесноти кожної людини. Високим гуманізмом сповнена наукова спадщина М.С. Грушевського. Особливу увагу він

звертав на гуманне ставлення до вихованців, застосування найдоцільніших засобів впливу, наголошував на значенні особистого прикладу вчителя, наявності у нього ідеалу, який би він хотів втілити у своїх вихованців. Проблема етики педагогічної взаємодії вчителя з дитиною активно розроблялась видатними вітчизняними вченими та педагогами: К.Д. Ушинським, С.Ф. Русовою, Я.-З. Чепігою тощо. К.Д. Ушинський, надаючи великого значення характеру взаємин педагога з вихованцем, стверджував, що виважений, свідомий вплив на учнів можливий тільки за умови тісних, доброзичливих стосунків. Якщо вчитель не любить дітей і не може викликати в них симпатії, йому треба залишити педагогічну справу. Учений звертає увагу на педагогічний такт, сутність якого він бачив у інтуїтивному відчутті особливостей дитини. І.А. Зязюн надає великого значення розвитку педагогічної етики, а саме емоційно-чуттєвої сфери педагога як базової в її формуванні. Більшість дослідників приходять до висновку, що професійна етика педагога набувається в результаті цілеспрямованого формування й самовдосконалення, розвивається в сукупності з іншими психологічними характеристиками особистості.

Отже, відомі вчені, педагоги минулого та сучасності розробили етичне ядро педагогічного ідеалу, який в сучасних умовах майже не змінився. У процесі історичного розвитку зміст етики у складі педагогічного ідеалу формувалася та набував цілісності.

Висновки. Отже, у багатьох працях учених різних часів педагогічна етика розглядається як регулятор взаємодії педагога з учнями, визначаються певні моральні вимоги до характеру такої взаємодії: гуманно й рівно ставитись до всіх учнів; поважати особистість; бути добропорядним, чесним, справедливим тощо. Для сучасного викладача досить актуальним є вивчення етичних засад педагогічної професії, а саме ознайомлення з історією виникнення та становлення педагогічних кодексів, правил професійної поведінки. Розгляд генезису етико-педагогічних ідей у

контексті гуманізації має суттєве значення для змісту сучасної професійно-педагогічної освіти, яка розвивається саме шляхом гуманізації та демократизації, упроваджує принципи особистісно-орієнтованого навчання та виховання студентів.

Тема 8. Моральна самосвідомість особистості педагога.

Педагогічні технології формування морально-етичної парадигми у майбутніх викладачів.

План

1. Суть моральної самосвідомості особистості педагога.
2. Гуманістичне розуміння честі і гідності.
3. Совість (сумління) педагога.
4. Педагогічні технології формування морально-етичної парадигми у майбутніх викладачів.

Вдосконалення людини як системи, що самоорганізується і самопрограмується, можливо тільки за однієї умови – неодмінного розвитку самосвідомості. Це визначає інтерес до цієї проблеми з боку педагогічної науки, її взаємозв'язок із психологією. Лише завдяки самосвідомості ми здатні формувати спрямованість особистості на успішну професійну діяльність. Цей процес передбачає наповнення майбутньої професійної діяльності особистісним сенсом, який робить її потрібно значущою і необхідною для досягнення успіху в житті. Він нерозривно пов'язаний із прагненням до самозміни і самовдосконалення. Це довготривалий і багатоаспектний процес, що містить у собі: усвідомлений пошук особистісно значущих сенсів професійної діяльності і пошук особистістю свого життєвого шляху. Внутрішній світ людини, її самосвідомість – одна з центральних проблем філософії, психології і педагогіки. Її значення обумовлено тим, що вчення про самосвідомість складає методологічну основу вирішення не тільки багатьох найважливіших теоретичних питань,

але і практичних завдань у зв'язку з формуванням життєвої позиції людини. Самосвідомість належить цілісному суб'єктові і служить йому для організації його власної діяльності, його взаємин із оточенням і його спілкування з ним. Поведінка людини завжди поєднується з її уявленням про себе: якою вона є і якою би вона хотіла бути. Проблему самосвідомості вивчали такі вчені, як Б. Ананьєв, А. Бодальов, І. Бех, Л. Виготський, І. Кон, О. Леонтьєв, А. Петровський, С. Рубінштейн, А. Спіркін, Г. Чернявська, В. Столін та інші. У психології, зазвичай, під самосвідомістю розуміють переживання цілісності «Я» і його окремих індивідуальних рис. Це образ себе і ставлення до себе. Вони нерозривно пов'язані з прагненням до самозміни, самовдосконалення. І. Кон пише, що «сукупність психічних процесів, за допомогою яких індивід усвідомлює себе як суб'єкта діяльності, називається самосвідомістю, а його уявлення про самого себе складаються в певний образ «Я». Існують різні підходи до вивчення структури самосвідомості. Ми звернемо увагу на ті з них, які більш повно описують суть самосвідомості і можуть бути використаними як в педагогічній практиці, так і в професійній діяльності. Самосвідомість включає три тісно взаємопов'язаних компоненти: самопізнання, самоконтроль, самовдосконалення. Відомо, що в психіці людини досить багато спадкового (переданого через гени) і природженого (визначеного умовами внутрішньочеревного розвитку), такого, що існує у формі прихованих психофізіологічних здібностей, які можуть бути виявлені і реалізовані тільки під впливом зовнішнього середовища і діяльності людей, а також у процесі їх самопрограмування і самовиховання. І. Павлов мав у своєму розпорядженні незаперечні наукові факти з області вищої нервової діяльності людини, щоб зробити висновок: «Людина є, звичайно, система у високому ступені саморегульована, така, що сама себе підтримує, поновлює, спрямовує і навіть удосконалює». Отже, якісна підготовка майбутніх інженерів, які в подальшому зможуть забезпечити їхню успішність у професійній діяльності, вимагає створення умов для розкриття й розвитку

потенціалу студентів у навчально-виховному процесі, тобто їхніх внутрішніх сил і здібностей, що сприяють безперервному розвитку й самореалізації, досягненню успіху в навчанні. Схематично загальну структуру самосвідомості представлено на рисунку 9, що відображає основні складові феномену самосвідомості та їх взаємозв'язки.

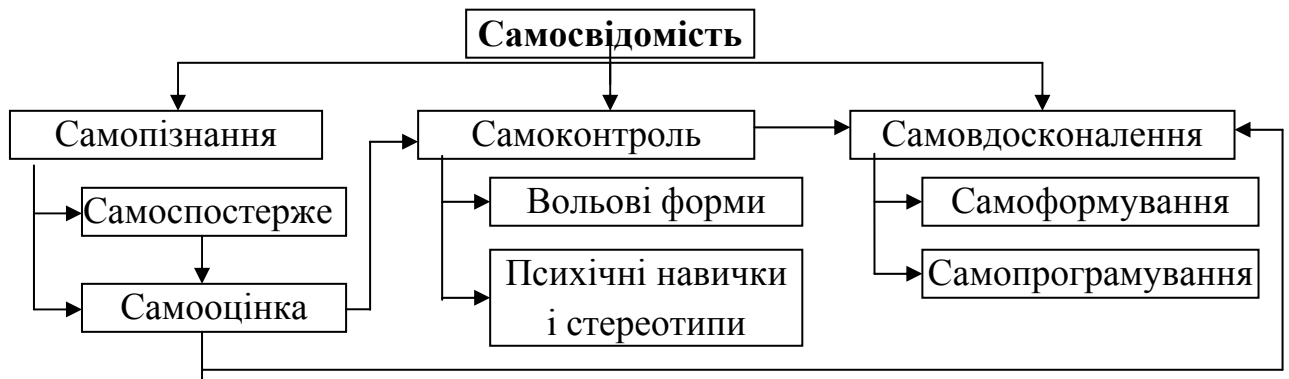

Рисунок 9. – Структура самосвідомості людини

Удосконалення підготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів пов'язано з формуванням спрямованості на успішну професійну діяльність, що є усвідомленим сходженням особистості до високого рівня компетентності і професійної майстерності. Це стає можливим з використанням нової і перспективної науки – педагогіки успіху як інтегрального особистісно орієнтованого підходу, який передбачає створення педагогічних умов, сприятливих для розкриття і розвитку особистісних ресурсів та їх позитивну реалізацію.

Підготовка до професійної діяльності передбачає формування і розвиток ціннісно-сенсових компонентів професійної спрямованості.

Тема 9. Моральні проблеми педагогічної діяльності

План

1. Роль і місце вчинку в моральній діяльності педагога.
2. Співвідношення моральних цілей і засобів у педагогічній діяльності.
3. Мотивація і наслідки моральної діяльності педагога.
4. Педагогічна майстерність майбутнього викладача.
5. Педагогічна етика як регулятор діалогічної взаємодії викладача й студентів.

1. Роль і місце вчинку в моральній діяльності педагога.

Діяльнісний підхід у визначенні сутності людського буття спостерігається в етичній концепції Арістотеля. Її розвинули І. Кант і Й.-Г. Фіхте, які розглядали діяльність як основу і принцип людської культури.

Зокрема, Й.-Г. Фіхте визначав діяльність суб'єкта (Я) як чисту самодіяльність, вільну активність, що творить світ (не-Я) та орієнтується на культурно-етичний ідеал.

За якістю і структурою дослідники інтерпретують діяльність по-різному. Однак майже в кожній філософській системі соціалізація особистості пов'язана з діяльністю.

Як моральна категорія, діяльність відображає ті вчинки особистості, які свідомо підпорядковані моральним цілям і мотивам: бажання робити добро, сумлінно виконувати обов'язок, здійснювати високі ідеали. На цьому наголошував видатний радянський психолог Сергій Рубінштейн (1889-1960): "суб'єкт у своїх діяннях, в актах творчої самодіяльності не лише виявляється і розкривається, він у них створюється і визначається. Тому через те, що він робить, можна визначити те, ким він є; спрямованістю його діяльності можна визначити і формувати його самого... У творчості створюється й сам творець. Лише у створенні... етичного, соціального цілого створюється моральна

особистість. Лише в організації світу думок формується мислитель; у духовній творчості виростає духовна особистість. Є лише один шлях (якщо це шлях) для створення великої особистості: велика праця над великим творінням. Особистість є тим більш значущою, чим більша сфера її дії, той світ, у якому вона живе, і чим завершениший цей останній, тим досконаліша вона сама. Одним і тим самим актом творчої самодіяльності створюючи і його, і себе, особистість створюється і визначається лише цілісно " .

Від якості здійснення педагогічної діяльності безпосередньо залежить те, наскільки освіта сприятиме загалом розвитку особистості учня, студента і його моральному розвитку зокрема. На думку сучасних українських педагогів, діяльність характеризують мета, об'єкт, суб'єкт, результат і сам процес діяльності.

Метою педагогічної діяльності є розвиток особистості учня, здатного до самодіяльності, самореалізації на основі гармонії з самим собою, природою і соціумом. Її досягають шляхом розв'язання конкретизованих завдань навчання і виховання людини – гідного громадянина своєї країни.

Суб'єктами педагогічної діяльності є не лише педагоги, а й батьки, суспільство, отже, соціальне середовище (держава, нація, релігійні конфесії, громадські організації), в якому здійснюється педагогічний вплив на людей, а також керівники підприємств та установ, виробничі та інші групи. Якщо суб'єктом педагогічної діяльності є педагог, вона набуває професійного характеру, за інших умов – залишається загальнопедагогічною.

Об'єкт педагогічної діяльності - учні та студенти, тобто люди, на навчання, виховання й особистісний розвиток яких спрямований навчально-виховний процес. Характерною особливістю педагогічної діяльності вважають те, що об'єкти одночасно є її суб'єктами, оскільки, з одного боку, вони певною мірою управляють своєю навчально-пізнавальною діяльністю, а з іншого, завдяки зворотному зв'язку здійснюють певний вплив на викладача.

Результат педагогічної діяльності визначається єдністю інтелектуальною, трудовою, громадянською, естетичною, фізичною зрілістю, отже, формуванням цілісної особистості.

Педагогічна діяльність у моральному вимірі культурно та соціально детермінована, проте виявляється на рівні суб'єктності, де важливу роль відіграє вчинок. Він є складовою моральної діяльності; дією, що розглядається з погляду єдності мотиву і наслідків, намірів і справ, цілей і засобів. Його особливість полягає в тому, що за своєю сутністю вчинок - вища моральна цінність, міра людського буття і водночас зацікавлене ставлення суб'єкта до самих моральних цінностей, практичне їх утвердження за умов, коли вони піддаються сумніву або заперечуються. Спонукальною силою вчинку є не стільки норми моралі та права, скільки окрема особистість. Моральний обов'язок педагога передбачає здійснення доброчесних дій. Він повинен не лише навчати, а й виховувати громадянина держави, потенційно і реально здатного на доброчесні вчинки. Його діяльність проявляється як метадіяльність. У здійсненому вчинку виявляються сила розуму, почуттів, волі вчителя. Його духовність та інтелект є джерелом свідомого вибору, прагненням доброчесності, її передбаченням, спрямованим на встановлення гуманних відносин у системах: "педагог – учень", "учень – педагог", "педагог – педагог", "педагог – батьки", "учень – учень" тощо. Раціональний підхід до моральної характеристики особистості дає змогу вчителю розмежовувати те, як слід діяти згідно з поглядами інших, і те, як він думає і діє сам. Важливим критерієм такої розумності є усвідомлення індивідом значущості вчинку для себе та суспільства, яка визначає, наскільки він здатний змінити людське буття. Для справжнього вчинку недостатньо керуватися логікою загальноприйнятого. Доки педагог діє за логікою здорового глузду, його мораль перебуває в межах реальних звичаїв і традицій, які не передбачають ситуацій вибору. Мораль полягає не лише в дотриманні загальноприйнятих норм поведінки, а й у розвиненій

здатності людини критично ставитися до навколишнього світу і власних дій. Сила морального вчинку особистості - у внутрішній, духовній моральній свободі, яка виявляється і тоді, коли доводиться чинити не тільки за потреби або під тиском зовнішніх обставин (залежностей), а й підносячись над ними.

Раціоналістичне начало може відіграти негативну роль. Брак внутрішніх переконань, незначний запас морального потенціалу іноді провокують видимість учинку або його уникнення. Розумне ставлення до нерозумної дійсності (неприхований раціоналізм) створює ситуацію неможливості зміни буття внаслідок виявлення вчинку. Тоді позиція "навіщо наражатися на неприємність" починає домінувати в поведінці педагога. Ризик самовияву гальмується, натомість формується індиферентне ставлення до дійсності (не слід утруднювати свій розум складними питаннями педагогічного буття).

Отже, інтелектуальними зусиллями можна виправдати багато аморальних учинків. Проте слабкість логічних обґрунтувань не буде очевидною для суб'єкта цього інтелекту і того, у кого життєві умови сформували моральні потреби і звички. Це підтверджує важливість ролі почуттів для вияву доброчесного вчинку. Г.-В.-Ф. Гегель указував, що розум не сприяє духовному покращенню особистості. Незважаючи на те що джерелом доброчесності є мудрість, не завжди мудра людина доброчесна. Однак без доброчесності вона стане щасливою. Роблячи вчинок, людина не може пригадати одночасно всі правила **хорошої** поведінки, адже вона не є звичайним механізмом і змушена самотійно приймати рішення.

Щоб не діяти як машина, людина повинна керуватись своєю почуттєвою сферою. Гуманне ставлення до інших утримує особистість від аморальних учинків, які спричиняють нещастя, викликають неспокій у душі та страждання. Моральні вчинки, навпаки, ошчасливають її, наповнюють життя смислом. Проте Ф. Ніцше зазначив: якби щастя було метою кожного вчинку, люди не зробили б жодного, а лише роздумували все життя про те,

чи сприятиме їх дія щастю теперішніх і майбутніх людей. Моральні люди отримують задоволення від здійснення добродесних учинків заради самих них. У виконанні вчинку значну роль відіграють не тільки розум, почуття, а й воля, прагнення особистості.

Прагнення – це особливий вид переживань разом із почуттями і розумовими процесами. У ньому неможливо виокремити чуттєві та розумові процеси, як і вважати його за продукт цих процесів. Прагнення існує і виявляється так само сильно, як страждання і задоволення. Водночас воно тісно взаємопов'язане з почуттєвими процесами, що обумовлюють розвиток переживання. Як вища форма прагнення до певної мети він залежить від виникнення розумових процесів та утворення уявлень і асоціацій. Прагнути - значить намагатися зробити щось для досягнення або здійснення бажаного; а зробити щось – виконати певні дії, спрямовані на зміну буття, яке не задовольняє. Стосовно свідомо виконуваних дій прагнення бажаного набуває ознак мотиву. Ф. Ніцше наголосив, що в кожному вчинку є справжній (непомітний) і удаваний (видимий) мотиви. В удаваному мотиві проявляється індивідуальність. Однак справжній мотив виявляє, що людина діє так, як людство загалом. Здійснення справжнього вчинку вимагає від педагога духовної і фізичної напруги, адже в ньому виявляються рішучість, наполегливість, цілеспрямованість, боротьба мотивів. Суспільство, що відкидає моральні прагнення, продукує ситуацію, у якій зникає необхідність діяти за совістю. Це спричинює прагматичну поведінку вчителя. Він живе ніби у двох системах відліку одночасно: одна - для когось, інша - для себе, що віддаляє його прагнення виконати вчинок від реального здійснення.

Ознакою особистісного розвитку людини є її здатність діяти згідно з внутрішнім переконанням у найскладніших життєвих ситуаціях, не перекладати відповідальність на інших чи на обставини, не лише враховувати об'єктивний стан речей, а й протистояти їм, втручаючись у перебіг подій, виявляти свою волю та характер. І. Маноха зазначав, що боротьбу мотивів і

проблему зіставлення, співвідношення їх сил людина розв'язує, ґрунтуючись не тільки на природному поєднанні сил, тобто спрощено, а й беручи до уваги духовні інтереси, що ускладнює та поглиблює цю боротьбу.

2. Співвідношення моральних цілей і засобів у педагогічній діяльності

Моральний сенс співвідношення цілей і засобів людської діяльності є соціологічною і науково-педагогічною проблемою. Адже моральні цілі і мотиви поведінки особистості парадоксально взаємодіють із засобами, які вона для цього використовує. Добрі наміри зазвичай призводять до наслідків, які не роблять життя морально ціннішим. Українські педагоги-гуманісти (І. Герасимович, І. Казанівський, П. Лисецький, Я. Чепіга, М. Чумарна, І. Ющишин, Я. Ярема та Ін.) дотримувалися думки, згідно з якою немає таких виховних цілей, заради яких варто застосовувати сумнівні в моральному аспекті засоби. Так, П. Лисецький зауважив: "Драконівський спосіб утримання порядку в школі мусить звикнути з наших шкіл, бо ним доведено нарід до плазунства, зроблено його манекеном, нездібним до оборони свого індивідуального "Я"". Я. Чепіга вказав на свободу як на справжній метод і засіб розвитку дитини, що формує в неї інтерес до знань.

Моральна мета і засоби є не тільки взаємовизначеними, а й співвідносними. Будь-яка ціль в іншій педагогічній ситуації може відігравати роль засобу, і навпаки, засіб у новій ситуації морального вибору може стати ціллю. Це виявляє неспроможність намагання визначити необхідність певного засобу лише шляхом його співвідношення з найближчою ціллю, яка, будучи досягнутою, стає засобом для вищої мети. Отже, потрібно дотримуватись стратегії послідовності у виборі засобів. За досягнення найближчої цілі ціною, яка знижує моральну суть вищої мети, засіб досягнення слід відкинути як такий, що позбавлений доцільності. Для забезпечення морального вибору необхідно обґрунтувати конкретну поточну ціль не лише відповідно до віддаленої мети, а й щодо вже реалізованих. Оскільки досягнуті цілі співвідносилися з певними засобами, то слід бути дуже

уважними до кожного засобу на кожному етапі. Вибір невідповідних меті засобів призведе до небажаного або протилежного цілі результату. Отже, моральним є той засіб, який необхідний і достатній для моральної цілі, не суперечить вищій меті, не змінює її морального характеру. Засоби вибору мають бути ефективними і морально цінними. Їх доцільність взаємопов'язана з їхньою моральною якістю. Здійснюючи навчально-виховний процес, педагог повинен уміти ставити цілі, адекватні можливостям їх досягнення учнями чи студентами.

3. Мотивація і наслідки моральної діяльності педагога

Професійна діяльність педагога передбачає активну взаємодію з учнями, їх батьками, колегами та іншими людьми. Характер взаємодії, її спрямованість на утвердження гуманних відносин та позитивного морального клімату в колективі; спонування свідомості особистості до досягнення результату, значення для неї процесу діяльності, співробітництва, виявлення пріоритетів (лідерство чи підпорядкування, соціальне схвалення чи самосхвалення в ситуації вибору певної цінності) становлять сенс взаємодії педагога і його діяльності загалом.

Основним у гуманістичній взаємодії вчителя з іншими людьми є їх внутрішня культура, висока мотивація. Брак цих якостей у педагога може знівелювати спонукальну силу мотиву до морального вчинку та дегуманізувати взаємодію в системі "Я - інший", за якої Я вважає, що всі є лише джерелом його власного блага. Домінування Я полягає в розумінні особистістю, що її повинні любити інші, а не вона їх. Наявність цієї позиції в керівника свідчить про те, що він вдаватиметься до експлуатування та приниження підлеглих.

Ділова спрямованість педагога характеризується мотивацією досягнення результатів усім колективом. Викладач із такою спрямованістю, вибираючи завдання, прагне виконувати керівну роль, переконати в доцільності власних інноваційних ідей, докласти зусиль до співпраці з

колективом, сприяти успіху колег, учнів. У нього переважає бажання та зацікавлення в опануванні нових знань, навичок, умінь і процесу діяльності. Суть морального змісту діяльності такого педагога розкривається у відповідальності, доброчесності, гуманізмі, зорієнтованості не стільки на пізнання речей, скільки на пізнання людської сутності, творчого потенціалу. Учитель із діловою спрямованістю вміє керувати собою, чути і поважати інших, спонукати їх до доброчесності.

Особистісній спрямованості педагога притаманні позитивні і негативні особливості. Особистість, спрямована на себе, сумлінно ставиться до обов'язків, відповідальна, саморефлексує. Негативний аспект виявляється в Я-образі, який містить неоднозначні судження про себе. Найбільше їх конфліктність проявляється в суперечності між Я-реальним і Я-ідеальним.

Пізнавальна функція мотиву педагога передбачає, що він повинен з'ясувати суть моральних явищ, процесів, які перебувають у постійному розвитку (об'єктивно), і пізнати своє реальне Я (суб'єктивно). Неузгодженість між об'єктивним і суб'єктивним у діяльності вчителя може призвести до помилок у виборі мети, а також знецінити результат дії. Оскільки головним принципом самопізнання є віднайдення в собі реального Я, основний мотив і завдання педагога полягають у тому, щоб допомогти вихованцеві пізнати свою людську сутність. Важливу роль у цьому відіграють самоспостереження, самокритика, самооцінювання, самоаналіз, саморегуляція, самоконтроль та ін.

Моральна мотивація в навчальній діяльності вчителя може бути не лише стабільною, зростати, а й мати тенденцію до зниження і навіть її втрати. Якщо організація навчального процесу, моральний клімат у колективі не відповідають цілям і потребам викладача, мотивація починає знижуватися. Комфортна ситуація в колективі, налагодженість навчально-виховного процесу сприяють зростанню мотивації діяльності.

Ступінь мотивації і результат діяльності педагога значною мірою залежать від стимулювання його праці (матеріальне, психологічне, педагогічне, соціальне, моральне). Матеріальне стимулювання не обмежується тільки підвищенням заробітної плати, також практикують присвоєння звань учителям, категорій викладачам, майстрам виробничого навчання, преміювання, пільгове кредитування на спорудження житла тощо. Позитивних змін можна досягти за умов об'єктивного підходу до оцінювання праці педагога, оскільки суб'єктивний здатний знизити рівень мотивації діяльності суб'єкта. Педагогічне стимулювання має спрямовуватись на такі чинники:

- якість і зміст процесу діяльності, основоположним елементом якої є творчість;
- подолання стереотипів у застосуванні традиційних форм, методів, засобів і впровадженні інноваційних технологій навчання;
- неперервність процесу професійного становлення і розвитку компетентності викладача;
- формування індивідуального стилю педагогічної діяльності;
- прогнозування позитивних результатів діяльності та їх критичне осмислення;
- впровадження сучасних форм контролю знань;
- оволодіння позитивним навчально-виховним досвідом та ін.

4. Педагогічна майстерність викладача

Педагогічна майстерність – сукупність якостей особистості, які забезпечують високий рівень самоорганізації професійної діяльності педагога.

Складовими професійної майстерності є професійні знання, педагогічна техніка, педагогічні здібності, педагогічна моральність, професійно значущі якості, зовнішня культура. *Професійні знання* є фундаментальною основою педагогічної майстерності і охоплюють три блоки навчальних дисциплін:

психолого-педагогічні, фахові, соціально-гуманітарні. *Педагогічна техніка* передбачає наявність трьох груп умінь: здійснювати навчально-виховний процес, виховну роботу; взаємодіяти зі студентами, управляти ними в процесі різноманітної діяльності; управляти собою, своїм емоційним станом, мовленням, тілом, що виявляється у поведінці. Педагогічні вміння допомагають формуванню професійної позиції викладача, дають змогу отримати результат, адекватний цілям, задумам. До *педагогічних здібностей* належать комунікативність, креативність (творчість), рефлексія (аналіз власного психічного стану); перцептивні (здібності до сприйняття нового), інтелектуальні, організаторські. *Педагогічна моральність* передбачає гуманістичну спрямованість особистості викладача і охоплює його ціннісні орієнтації, ідеали, інтереси. Втілюється вона в педагогічній позиції викладача, у виборі конкретних завдань навчально-виховного процесу, впливає на стосунки із студентами, визначає гуманістичну стратегію педагогічної діяльності. До *професійно значущих якостей* відносять доброзичливість, об'єктивність, вимогливість, самостійність, самоконтроль, порядність, оптимізм, наявність педагогічних здібностей. Ці якості підвищують продуктивність та ефективність педагогічної діяльності. *Зовнішню культуру* викладача формують одяг, зачіска, макіяж, осанка, мова, форми невербального спілкування тощо. Усі ці компоненти-характеристики створюють передумови для перетворення педагогічної діяльності на мистецтво. Досягнення цього є тривалим і складним процесом. У цьому процесі виокремлюють кілька етапів (Р. Піонова).

Професіоналізм. Ним володіє випускник вищого педагогічного закладу. У процесі самостійної роботи в навчальному закладі триває його професійне зростання, вдосконалення, але інтенсивніше й цілеспрямованіше. Ефективність цього процесу залежить від установки на самоосвіту і самовиховання, від наявності відповідної програми. Крім того, викладач

може вчитися в педагогів-майстрів, аналізувати роботу досвідчених колег, відвідувати семінари, курси, брати участь в наукових і практичних конференціях.

Педагогічна майстерність. У процесі діяльності психолого-педагогічна культура викладача зростає. Окрім репродуктивної діяльності, він займається педагогічним моделюванням, пошуком нових елементів в навчально-виховному процесі, його вдосконаленням. Одночасно розвиваються педагогічні здібності, якості, збагачується методичний арсенал. Однак розвиток структурних компонентів педагогічної майстерності відбувається нерівномірно. До педагога-майстра звертаються за порадою та досвідом менш досвідчені колеги.

Педагогічне новаторство. Викладач-новатор вносить принципово нові ідеї у навчально-виховний процес, розробляє нові методичні системи, створює нові педагогічні технології. Внаслідок цього не лише підвищується продуктивність професійної підготовки студентів, а й змінюється її якість. Стати педагогом-новатором допомагають високий рівень теоретичної і практичної підготовки, інтелектуальні здібності, творчий склад розуму.

Особистісні якості викладача вищого навчального закладу відіграють важливу роль у вихованні і навчанні студентів, оскільки він постійно перебуває у сфері уваги молодих людей. Викладач є для студента і взірцем, і засобом виховного впливу на нього. Студент, наслідуючи викладача, переймає його знання, вміння, манери тощо. Знання педагога, його кращі моральні й вольові якості є потужним засобом переконання і впливу на студента.

5. Педагогічна етика як регулятор діалогічної взаємодії викладача й студентів.

Педагогічна діяльність вимагає безпосередніх контактів викладача ЗВО зі студентами, налагодження відповідного педагогічного спілкування.

Регулятором такої взаємодії має стати педагогічна етика – наука, що визначає сутність морально-психологічної сторони діяльності викладача вишу.

Як відомо, педагогічна діяльність у сучасних умовах вимагає від викладача вищої школи безпосередніх контактів зі студентами й налагодження відповідного педагогічного спілкування, під час якого він впливає на студентів не лише своїми знаннями, а й властивими йому рисами характеру, особливостями емоційно-вольової сфери, життєвим досвідом, світоглядом тощо. У моральному плані педагог має бути таким, якими він хоче зробити своїх вихованців. Від викладача вимагається певна витримка, емоційна рівновага, вміння миттєво обирати шляхи адекватного реагування на педагогічну ситуацію, що виникає в навчально-виховному процесі, та правильно її вирішувати. Він формує позитивну установку на кожного студента; виявляє емпатію, розуміння внутрішнього стану особистості. Крім того, викладач має вміти слухати співбесідника, ставити запитання, аналізувати виступи, встановлювати контакт з людьми, бачити й розуміти реакцію слухачів тощо, отже, володіти культурою педагогічного спілкування. Таким чином, педагогічна етика викладача має ґрунтуватися на принципах поваги, довіри до студента, створення умов для його розвитку й саморозвитку.

Особливого значення це набуває нині, коли в системі цінностей студентської молоді відбуваються суттєві зрушення. Для виховання молоді дуже важливим є, хто саме виховує, тобто особистість викладача й наставника. Цей зв'язок посилюється у вищій школі, оскільки специфіка освітнього процесу у вишах споконвічно припускає як ніде інтенсивну трансляцію якостей викладача на більшість студентів. Чим в більшій мірі кожен викладач буде виявляти у спілкуванні зі студентами значущі для них якості, тим вагомішими будуть досягнення в навчально-виховній роботі.

Поширеною у вищій школі є ситуація, коли молодий викладач, який ще зовсім недавно сам був студентом, стикаючись із проблемами етичного

характеру, часто нав'язує студентам власний досвід їх вирішення, що не завжди заслуговує високої оцінки з їх боку. Свою власну діяльність він, переважно, здійснює на основі копіювання своїх старших колег, інтуїції, що на сучасному етапі розвитку вищої освіти не може бути прийнятним.

Викладачі ж зі стажем бачать студентів з висоти своїх життєвих позицій і моральних цінностей, отже, нерідко неоднозначно реагують на нові форми взаємин зі студентами (зокрема, на діалогічну взаємодію) та на впровадження нових етичних норм у практику вищої школи. Як наслідок, для більшості викладачів вишів, на жаль, поняття "педагогіка співробітництва" не наповнене реальним практичним змістом.

На сьогодні відсутній чітко виписаний етичний кодекс поведінки викладача й, отже, відсутня будь-яка методична й психологічна допомога викладачу в цьому питанні.

Хоча у світовій практиці існують приклади успішного вирішення означеної проблеми. Так, у вищій школі США, незважаючи на те, що не існує єдиних вимог до діяльності й особистості викладача ВОЗ, все ж таки існують певні якості викладача, які визнаються більшістю науковців, а професійна поведінка викладачів регламентується відповідним кодексом, центральною ідеєю якого є пошана індивідуальності студента. Згідно з цим кодексом, обов'язком викладача вишу є підтримка високого стандарту власної поведінки й заборона будь-яких дій, що могли б знизити його власний авторитет або авторитет колег, а також сприяння підтримці престижу ЗВО і педагогічної професії загалом.

Проте, незважаючи на відсутність в Україні й країнах пострадянського простору аналогічного етичного кодексу поведінки викладача вищої школи, в психологічній літературі виокремлено цілу низку професійно важливих якостей викладача. Так, Г. Акоповим наголошується на важливість загальнохарактерологічних (зокрема, емоційно-вольових) якостей викладача. М. Павелко, задаючи необхідні викладачеві якості у вигляді

блоків, поряд з професійним, визначає мотиваційний, особистісний і моральний блоки. І досі існує полеміка між науковцями, що ж є більш важливим для викладача: його фахова підготовка чи морально-етичні якості.

Більшість студентської молоді сприймає викладача вищої школи як непересічну постать. У процесі навчання його "образ" від курсу до курсу змінюється та поповнюється новими рисами, впливаючи на студентів не лише своїми знаннями, а й властивим йому світоглядом, життєвим досвідом, рисами характеру. З уявленням про "образ" викладача вишу, що суб'єктивно склався, студент співвідносить свою поведінку й діяльність в різних ситуаціях навчальної діяльності. Нові пріоритети освіти й зміни, що відбуваються у вищій освіті та в системі цінностей студентів, потребують швидкого розв'язання проблеми підготовки викладача з високими морально-вольовими якостями, який би володів елементами педагогічної етики та був би взірцем для майбутніх фахівців. Адже саме такий викладач може позитивно впливати на підвищення якості вищої освіти.

Тема 10. Взаємозв'язок культури й педагогічної моралі.

Авторитет педагога

План

1. Педагогічна культура, її складові.
2. Світоглядна культура педагога, культура мови й культура спілкування.
3. Залежність педагогічної культури від культури педагогічної праці педагога. Шляхи оволодіння педагогічною культурою.
4. Педагогічна мораль, як втілення загальнолюдських моральних норм, які панують у суспільстві в специфічних умовах педагогічної діяльності.

5. Педагогічний такт, як особлива форма існування педагогічної моралі. Педагогічний такт, як уміння педагога встановлювати педагогічно доцільний тон і стиль у відношенні з людьми.
6. Сутність педагогічного авторитету. Авторитет педагога, як вплив на студента засобами загальної й педагогічної культури.

1. Педагогічна культура, її складові.

Педагогічна культура вчителя є системним утворенням. Її головними структурними компонентами є: педагогічні цінності, творчі способи педагогічної діяльності, досвід створення учителем зразків педагогічної практики з позицій гуманізму. Показниками високого рівня сформованості педагогічної культури слід вважати:

- гуманістичну спрямованість особистості педагога;
- психолого-педагогічну компетентність і розвинуте педагогічне мислення;
- освіченість у галузі предмета, який учитель викладає, і володіння педагогічними технологіями;
- досвід творчої діяльності, уміння обґрунтовувати власну педагогічну діяльність як систему (дидактичну, виховну, методичну);
- культуру професійної поведінки (педагогічного спілкування, мови, зовнішнього вигляду).

Індивідуальна педагогічна культура виявляється у професійній поведінці вчителя. Так, учителеві з високим рівнем педагогічної культури властиві теоретичне обґрунтування власної педагогічної позиції, системність педагогічної діяльності, творення, гнучкість і варіативність у прийнятті рішень. Такий педагог має індивідуальний стиль. Він не тільки зберігає і відтворює духовні цінності освіти й виховання, а й сам створює їх у вигляді нових технологій, методик, дидактичних і виховних систем. І навпаки, в учителя з низьким рівнем професійної культури виявляється невпевненість,

нестійкість власної педагогічної позиції, безсистемність, непослідовність, невміння вирішувати педагогічні проблеми.

Тому психолого-педагогічна підготовка спрямована на розвиток педагогічної самосвідомості майбутнього вчителя, його творчої індивідуальності, яка проявляється у способах аналізу, проектування, моделювання, реалізації і рефлексії педагогічної діяльності. Психолого-педагогічний блок включає дисципліни, які передбачають оволодіння закономірностями психічного розвитку дитини, проектуванням і моделюванням навчально-виховного процесу, різними технологіями навчання, виховання і управління, основами педагогічної і психологічної культури.

Предметна підготовка (блок спеціальних дисциплін) спрямована на засвоєння логіки розгортання змісту конкретного наукового знання як складової частини загальнолюдської культури і як засобу розвитку особистості учня. Він включає вивчення дисциплін, необхідних для тієї чи іншої галузі знань і діяльності (математика, філологія, історія, біологія і под.) на сучасному рівні розвитку суспільства.

Педагогічна культура у реальному педагогічному процесі виявляється в єдності із загальнокультурними і моральними проявами особистості педагога. Педагогічна освіта передбачає також широкую загальнокультурну підготовку. Остання включає гуманітарні, соціально-економічні, природничо-наукові дисципліни і поглиблене вивчення в даному контексті конкретної галузі знань, яка відповідає професійній спеціалізації. Загальнокультурний блок повинен забезпечити розвиток культуродоцільного світогляду вчителя, створити умови для його життєвого і професійного самовизначення, оволодіння практичною педагогікою.

Психолого-педагогічна, предметна і загальнокультурна підготовка тісно взаємопов'язані і сприяють гармонійному розвитку особистості вчителя.

2. Світоглядна культура педагога, культура мови й культура спілкування.

Процеси глобалізації та інформатизації зумовили необхідність змін в освіті, яка розглядається сьогодні як ключовий фактор розвитку особистості й суспільства. Особливого значення в цих умовах набуває професійна діяльність учителя педагога. Характерною рисою педагога є здатність до творчого саморозвитку і самореалізації. Реалізація аксіологічного підходу в навчальних закладах не лише дозволяє «озброїти молодих людей знаннями, ціннісними вміннями ключових компетенцій життєдіяльності в умовах динамічних соціальних змін, сформувати в них персональні системи цінностей, які найбільшою мірою відповідатимуть їхнім індивідуальним потребам, життєвим цілям, інтересам, стимулюючи набуття ними досвіду соціально корисної діяльності й поведінки, а також створити оптимальні умови для саморозвитку й самоактуалізації кожної особи, навчити їх творчо інтерпретувати цінності, створюючи тим самим підстави для збагачення індивідуальної і колективної дійсності. Тому педагог має переносити акцент у своїй роботі з озброєння учнів певною сукупністю знань, умінь і навичок на забезпечення і стимулювання їхнього креативного особистісного саморозвитку. При цьому підвалинами організації процесу навчання в сучасному навчальному закладі має стати система освітніх цінностей, яка в сукупності, а також за допомогою відповідних ціннісних орієнтацій сприятиме формуванню світоглядної культури учнів (студентів), що і постає метою освітнього процесу – не просто надати молодій людині загальних і професійних знань, а навчити її самостійно здобувати ці знання і потрібні інструменти. В. Вернадський наголошував на необхідності планомірного загальнолюдського мислення, масштабного погляду на світ, завдяки чому є можливим збереження людства. Завдяки усвідомленню цінності життя у всіх його проявах, об'єднанню індивідуальних свідомостей в універсальну

свідомість формується загальнолюдська культура, яка лежить в основі планетарного виховання.

Базовим рівнем формування світоглядної культури виступає розвинена екологічна культура як така форма життєдіяльності, в процесі якої за посередництвом певної системи цінностей розвиваються здоровий спосіб життя і гармонізація взаємодії з природою на засадах стійкого розвитку і коеволюції. Екологічні знання як основа екологічної культури повинні включати: – характеристику відносин у системах «людина – людина» і «людина – природа»; – наукові знання про взаємодію соціальних і природних факторів; – знання про соціально-економічні закономірності природокористування; – історію охорони довкілля, її сучасний стан і проблеми; – ціннісні екологічні орієнтації; – систему правових і моральних, науково обґрунтованих норм ставлення до природи.

Культура здоров'я студентів як «сукупність знань філософського, педагогічного, психологічного, медичного спрямування, що збагачує соціальне, духовне, психічне, фізичне життя індивіда, формує особисте ставлення до здоров'я та життєдіяльності, допомагає людині осмислювати парадигми буття. Важливого значення набуває така складова культури здоров'я, як фізична культура, що включає: сприяння правильному фізичному розвитку особистості і підвищенню її працездатності, розвиток основних рухових якостей, виховання стійкого інтересу до систематичних занять фізичною культурою, набуття необхідного мінімуму знань в галузі медицини і спорту. Важливим елементом практичного рівня світоглядної культури студента, є культура праці загалом. Спираючись на тлумачення праці як доцільної діяльності людей з метою перетворення і освоєння природних і суспільних сил для задоволення людських потреб, культуру праці можна визначити як сукупність матеріальних і духовних надбань, які визначають трудову поведінку особи в нерозривному взаємозв'язку з об'єктами світу, що виступають у ролі знарядь праці. Культура праці учня,

студента складається з норм, цінностей, принципів і т. п., які детермінують ставлення особи до будь-якого трудового процесу без врахування його професійної специфіки, а також її здатність, схильність і вміння та специфіку поведінки у сфері трудових відносин. Культура праці особи закладається в дошкільний період, розвивається в період навчання в загальноосвітній школі (в чому велику роль відіграє трудове навчання), а в процесі отримання фахової середньої спеціальної чи вищої освіти на її основі виростає професійна культура студента.

Професійна культура студента постає певною вершиною практичного рівня світоглядної культури. Це сукупність надбань специфічно фахового характеру, знань, умінь і навичок, професійних цінностей, принципів і норм, необхідних для виконання конкретних завдань зі спеціальності, на якій робився акцент у навчанні. Невід'ємним елементом практичного рівня світоглядної культури є формування наукового світогляду, що актуалізує науково-орієнтоване навчання і передбачає переміщення акцентів із засвоєння студентами знань на їх здобування. Гармонійний розвиток наукової складової світоглядної культури студентів потребує практичної уваги до їх інтелектуальних здібностей, вдосконалення яких має дозволяти студентові не тільки відтворювати зміст навчального матеріалу, але й міркувати самостійно, усвідомлюючи проблеми та їх взаємозв'язок і обумовленість, встановлювати закономірності у вивченому матеріалі тощо. Однак картина практичного рівня світоглядної культури була б не повною без ще одного елемента. Безпосередньо пов'язаною з професійною і загальнонауковою складовими є інформаційно-технологічна культура учнів (студентів), передумовою достатнього розвитку якої є формування і вдосконалення інформаційно-технологічної культури викладачів. Специфічним компонентом розвитку світоглядної культури учнів на уроках іноземної мови постає естетична культура, яку можна визначити як таку характеристику особи, яка виявляється в системі естетичних (і художніх)

знань, що входять у певний взаємозв'язок та формують такий стан особи, коли вона яскраво усвідомлює своє високе призначення для створення прекрасного, що втілюється у її бажанні й готовності до доброзичливої поведінки, суспільної праці та вибору способу життєдіяльності за законами краси. При цьому сутність процесу формування естетичної культури учнів (студентів) властиво тлумачити як таку, що полягає у розв'язанні трьох основних завдань: – опанування художнім досвідом (засвоєння естетичних знань, інформації про красу, її вияв, пошук шляхів досягнення вищого рівня прекрасного); – розвиток естетичних почуттів й естетичного сприйняття світу; – вироблення вмінь і навичок будувати життя за законами краси.

Правова культура (як компонент світоглядної культури особи, який ґрунтується на сукупності легітимізованих державою загальнообов'язкових правил і норм поведінки) існує в єдності таких основних складових: сукупності правових знань і готовності до правової відповідальності, оцінок прийнятих у суспільстві правових норм; позитивного чи негативного ставлення до правових відносин та інститутів конкретного суспільства. Важливою складовою верхнього, ідеологічного рівня світоглядної культури є громадянська культура, що розвивається в процесі громадянського виховання учнів (студентів), мета якого полягає у формуванні громадянськості як інтегративної властивості особистості – властивості, що містить внутрішню політичну свободу і здатність до політичної активності, повагу до легітимної державної влади і домірний патріотизм, толерантність і відкритість до міжнаціонального спілкування. Зв'язок між усіма виділеними рівнями і елементами світоглядної культури здійснює комунікативна культура, формування якої є ключовим в процесі навчання іноземної мови. Комунікативну культуру студентів можна тлумачити як «особистісне утворення, що концентрує в собі мистецтво мовлення і слухання, об'єктивного сприйняття матеріалу і правильного його розуміння, сприяє побудові гуманних взаємостосунків і досягненню ефективної взаємодії на

основі спільних інтересів. Відтак, комунікативна культура учнів (студентів) постає, з одного боку, складовою їх професійної культури, з іншого (в ширшому зрізі) – специфічною частиною світоглядної культури. Основними елементами формування комунікативної культури майбутніх вчителів іноземної мови є високий інтерес і повага, наявність позитивно-емоційного ставлення до інших людей, пластичність поведінки, артистизм, оптимізм, неупередженість, уміння передбачати поведінку інших людей, здатність до співпереживання, високу мовну культуру, емпатію, толерантність, доброзичливість, привабливість, спрямованість на самовдосконалення. У цілому гармонійний розвиток світоглядної культури учнів (студентів) можливий тільки за умови, що в усіх елементах світоглядної культури будуть збагачуватися три її аспекти: – гносеологічний (як пізнання необхідних для кожного елемента фактів і закономірностей); – креативний (пов'язаний зі створенням власного образу дійсності); – діяльнісний (як необхідне практичне втілення матеріальних і духовних надбань особи). Відтак, одним з компонентів, що значною мірою впливає на становлення педагога є його світогляд. Структуру світогляду сучасного вчителя складають не просто погляди і переконання, а й теоретична система узагальнених знань про світ і місце в ньому людини. Шляхами формування наукового світогляду є теоретична спрямованість навчально-виховного процесу; здійснення міжпредметних зв'язків у процесі навчання; забезпечення діалектичного мислення на заняттях; підготовка виховних заходів, які б збагачували світоглядні знання учнів та самого вчителя, залучення учнів до різноманітних видів діяльності, які б сприяли поєднанню їх свідомості, переживань і поведінки; корекція помилкових світоглядних понять, уявлень, поглядів і переконань учнів та соціальна і професійна позиція педагога і її значення для формування світогляду його підопічних.

3. Залежність педагогічної культури від культури педагогічної праці педагога. Шляхи оволодіння педагогічною культурою.

У культурно-історичному аспекті педагогічна культура містить світовий педагогічний досвід як зміну світових культурних епох і відповідних їм педагогічних цивілізацій, як історію педагогічної думки науки і освіти. У соціально-педагогічному аспекті педагогічна культура постає як явище соціальне, як характеристика особливостей педагогічної взаємодії поколінь, як засіб педагогізації навколишнього середовища. В аспекті діяльності навчальних закладів педагогічна культура досліджується як сутнісна характеристика середовища, способу життя, особливостей педагогічної системи, як процес її руху до нового якісного стану. В індивідуально-особистісному аспекті вона розглядається як вияв сутнісних властивостей особистості, професійної діяльності і спілкування педагога.

Педагогічна культура розуміється як: система цінностей – регуляторів педагогічної діяльності; передумова, мета, засіб, інструмент педагогічної діяльності, рівень самореалізації в ній; концентроване вираження особистості педагога. Педагогічна культура викладача має досягти найвищого рівня, показниками якого слід вважати:

- гуманістично-педагогічну позицію у ставленні до студентів, здатність бути вихователем;
- психолого-педагогічну компетентність і розвинене педагогічне мислення;
- освіченість у сфері предмета викладання та оволодіння педагогічними технологіями;
- досвід творчої педагогічної діяльності, уміння обґрунтовувати власну педагогічну діяльність як систему, здатність розробити авторський освітній проект;
- культуру професійної поведінки, способу саморозвитку, уміння саморегуляції власної діяльності, культуру спілкування.

Демократичні зміни в сучасному суспільстві України зумовили відхід від авторитарних стереотипів у сфері освіти, що вимагає від викладача

пошуків і розробки засад, форм, методів і прийомів в організації та здійсненні такого педагогічного процесу на всіх рівнях. Педагогічна культура викладача потребує опанування демократичним стилем спілкування зі студентами.

Культура професійно-педагогічної поведінки передбачає, що за всіх обставин комунікації та взаємодії викладач дотримується норм моралі та педагогічної етики, виявляє гідність, доброзичливість, витримку, культуру спілкування, такт.

Гуманна педагогічна позиція, психолого-педагогічна компетентність, авторизація педагогічного досвіду концептуалізує професійну поведінку педагога, надає йому власного педагогічного стилю.

Окрім того, що викладач володіє особистісними рисами високої якості, інформаційною та педагогічною культурою, у його діяльності важливе значення мають знання та вміння. Ці структури у науково-психологічному аспекті передбачають дві ланки. До першої відноситься така система взаємозв'язаних знань та вмінь:

а) спеціальних – знання історії своєї науки та практичне вміння застосовувати їх;

б) педагогічних – знання дидактики, теорії виховання, усвідомлення основних аспектів навчання й виховання у вузі, діагностика професійних даних майбутнього фахівця, прогнозування його фахового зростання;

в) психологічних – знання психологічних основ викладання обраного предмета, психологічного стану студентів і свого власного, закономірності вікових та індивідуальних особливостей сприймання студентами змісту навчання;

г) методичних – знання шляхів, методів, прийомів і засобів донесення наукової інформації до студентів.

Друга ланка структури педагогічної праці викладача вищого навчального закладу передбачає: конструктивну, організаційно-мобілізуючу,

комунікативно-розвиваючу, інформаційно-орієнтувальну, дослідницьку та гностичну діяльність, кожна з яких містить цілий ряд професійних умінь.

Та в першу чергу викладач має володіти професійними вміннями, дотримуватись логічної послідовності у висвітленні матеріалу, викладати матеріал ясно, виразно, доступно, роз'яснювати складні положення, виокремлювати головні моменти, уміти викликати та підтримати інтерес аудиторії до предмету.

Запитом вищої школи в сучасному соціально-економічному розвитку суспільства є модель висококваліфікованого, добре підготовленого викладача, який би поєднував у собі глибоку наукову ерудицію з ґрунтовним знанням основ психолого-педагогічної науки та високим рівнем методичних умінь.

Що стосується вимог до особистісних якостей викладача, то для налагодження оптимальних стосунків зі студентами він має володіти такими рисами: об'єктивність в оцінці знань, поважне ставлення до студентів і терпіння, доброзичливість, вимогливість, взаєморозуміння, зацікавленість в успіхах студентів.

Студент має сприйматись викладачем як суб'єкт навчання, їх взаємодія має будуватись на основі діалогічного підходу, що забезпечує суб'єкт-суб'єктні стосунки, які ґрунтуються на рівності позицій, повазі та довірі до студента як свого партнера. Саме це дає змогу зрозуміти один одного і є найкращим способом взаємодії, а також допомагає задовольнити особисті потреби й інтереси всіх учасників навчального процесу. Сучасний викладач не має бути маніпулятором, тобто не намагатися підкоряти і контролювати волю слухачів для досягнення власної мети; він має володіти протилежним до маніпуляції потенціалом – самоактуалізацією. Цей термін ввів в науку американський психолог Маслоу. Самоактуалізуючими людьми він назвав тих, які відрізнялись від інших сильною потребою в діяльності, творчості, а також відповідальністю, справедливістю тощо. За його вченням

самоактуалізація – це бажання людини стати тим, ким вона може стати, досягти вершини свого потенціалу. Маслоу розробив характеристику самоактуалізуючих людей, з якої виходить, що вони становлять „цвіт” своєї нації і є кращими її представниками, яким притаманні такі якості: ефективно сприйняття реальності, прийняття себе, інших, безпосередність, простота, сконцентрованість на проблемі, незалежність, свіжість сприйняття, вершинні переживання, суспільний інтерес, глибокі міжособистісні взаємостосунки, демократичний характер, креативність і опір окультурюванню. Завдяки цим якостям та стремлінню викладач прагне бути високим професіоналом, реалізувати свій багатогранний науковий і творчий потенціал.

Не менш важливим компонентом у діяльності викладача є його інформаційна культура. В умовах переходу нашого суспільства у постіндустріальне та інформаційне суспільство висувуються нові вимоги і створюються нові можливості у застосуванні інформаційних технологій та комп'ютерної техніки практично у всіх галузях виробництва, науки, освіти, культури і навіть побуту. Тому, вже сьогодні викладач мусить ефективно використовувати нові технології та джерела інформації, що сприятиме більш продуктивному засвоєнню нових знань та умінь у системі подальшого розвитку інформатизації суспільства. Значну увагу слід надавати прищепленню інформаційної культури студентам різних спеціальностей та розробці методології її формування; широкому впровадженню інформатизації в навчальний процес і наукові дослідження.

Кожен викладач повинен оволодіти достатнім рівнем комп'ютерної грамотності та сучасної інформаційної культури. Це тим більше стає актуальним, тому що безпосереднє використання комп'ютерної технології спрощує викладання цілого ряду дисциплін та контроль знань. За допомогою комп'ютера також легше проводити індивідуальне навчання.

На сьогодні мінімальний рівень інформаційної культури викладачів, насамперед, повинен складатися, із знання та володіння наступними засобами:

- комп'ютерними операційними системами (Windows, UNIX, Linux), які необхідні для роботи з різними файлами;
- текстовими процесорами та редакторами типу: MS Word, Word perfect та іншими. Їх використання дозволяє видавати індивідуальні завдання, спрощує роботу з документами;
- системами навігації в мережі Internet, які спрощують пошук потрібного матеріалу.

При подальшій інформатизації суспільства викладачам необхідно звертати постійну увагу на нові технології роботи з інформацією та непинний розвиток комп'ютерної техніки. Вони мають самостійно відстежувати та вивчати інновації у цій сфері.

Останнім часом все активніше впроваджується в практику вищої школі так звана «театральна педагогіка».

Для Ш.А. Амонашвілі, наприклад, педагогіка — міра всіх наук, міра самого життя, найвища, божественна культура мислення, найвище зі всіх мистецтв мистецтво, яке носить уселенський характер. І медицину, і філософію, на його думку, можна осмислити як педагогіку, оскільки не існує науки, яка не служить вихованню, не існує мистецтва, яке не служить вихованню, не існує музею, який не служить вихованню, становленню людини.

Артистизм педагога - не просто особливість викладача, а найважливіший навчальний засіб. Сьогодні педагогічний артистизм необхідно тлумачити не як зовнішню уяву якогось образу, бездоганну техніку педагога, а, перш за все, як внутрішній зміст загальної й емоційної культури вчителя, що складається з емоційної сприйнятливості, психологічної зірності, культури мовлення і емоційних станів. Все це має

виявлятися в діяльності, в конкретних продуктах творчості викладача. Сучасний педагог повинен уміти одночасно різними мовами (логічна побудова заняття; слово, жест, міміка, поза, тембр, інтонація, тональність, сила і висота звучання голосу, педагогічна мізансцена та ін.), позначати значення різних фрагментів змісту освіти і те, що відбувається в душі. Дослідники (С. Н. Батракова, А. В. Мудрик, В. А. Кан-Калик, Ю. В. Сенько) відзначають, що тексти, які пишуться цими мовами, представляють зміст навчання і є навчальними текстами, оскільки породжені системою «викладання – навчання» і включені в неї. Володіння цими мовами, втілення їх в освітню практику схоже на мистецтво і підносить до творчої індивідуальності педагога, до індивідуального стилю педагогічної діяльності.

Мистецтво слова, що звучить, як частина сценічного мистецтва, надзвичайно важливе для викладача. Завжди слід пам'ятати, що слово – найважливіший і найвагоміший засіб впливу. Тому, якщо хочеш мати авторитет, то маєш досконало володіти мовою виразності. Слухачі мають «чути», що він говорить: вимагає чи просить, сміється чи жартує, наказує чи попереджає, радить чи забороняє, захоплюється чи засмучується, обурюється чи дивується, страждає чи соромиться, закликає чи розмірковує. Безліч почуттів і відтінків, які здатен висловити викладач, міцно входять у душу вихованців. Володіючи цим найтоншим інструментом – мистецтвом слова, легше оволодіти свідомістю аудиторії.

Мистецтво поведінки, рухів, жестів, міміки, інтонацій, яке спирається на рекомендації сценічного мистецтва, міститься в тому, щоб чітко і щиро, із врахуванням сприйняття слухачами, виразити себе, зробити якнайбільший вплив, повести їх за собою.

Отже, педагогічна культура викладача є невід'ємною складовою компетентнісного підходу до розв'язання проблеми підвищення якості освіти. Мається на увазі сукупність вимог до особистості викладача (рівень професійних знань, професійно-особистісні якості, загальні і спеціальні

здібності, адекватна самооцінка, соціальна взаємодія, ціннісно-змістові орієнтації в світі, самовдосконалення, саморегулювання, саморозвиток особистісної й предметної рефлексії тощо).

4. Педагогічна мораль, як втілення загальнолюдських моральних норм, які панують у суспільстві в специфічних умовах педагогічної діяльності.

Педагогічна етика вивчає зміст основних категорій педагогічної моралі і моральних цінностей. Моральними цінностями можна назвати систему уявлень про добро і зло, справедливість і честь, що виступають своєрідною оцінкою характеру людини, її ставлення до життєвих ситуацій, моральних достоїнств і вчинків інших людей тощо. З педагогічною діяльністю пов'язуємо всі основні моральні категорії, однак окремі поняття відбивають такі ознаки педагогічних поглядів, діяльності і відносин, що виокремлюють педагогічну етику у відносно самостійний розділ етики. Серед цих категорій – професійний педагогічний обов'язок, педагогічна справедливість, педагогічна честь і педагогічний авторитет. Справедливість у цілому характеризує відповідність між достоїнствами людей і їхнім суспільним визнанням, правами й обов'язками; педагогічна справедливість має специфічні ознаки і є своєрідним мірилом об'єктивності вчителя, рівня його моральної вихованості (доброті, принциповості, людяності), що виявляється в його оцінках, вчинках учнів, в їх ставленні до навчання, суспільно корисної діяльності тощо. Професійна честь у педагогіці – це поняття, що виражає не тільки усвідомлення учителем своєї значущості, але й суспільне визнання, суспільна повага його моральних заслуг і якостей. Високо розвинене усвідомлення індивідуальної честі й власної гідності в професії педагога простежується виразно. Якщо вчителем у своєму поведженні й міжособистісних стосунках порушуються вимоги, пропоновані суспільством до ідеалу педагога, то відповідно демонструється зневага до професійної честі й гідності. Честь учителя формується в результаті суспільної оцінки

його реальних професійних достоїнств, що виявляються в процесі виконання ним професійного обов'язку. Нарешті, педагогічний авторитет учителя – це його моральний статус у колективі учнів і колег, це своєрідна форма дисципліни, за допомогою якої авторитетний і шанований учитель регулює поведінку вихованців, впливає на їхні переконання. Педагогічний авторитет залежить від попередньої морально-етичної і психолого-педагогічної підготовки вчителя. Рівень цієї підготовки визначається глибиною його знань, ерудицією, майстерністю, ставленням до роботи тощо. Професійною етикою в цілому називають кодекси поведінки, що забезпечують моральний характер цих взаємин між людьми, пов'язаних із їх професійною діяльністю. Особливістю професійної етики є її тісний зв'язок з діяльністю членів конкретної групи і нерозривна єдність із загальною теорією моралі.

Одним із важливих завдань педагогічної етики є вивчення стану моральної свідомості педагога. До завдань педагогічної етики належать: підняти рівень моральнопедагогічної підготовки вчителя й озброїти його знаннями, спираючись на які, можна розв'язати протиріччя в навчально-виховному процесі або ж вирішити їх більш ефективно. Вивчення педагогічної етики дає матеріал, необхідний для аналізу педагогічного процесу як процесу моральних стосунків між його учасниками.

5. Педагогічний такт, як особлива форма існування педагогічної моралі. Педагогічний такт, як уміння педагога встановлювати педагогічно доцільний тон і стиль у відношенні з людьми.

Педагогічний такт – найхарактерніша професійна особливість учителя. В будь-якій професії є щось особливе, що відрізняє її від інших професій. Виявляємо це й у звичках людини, і в її мові, у зовнішньому вигляді. Особливість професії вчителя передусім полягає в педагогічному такті. Саме слово «такт» (від латинського *tactus*) – це форма людських взаємовідносин.

Такт – необхідна умова успішного спілкування між людьми. Тактовна людина намагається поводити себе в колективі так, щоб ні своїм зовнішнім виглядом, ні необережним словом не зіпсувати настрій оточенню. Тепер багато говорять про педагогічну майстерність, основою якої, поперше, є світогляд учителя, його ідейні переконання. По-друге, педагогічна майстерність передбачає досконале володіння предметом навчання, знання фактичного матеріалу. По-третє, необхідно володіти методикою навчання і виховання. Педагог повинен уміти передавати свої знання, тобто трансформувати їх, викладати їх так, щоб вони були цікавими, зрозумілими й доступними для учнів певного класу і певного розумового розвитку. Педагогічний такт можна вважати четвертою особливістю педагогічної майстерності. Педагогічний такт необхідний і в навчанні й у вихованні. Але у вихованні його роль особлива. У безтактного вчителя учні ще зможуть чогось навчитись, але у вихованні такий учитель нічого не досягне. Моральні переконання, інтереси, смаки не можна формувати насильно. Для цього необхідно, щоб учні любили похвали свого вчителя. Використання загального такту в педагогіці, в навчанні й вихованні дітей є педагогічним тактом. Тактовній людині притаманні такі риси характеру, як ввічливість, привітність, кмітливість, повага до чужої думки, врівноваженість, почуття гумору. Ці риси особистості повинні бути й у тактовного педагога. До учнів необхідно ставитись так само ввічливо і з повагою, як і до дорослої людини, тільки ще більш уважно і обережно. Педагогічний такт – це професійна якість учителя. Він є складником педагогічної майстерності і набувається разом із педагогічною освітою й педагогічною практикою. Повага до учнів, уважне ставлення до особистості кожного лежить в основі педагогічного такту. Такт потрібний учителю не тільки в його взаєминах із учнями, а й з їхніми батьками, своїми колегами, взагалі з іншими людьми. І скрізь, у різних умовах учитель виступає не тільки як тактовна людина, а й як носій педагогічної професії, що відповідно позначається на його поведінці.

Ставлення вчителя до інших людей є складником частиною його педагогічної діяльності і певним чином, безпосередньо або опосередковано, формує стосунки з учнями, впливаючи на них. Вдала форма і міра вчинку потрібні для того, щоб можна було діяти не тільки правильно, а й не порушити гарних взаємин із людьми, не образити їх, не погрішити проти своєї професійної честі – завжди і скрізь нести істину, справедливість і добро.

6. Сутність педагогічного авторитету. Авторитет педагога, як вплив на студента засобами загальної й педагогічної культури.

Викладач має бути активним організатором, наполегливим, освіченою людиною з високою загальною культурою і професійною майстерністю, яка вивчає нові педагогічні технології і впроваджує їх у практику своєї роботи, в життя. Одне з найважливіших значень в оцінці педагога має авторитет викладача, що виступає ознакою професійності педагога. Адже слово авторитетного викладача цінується дуже високо. Авторитет викладача - інтегральна характеристика його професійного, педагогічного та особистісного положення в колективі, яке проявляється в ході взаємин з колегами, студентами та впливає на якість успішності у вищому навчальному закладі. Причому, слід зазначити, що складовими авторитету викладача є авторитет ролі та авторитет особистості. Якщо кілька років тому переважав авторитет ролі, то зараз, в умовах трансформації суспільства, переважає авторитет особистості викладача, його яскрава, неповторна індивідуальність, яка надає педагогічний і психотерапевтичний вплив на студентів. Визначення феномена "авторитет" знаходимо в багатьох джерелах. Одне з них фіксує С. Гончаренко в Українському педагогічному словнику: "Авторитет учителя — загально визнана учнями та їхніми батьками значущість достоїнств учителя й заснована на цьому сила його виховного впливу на дітей. До таких достоїнств належать висока духовність, культура, інтелігентність, ерудиція,

високі моральні якості, педагогічна майстерність. Професійний авторитет учителя значною мірою залежить також від його становища в суспільстві". Ще в працях Платона, Аристотеля, у доктрині конфуціанства проглядається природа авторитетних відносин. Перший досвід наукового підходу до суті авторитету знаходимо у творах Г. Гегеля, Ф. Ніцше, М. Вебера, Г.-Х. Гадамера, М. Шелера, Ю.Хабермаса. Досліджували проблему авторитетних форм соціальних відносин й українські вчені — Г. Сковорода, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Грушевський, М. Хвильовий, В. Липинський, Д. Донцов, І. Лисяк-Рудницький та інші. Складність і багатоплановість проблеми, її міждисциплінарний характер зумовили виокремлення низки напрямів у цій галузі, зокрема в політологічному, соціологічному, етичному, соціально-психологічному аспектах. Останній репрезентований такими вченими, як Е. Фромм, Є. Ткачов, Б. Поршнєв, Ю. Неймер, М. Кушнар'єв, К. Павлиця, Ю. Стьопкін, В. Андрущенко, Є. Головаха, В. Богданов та інші. Цінні поради щодо формування авторитету педагога та його вплив на якість організації навчально – виховного процесу знаходимо в працях відомих учених А.С.Макаренка, В.О. Сухомлинського, І.О. Синиці.

Отже, проблема авторитету означає її "одвічність", просторово-часова сталість. Мета підготовки статті полягає в розкритті основних складових поняття авторитету викладача та впливу його на якість освіти студентів. У процесі дослідження нас цікавило чи авторитет сам приходить до викладача, чи за нього треба боротися? Якщо треба боротися – то кому? Авторитет не дається, звичайно, разом з дипломом про закінчення інституту чи університету. Студентів мало турбує, що закінчив їх викладач. Для них важливо, що він знає, як викладає, яка дисципліна на заняттях. І найкраща система професіоналізації навчального процесу педагогічного ВНЗ не спрацює, якщо її не будуть здійснювати викладачі високої кваліфікації, методично ерудовані, які добре знають школу і не байдужі до її потреб. При всій важливості відповідно професійно спрямованих навчальних програм,

аудиторної, самостійної, в тому числі наукової роботи студентів, вирішальною усе - таки є особа викладача, його ідейно-науковий, психолого-педагогічний і методичний рівень. Узагальнення показують, що авторитет викладача є результатом розвитку: а) предметних педагогічних знань, вмінь, навичок (знання предмета); б) комунікативних педагогічних знань, вмінь, навичок (знання студентів та колег); в) гностичних (знання себе та вміння корегувати свою поведінку). Авторитет викладача формується на основі симпатії та поваги студентів до нього. Тому кожному педагогу необхідно бути людиною доброю, і позитивно відноситись до кожного студента; вміти епатувати студентам; бути оптимістом; бути творчою людиною; мати педагогічний такт тощо. Як показало дослідження, студенти на перше місце в діяльності викладача ставлять його інтелект, уміння навчати мислити. Імпонує студентам гострота думки викладача, одержимість своєю наукою, багатий життєвий досвід, висока педагогічна культура, уміння вільно й цікаво розповідати, це має бути цільна, гармонійна особистість. Про це ж свідчать і поради видатного педагога Василя Олександровича Сухомлинського, зокрема про те, що постійне поповнення знань — це справа не лише початкуючих молодих учителів, а й тих, хто працює педагогом десятки років. Сухомлинський дає раду вчителю-початківцю: все життя збагачувати власну педагогічну і психологічну культуру, щомісяця поповнювати домашню бібліотеку трьома книгами, одна з яких — "про душу дитини". Тому він допомагав учителям у створенні "індивідуальної творчої лабораторії", в якій би вони прагнули "сконструювати власний досвід". Що ж робив він для організації творчого пошуку вчителів? На його думку, для цього необхідно: насамперед навчити педагога аналізувати свою діяльність, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між знаннями учнів і власною роботою, вивчати факти, систематично ознайомлюватися з педагогічною спадщиною минулого, сучасними досягненнями педагогічної науки і практики, давати об'єктивний аналіз не лише особистої діяльності, а й стану

навчально-виховного процесу в школі, результатів впровадження у практику передового педагогічного досвіду. Професіоналізм викладача ВНЗ в педагогічній діяльності виявляється в умінні бачити і формувати педагогічні завдання на основі аналізу педагогічних ситуацій і знаходити оптимальні способи їх вирішення. Заздалегідь описати всі ситуації, які вирішує викладач під час роботи зі студентами, неможливо. Приймати рішення доводиться кожно о разу в новій своєрідній ситуації. Тому однією з важливих характеристик педагогічної діяльності є її творчий характер. Творча індивідуальність викладача-педагога – це вища характеристика його діяльності, і, як усяка творчість, вона тісно пов'язана з його особистістю. Друге, що імponує студентам у викладачеві – це його педагогічні здібності, особливо вміння встановлювати і підтримувати дисципліну в групі шляхом реалізації індивідуального підходу до студентів. Парадоксально, але самі порушники дисципліни віддають перевагу вимогливим педагогам. В.О. Сухомлинський уважав, що індивідуальний підхід - це передусім людяність, це гуманний підхід до дитини, це глибоке розуміння й відчуття педагогом духовного світу її - настроїв, почуттів, переживань. Тільки там, уважав він, де педагоги знають душу дитини, де вчительський колектив живе одними переконаннями, там будуть успіхи в навчанні. Організовуючи навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі, кожен викладач виробляє свій стиль діяльності, який спирається на здібності, володіння якими має велике значення для формування його авторитету. Хоча педагогічні здібності виявляються в діяльності фахівця вищої школи нерівномірно, але їх прийнято розглядати як комплекс – поєднання, а також структуру властивостей особи, що співвідносяться з певною діяльністю. За Н.В. Кузьміною розрізняють такі педагогічні здібності, як комунікативність, перцептивність (розуміння інших), динамізм особистості (активність, гнучкість впливу), емоційна стабільність (саморегуляція), оптимістичне прогнозування (віра в позитивне в кожній людині, у перспективу її розвитку), креативність (творчість) тощо.

Розвиток комунікативної компетентності викладачів займає особливе місце в їх професійній діяльності, оскільки всі основні види роботи педагогів здійснюються через організацію спілкування зі студентами та іншими учасниками педагогічного процесу. Вивчаючи особливості педагогічного спілкування, Г.О.Балл, С.Д. Максименко, С.О.Мусатов, В.А.Семиченко, М.В. Савчин, та ін. звертають увагу на таку важливу ознаку педагогічної діяльності, як поліфункціональність будь-якого акту взаємодії: педагог незалежно від того який функціональний смисл бачить у контакті з учасником взаємодії, завжди реалізує декілька функцій: стимулює пізнавальну активність студента, мотивує пізнання свого предмету, домагається розуміння того, про що йде мова, встановлює певні статусно-рольові стосунки як нормативні, здійснює вплив на особистісному рівні тощо. Комунікативний потенціал вчителя має психологічну і соціальну основи, які тісно між собою пов'язані і детермінують одна одну. Він розглядається як система показників (властивостей) педагога: комунікативні якості, перцептивно-рефлексивні та емоційно-емпатійні можливості, мотивація спілкування, комунікативні знання, вміння та навички. Вираження названих характеристик комунікативного потенціалу в діяльності вчителя є його основною ознакою. Важливу педагогічну роль відіграє перцептивна здібність емпатичного проникнення у внутрішній світ студентів, спостережливості за настроями дівчат та юнаків. Має створитись така контактність, яка не виглядає панібратством, але дозволяє користуватись довір'ям та щирістю студентів в своїх педагогічних цілях. Володіючи психолого-педагогічною спостережливостю, викладач тонко та тактовно може вплинути на емоції студента. Його емпатичні властивості, здатність до емоційного співпереживання, співчуття і відгуку на психічні стани іншого відіграють істотну роль у формування авторитету та суттєво впливають на якість навчально – виховного процесу у вузі. На нашу думку, викладач повинен допомогти молодій людині виробити досвід адаптації в умовах

швидкозмінного світу, уміння відносно безболісно вписуватися в контекст процесів розвитку цивілізації. Адже, професійний обов'язок викладача полягає не лише в тому, що він зобов'язаний допомогти молодій людині стати не тільки висококваліфікованим фахівцем, але й творцем високої культури. По-третє, характерологічні якості викладача для студентів також мають велике значення. Особистість викладача тоді впливає на розум і почуття студента, коли між ним і молоддю склалися добрі, сердечні стосунки. Професійно значимі особистісні якості характеризують інтелектуальну і емоційно-вольову сторони особистості, суттєво впливають на результат професійно-педагогічної діяльності і визначають індивідуальний стиль педагога. Гуманістична спрямованість – найголовніша характеристика майстерності викладача вищої школи, що будується на основі ціннісних орієнтацій: на себе (самоутвердження); на засоби педагогічного впливу (коли найважливіше для викладача вищої школи – виховні ідеали, виховні заходи та методика їх здійснення); на студента (допомогти йому адаптуватися до соціального середовища, знайти смисл у житті); на мету педагогічної діяльності (сприяти самоактуалізуванню у професійній діяльності та громадському житті). Найбільш важлива якість, яка повинна біти притаманна педагогу – любов до дітей. Ми маємо на увазі мудру, добру й вимогливу любов, що вчить жити. Наступна якість, яка сприяє розвитку авторитету викладача – громадська відповідальність, соціальна активність. Нинішній стан освіти в Україні показує, що одним із його обов'язкових чинників має бути відповідальне ставлення педагога до своїх професійних обов'язків. При цьому йде мова не про формальну присутність його на різноманітних видах навчальної діяльності, передбачених навчальним планом, чи на заходах, які здійснюються адміністрацією та громадськими організаціями вузу. Мається на увазі така організація навчального процесу, яка б зобов'язувала студента до фахового і професійного росту постійно і систематично, що в свою чергу буде сприяти

якості освіти. Викладач повинен бути правдивим, справедливим, порядним, чесним, гідним, працьовитим, самовідданим, чутливим до іншої людини, гуманним у помислах і діях. Але це не знижує актуальності такої його риси як вимогливість. Всепрощення, безпринципність, поблажливість до студентів, потурання їхнім слабкостям, байдужість до негативного в їх навчанні, праці та поведінці завдають великої шкоди вихованню особистості студента. Важливе значення у педагогічній діяльності відіграє інноваційний стиль науково-педагогічного мислення викладача, готовність до створення нових цінностей і прийняття творчих рішень. Для того, щоб студентам із викладачем було цікаво працювати, необхідно йому любити свій предмет, який викладає, розвивати вміння вести діалог, відчувати потребу в знаннях, у систематичній самоосвіті, а також володіти периферійними якостями, а саме бути зовнішнім привабливим і привітним з почуттям гумору, володіти артистичними здібностями.

Сукупність якостей викладача створює його авторитет. Авторитет педагога, як і авторитет представника будь-якої іншої професії, здобувається наполегливою працею. Педагог головна фігура педагогічного процесу. Його особистий приклад – могутній фактор і виховного впливу. Завдяки спілкуванню із студентами викладач виховує їх не тільки словом, а й всіма якостями своєї особистості. Ідеально, коли в особистості педагога щасливо поєднані досконале знання свого предмету, педагогічні здібності і високі моральні якості. Таким викладачам нічого турбуватися про свій авторитет. Він приходить до них сам собою. До якихось спеціальних прийомів піднесення свого авторитету їм не треба вдаватися. Взагалі якоїсь системи таких методів не існує. Існують тільки практичні прийоми, за допомогою яких викладач може швидше і повніше розкритись перед студентами, привернути до себе їх увагу. Не кожному викладачу вдається "завоювати" в студентів авторитет відразу, з першого заняття. Студентам важко буває помітити і зрозуміти ті позитивні якості в свого педагога, що для нього

характерні. Це стосується здібностей, умінь, захоплень. З погляду педагогічної тактики буває доцільно швидше показати їх студентам, а не приховувати від них. Але це треба робити завжди при слушній нагоді, а не навмисно. На жаль існує в деяких вузах позірне піднесення авторитету викладачів. До неетичних, заборонених прийомів піднесення такого авторитету, на нашу думку, належить: - всіляке підкреслення своєї винятковості; - так зване предметне чванство – перебільшення значення свого предмета над іншими; - загравання зі студентами, потурання їм; - залякування студентів, посилення на свої колишні заслуги. Добившись таким чином деякого піднесення свого авторитету, такі педагоги часто втрачають його. Адже важливо не тільки "завоювати", а й утримати свій авторитет. Тому необхідно бути завжди обережними, щоб не втратити любові студентів і їх довіри. Бо важкий буває відступ. Про це потрібно завжди пам'ятати. Тернистий шлях до надбання авторитету викладача є нелегким, особливо в часи соціально-економічних та інших негараздів посттоталітарного суспільства. Він пролягає, як стверджує І.А. Зязюн через творчість, богоспівтворчість людини – професіонала, яка вибрала благородний шлях життєтворчості особистості, самовдосконалення, духовно – інтелектуального самовираження. Лише тоді, коли ставлення педагога до студента буде ставленням як до особистості, до ймовірного колеги у майбутньому – то це піднесе його на належний щабель і стане найкращим стимулом у здобутті знань, опануванні вмінь та навичок студентами.

Тема 11. Педагогічна майстерність майбутнього викладача

План

1. Індивідуально-особистісна культура як елемент педагогічної майстерності.
2. Емоційно-вольові засади педагогічної майстерності.
3. Формування професіоналізму морально-духовними засобами.

1. Індивідуально-особистісна культура як елемент педагогічної майстерності.

Культура є підґрунтям формування особистості педагога. Індивідуальність викладача виявляється в його духовності, духовній культурі, гуманістичній спрямованості його професійно-педагогічної діяльності. Виокремлення педагогічної культури як одного з найважливіших складників культури суспільства зумовлене специфікою педагогічної діяльності викладача, спрямованої на формування особистості, здатної в майбутньому відтворювати і збагачувати культуру суспільства. У навчально-виховному процесі основним засобом передавання культури, духовних цінностей є неповторна індивідуальність педагога як носія культури і суб'єкта міжособистісних стосунків з унікальною особистістю студента, котра постійно змінюється і збагачується. Високий рівень професійної культури викладача вищої школи характеризується розвинутою здатністю до розв'язання професійних завдань, тобто розвиненим професійним мисленням і свідомістю. Педагогічна культура є особливим утворенням, інтегрованою єдністю педагогічних цінностей. Однак не будь-яку діяльність і не будь-який її результат можна характеризувати як певний рівень "культури". Головна мета культурного розвитку особистості – реалізація творчих можливостей людини, набуття нею професіоналізму. Педагогічна культура викладача пов'язана з усіма елементами особистісної культури: моральною, естетичною, розумовою, правовою, політичною, екологічною тощо. Культура професійної діяльності характеризує певний рівень виконання людиною своїх службово-кваліфікаційних обов'язків. Рівень сформованості цього феномена залежить від: спрямованості й стійкості соціально значущих мотивів діяльності (потреби, інтереси, цінності, погляди); відповідності психофізичних властивостей особистості (здібності, спроможності), що забезпечують необхідний рівень і ефективність професійної діяльності; ступеня розвитку психічних процесів особистості (мислення, пам'ять,

почуття, емоції, воля); повноти й глибини засвоєних психологопедагогічних і спеціальних знань, умінь, навичок, а також набутого досвіду; соціальної активності особистості тощо. Складові педагогічної культури як прояву творчої індивідуальності педагога:

- ☐ ерудиція, наукові знання, науковий світогляд;
 - ☐ комунікативна культура;
 - ☐ психолого-педагогічна та методична підготовка, педагогічна майстерність;
 - ☐ особистісні якості (духовне багатство, гуманізм, справедливість, толерантність, відкритість, оптимізм, прагнення до самовдосконалення);
 - ☐ розвинуте професійно-педагогічне мислення, професійна компетентність;
 - ☐ педагогічна техніка як сукупність прийомів володіння собою і прийомів впливу на інших вербальними і невербальними засобами.
- Педагогічна культура являє собою певну ступінь оволодіння викладачем педагогічним досвідом людства, його вдосконалення в цій діяльності та досягнутий їм рівень розвитку як професіонала-педагога. Зміст педагогічної культури виявляється в таких компонентах: 1. Педагогічна спрямованість визначається схильністю до педагогічної діяльності та твердими педагогічними переконаннями, тобто виробленими стійкими поглядами викладача, в основу яких покладено підтверджені досвідом педагогічні ідеї. 2. Гармонійний розвиток інтелектуальних і моральних якостей викладача. Викладач-вихователь, насамперед, має бути сам вихований. 3. Уміння поєднувати навчально-виховну діяльність з науковими дослідженнями. 4. Висока культура спілкування та поведінки. Визначається всебічним аналізом вчинків і поведінки студента. 5. Передбачення розвитку особистості студента. 6. Готовність поставити себе в психологічних ситуаціях на місце іншої людини. 7. Прагнення до самовдосконалення, а саме до самонавчання та самовиховання. 8. Педагогічна майстерність. Професійна спрямованість

виявляється у позитивному відношенні до професії, бажання удосконалитись. Визначають такі стадії розвитку професійної спрямованості: □ виявлення інтересу до професії як відображення потреби її набуття; □ формування стійкого інтересу до професійної діяльності; □ формування цілеспрямованості в оволодінні основами педагогічної майстерності викладача. Отже, педагогічна культура виявляє горизонт розвитку особистості викладача.

2. Емоційно-вольові засади педагогічної майстерності

Педагогічна майстерність – це не тільки висока і всебічна загальна й методична освіченість учителя, а й уміння добитися, щоб колоне його слово дійшло до учнів, було повністю ними сприйняте, пережите і засвоєне. А досягти цього, не володіючи педагогічним тактом, учитель не зможе, «хоч би як вивчав він теорію педагогіки» (К. Д. Ушинський). Коли говорити про педагогічний талант, про педагогічне мистецтво, то, мабуть, насамперед треба мати на увазі вміння підійти до дітей, уміння встановити з ними контакт. Не кожному це вдається. Грубість і педагогічна майстерність – поняття несумісні. Звичайно, безтактний учитель може добре викласти програмний матеріал, але оволодіти думками і почуттями учнів він не зможе. Для цього потрібний педагогічний такт. Та й, крім того, майстер педагогічної справи повинен збагачувати пам'ять і досвід учнів відповідними знаннями, формувати в них необхідні моральні якості, має бути не тільки хорошим викладачем програмного матеріалу, а й добрим вихователем учнів. Це загальновідоме положення, але ми не завжди виходимо з нього в оцінці роботи вчителя. Майстерність прояв найвищої форми активності особистості вчителя у професійній діяльності, активності, що ґрунтується на гуманізмі і розкривається в доцільному використанні методів і засобів педагогічної взаємодії у кожній конкретній ситуації навчання і виховання.

За рахунок яких внутрішніх резервів, якого опертя в особистості, яких її властивостей досягають успіхів у вихованні.

Для того щоб здійснювати рефлексивне керівництво розвитком учнів, учитель має бути здатним керувати собою і через себе – всіма компонентами педагогічної діяльності (мета, суб'єкт, об'єкт, засоби, результат) на підставі зворотного зв'язку:

- усвідомлення мети діяльності і результатів її досягнення;
- бачення внутрішньої картини світу дітей і того, як вони сприймають дії педагога.;
- вибір оптимальних засобів впливу і коригування педагогічної позиції на підставі аналізу результатів відповідно до поставлених завдань;
- спрямованість на дитину як прагнення співучасті у її розвитку дає змогу обрати мст і спонукає до пошуку способів її реалізації – педагогічних технологій і техніки;
- усвідомлення мети й результату організованого процесу розвитку зумовлює потребу у знаннях, і тоді сплав гуманістичної спрямованості та професійної компетентності стає міцною підвалиною для саморозвитку педагога, даючи можливість осмислювати суперечності між обраною програмою виховання і реальним процесом її здійснення.

Саме це є внутрішнім стимулом самовиховання вчителя, прагненням набути необхідних умінь, поглибити знання.

Втрата вчителем здатності регулювати педагогічний процес призводить до гальмування гармонійного розвитку його взаємодії з учнями, і тоді Уявляється орієнтація лише на зовнішній контроль, а не на самоконтроль, що паралізує органічність у поведінці вчителя.

Отже, майстерність учителя можна розглядати як найвищий рівень педагогічної діяльності (якщо ми характеризуємо якість результату), як вияв творчої активності особистості педагога (характеризуємо психологічний механізм успішної діяльності). Коли ж ми прагнемо усвідомити витoki

розвитку майстерності, зрозуміти шляхи професійного самовдосконалення доцільно сформулювати визначення цієї педагогічної категорії так: педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі.

До таких важливих властивостей належать гуманістична спрямованість діяльності вчителя, його професійна компетентність, педагогічні здібності і педагогічна техніка. В цьому визначенні слід наголосити на таких особливостях:

- педагогічна майстерність у структурі особистості – це система здатна до самоорганізації, системотвірним чинником є гуманістична спрямованість;
- підвалиною професійної майстерності є професійна компетентність (спрямованість і професійні знання становлять той кістяк високого професіоналізму в діяльності, який забезпечує цілісність системи, що само організовується);
- педагогічні здібності забезпечують швидкість самовдосконалення;
- техніка, що спирається на знання і здібності, дає змогу виявити внутрішній потенціал учителя, гармонізуючи структуру педагогічної діяльності.

Усі складники педагогічної майстерності взаємопов'язані, їм властивий саморозвиток, а не лише зростання під впливом зовнішніх чинників.

Отже, щоб учитель діяв творчо, самостійно виважуючи результати своєї діяльності і коригуючи засоби з орієнтацією на мсту, він повинен мати певне внутрішнє опертя, певні властивості, риси, розвиток яких забезпечить професійний саморозвиток педагога, а через нього – і розвиток учня.

Гуманістична спрямованість – найголовніша характеристика майстерності. Що становить спрямованість особистості? ідеали, інтереси, ціннісні орієнтації. Гуманістична спрямованість спрямованість на особистість іншої людини, утвердження словом і працею найвищих духовних

цінностей, моральних норм поведінки і стосунків. Це вияв професійної ідеології вчителя, його ціннісного ставлення до педагогічної дійсності, її мети, змісту, засобів, суб'єктів. Слід ураховувати той факт, що діяльність вихователя зіткана з педагогічних драм, якщо драмою зажати зіткнення думок, боротьбу за утвердження позиції. Причому, до вищим є рівень майстерності то чіткіше виявляються конфлікти, бо новизна систем, які пропонують талановиті вчителі, нерідко натрапляє на опір представників усталених поглядів.

Отже, педагогічна спрямованість особистості кожного вчителя багатоаспектна її становлять ціннісні орієнтації:

- на себе – самоутвердження (щоб вбачали в мені кваліфікованого, вимогливого, справжнього вчителя);
- на засоби педагогічного впливу (коли найважливіше для вчителя – програма, заходи, способи їх пред'явлення);
- на школяра (дитячий колектив в актуальних умовах – адаптація);
- на мету педагогічної діяльності (на допомогу школяреві в розвитку – гуманістична стратегія).

Для педагога провідною є орієнтація на головну мету за гармонійної узгодженості всіх інших: гуманізації діяльності, гідного самоутвердження, доцільності засобів, врахування потреб вихованців. Лише за умови почуття відповідальності перед майбутнім, усвідомлення мети і великої любові до дітей починає формуватися професійна майстерність учителя

Гуманістична спрямованість є виявом здатності бачити великі завдання у малих справах. Вона дає змогу оцінювати свою діяльність з погляду не лише безпосередніх, а й опосередкованих результатів, тобто тих позитивних індивідуальних змін у життєдіяльності і структурі особистості своїх вихованців, частковим організатором яких ти є сам як особа, відповідальна за якість організації виховного процесу.

Підвалиною педагогічної майстерності є професійна компетентність.

Знання вчителя звернені, з одного боку, до дисципліни, яку він виглядає, а з іншого – до учнів, психологію яких мусить добре знати. Готуючись до уроку, вчитель обмірковує його зміст, методику, враховує особливості сприймання учнів певного віку, класу, власні можливості. Отже, зміст професійної компетентності – це знання предмета, методики його викладання, педагогіки і психології. Важливою особливістю професійних педагогічних знань є їх комплексність, що потребує від учителя вміння синтезувати матеріал для успішного розв'язання педагогічних задач, аналізу педагогічних ситуацій; що зумовлюють необхідність осмислення психологічної сутності явищ, вибору засобів взаємодії. Розв'язання кожної педагогічної задачі актуалізує всю систему педагогічних знань учителя, які виявляються як єдине ціле.

Знання педагога – не сума засвоєних дисциплін, а особистісно-забарвлена усвідомлена система, де є місце власним оцінкам, критичним поглядам. «Головне в житті, не саме знання, а та гармонія, яка виявляється, коли знання добре вміщені в душі, та філософія, яка визначає людину, її світогляд».

Генеральна здібність, цю об'єднує всі провідні, на нашу думку, найточніше визначена Н. Кузьміною. Це чутливість до людини, яка зростає, до особистості, яка формується. Спираючись на дослідження, можна виокремити такі шість провідних здібностей до педагогічної діяльності:

- комунікативність – професійна здатність педагога, що характеризується потребою у спілкуванні, готовністю легко вступати в контакт, викликати позитивні емоції у співрозмовника й мати задоволення від спілкування;

- перцептивні здібності – професійна проникливість, пильність, педагогічна інтуїція, здатність сприймати й розуміти іншу людину);

- динамізм особистості – здатність активно впливати на іншу особистість;

- емоційна стабільність – здатність володіти собою, зберігати самоконтроль, здійснювати саморегуляцію за будь-якої ситуації, незалежно від сили зовнішніх чинників, що провокують емоційний зрив;

- оптимістичне прогнозування – передбачення розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній і перетворення всієї структури особистості через вплив на позитивні якості;

- креативність – здатність до творчості., спроможність генерувати незвичні ідеї, відходити від традиційних схем, швидко розв'язувати проблемні ситуації.

Здібності до педагогічної діяльності можна оцінити залежно від того, як швидко йде професійне навчання.

Сфера видиву, поле тяжіння вмілого педагога поширюються передусім на нього самого. Самовладання, здатність до саморегуляції, емоційна стабільність особистості дають змогу володіти ситуацією. Визначаючи оптимістичне прогнозування як одну з провідних професійно — педагогічних, здібностей, ми водночас наголошуємо на зв'язку комплексу здібностей зі спрямованістю особистості вчителя. Професійний оптимізм є опертям на позитивне у становленні особистості будь-якої людини, «Вчитель не має права сказати учневі: «Ніколи...» — це слова народної вчительки Т. Гончарової.

Елементи педагогічної майстерності дають змогу з'ясувати системність цього явища в педагогічній діяльності. Високий рівень майстерності надає нової якості всій роботі педагога: формується:

- професійна позиція, що акумулює в собі вищі рівні спрямованості, знання і готовність до дії;

- розвинуті знання стають інструментом для самоаналізу і виявлення резервів саморуху;

- високий рівень здібностей стимулює саморозкриття особистості, а вдосконалення педагогічної техніки – пошук результату, адекватного задумові.

Критеріями майстерності педагога є доцільність (за спрямованістю), продуктивність (за результатами), діалогічність (за характером стосунків з учнями), оптимальність у виборі засобів, творчість (за змістом діяльності).

В оволодінні майстерністю можна виокремити кілька рівнів.

Елементарний рівень. У вчителя наявні лише окремі якості професійної діяльності. Найчастіше – це володіння знаннями для виконання педагогічної дії, володіння предметом викладання. Проте через брак спрямованості на розвиток учня, техніки організації діалогу продуктивність його навчально-виховної діяльності є невисокою.

Базовий рівень. Учитель володіє основами педагогічної майстерності: педагогічні дії гуманістично зорієнтовані, стосунки з учнями і колегами розвиваються на позитивній основі, добре засвоєно предмет викладання, методично впевнено і самостійно організовано навчально — виховний процес на уроці. Цього рівня, як правило, досягають наприкінці навчання у вищому навчальному закладі.

Досконалий рівень. Характеризується чіткою спрямованістю дій учителя, їх високою якістю, діалогічною взаємодією у спілкуванні. Педагог самостійно планує й організовує свою діяльність на тривалий проміжок часу, маючи головним завданням розвиток особистості учня.

Творчий рівень. Характеризується ініціативністю і творчим підходом, до організації професійної діяльності. Вчитель самостійно конструює оригінальні педагогічно доцільні прийоми взаємодії. Діяльність будує, спираючись на рефлексивний аналіз. Сформовано індивідуальний стиль професійної діяльності.

Тема12. Педагог як суб'єкт моральних відносин

План

1. Особливості моральних відносин педагога.
2. Культура спілкування педагога у системі моральних відносин.
3. Стратегія й тактика етичного адекватного спілкування з різними учасниками навчально-виховного процесу.

Педагогічна майстерність ґрунтується (за А.І. Кузьмінським) на сукупності таких її структурних компонентів: морально-духовні цінності, професійні знання, соціально-педагогічні якості, психолого-педагогічні вміння, педагогічна техніка. Питання вдосконалення педагогічної майстерності – одне з найскладніших в педагогіці вищої школи. Зазвичай, добре знання предмета та його зрозуміле викладання – фундаментальні основи педагогічної майстерності. Без вільного володіння навчальним матеріалом годі казати про педагогічну майстерність. Педагогічну майстерність доцільно розглядати не тільки як високий ступінь оволодіння професійними знаннями, вміннями та навичками, але і як відповідність певної сукупності вимог, що висувається перед викладачем вищого навчального закладу системою освіти України. Професійні знання – знання навчальної дисципліни, що викладає, його методики, педагогіки та психології, а також уміння синтезувати науки, які вивчаються студентами.

Педагогічні здібності – узагальнена сукупність таких індивідуальнопсихологічних особливостей особистості педагога та особистісних якостей та станів, що забезпечують досягнення високих результатів у педагогічній діяльності. Достатня сформованість у викладача вищої школи, зокрема, психолого-педагогічних умінь є необхідною умовою розв'язання різноманітних педагогічних завдань на рівні майстерності. Професійно-педагогічними якостями є стійкі загальні та специфічні риси педагога, які забезпечують йому повноцінне виконання педагогічних функцій і обов'язків. До них відносять: □ педагогічну уяву, □ педагогічну

спостережливість, □ специфічні якості мови (темп, чіткість чіткість, звуки, слова, наголоси), □ комунікабельність, □ любов до людей, з якими спілкується викладач. Педагогічна діяльність – це процес розв’язання незліченної низки педагогічних завдань. Основне педагогічне завдання, що виступає кінцевою метою навчання й виховання у вищій школі, розв’язується викладачем перетворенням навчання студентів у самонавчання, зовнішньої регуляції їхніх дій і вчинків у саморегуляцію. Викладач перетворює педагогічні цілі в психологічні цілі студента. Професіоналізм фахівця проявляється в систематичному підвищенні кваліфікації, творчій активності, здатності продуктивно задовольняти зростаючі вимоги суспільного виробництва й культури, в особистісному вдосконаленні, що включає самоосвіту й самовиховання. Професіоналізм діяльності в педагогічній практиці проявляється у творчій готовності особистості до продуктивного вирішення майбутніх професійних завдань і формування у викладачів того рівня конкурентоспроможності, що дозволить їм активно включитися в освоєння професійної діяльності.

Показниками професіоналізму виступають: володіння професійними духовними цінностями, орієнтації і їх дотримання; засвоєння на високому рівні вищих зразків засобів праці, вироблених у професії (професійних знань, способів і дій, професійних "технік" і технологій, прийомів професійного мислення, способів професійної самосвідомості тощо). Система показників професіоналізму діяльності у співвіднесенні із майстерністю: висока ефективність діяльності; високий рівень кваліфікації й професійної компетентності; оптимальна інтенсивність і напруженість праці; висока точність і надійність діяльності; висока організованість; низька опосередкованість; креативність; можливість розвитку суб’єкта праці як особистості; спрямованість на досягнення соціально-значимих цілей.

Період досягнення вищих рівнів професійної майстерності в діяльності викладачів вищої школи 16-20 років професійної кар’єри. Більшість учених

уважає, що педагогічна майстерність являє собою єдність використання наукових закономірностей і передового педагогічного досвіду. До того ж відзначається факт зв'язку педагогічної майстерності з аналізом систем і структур різних сторін діяльності викладача і його індивідуально-психологічних властивостей. При цьому дослідники відзначають, що майстерність педагога прямо не пов'язана зі стажем його роботи, вона може виявитися й на більш ранніх етапах професіоналізації, коли молодий викладач не просто орієнтується на гарантований результат, але здійснює діяльність творчо. Аналізуючи особливості педагогічної майстерності, вчені акцентують увагу на її зв'язку з педагогічною творчістю, але при цьому заперечується їхня тотожність. На відміну від майстерності педагогічна творчість – це завжди пошук і знаходження нового, тоді як педагогічна майстерність може проявлятися як сталий високий рівень професіоналізму без схильності до нових рішень. Ще В.О. Сухомлинський наголошував, що робота вчителя – це творчість, Він підкреслював, що справжній учитель-майстер не може жити без творчості, повторюючи одне й те саме все своє життя. Тільки творчий педагог може розвинути творчі можливості, творчі здібності в інших. В основі педагогічної творчості лежить творчий стиль навчання. Специфіка педагогічної творчості полягає в тому, що об'єктом і підсумком його є формування особистості. Його стержнем є стимулювання студентів до творчості в пізнавальній діяльності, а також створення педагогом відповідних умов до прояву їх ініціативи. Особливість педагогічної творчості в сучасних умовах полягає і в тому, що, являючись активним процесом, вона в міру розвитку науки все більше стає керованою. Кожен творчий педагог – це особистість, він вміло опирається на свій досвід, високу теоретичну підготовленість, майстерність експерименту, емоційність, художність викладання. В основі такої педагогічної діяльності лежить індивідуальність, яка дозволяє розкрити його обдарованість. При цьому інколи виникає протиріччя, пов'язане з необхідністю реалізації нормативного

фактора в навчальному процесі. Діалектика єдності і протиріччя нормативу і творчості складна та оригінальна. Норматив узаконює, алгоритмізує, формалізує навчально-виховний процес, а творчість передбачає зміни, новаторство. При цьому, з одного боку будь-який стандарт заперечує творчість, але будь-яка творчість розробляє нове правило, стандарт для конкретної ситуації. Майстерний педагог – це перш за все вмілий мотиватор. Він має створити таку педагогічну систему навчання, за якої бажання студентів працювати творчо будуть їхнім природним бажанням. Зазначимо, що творча педагогічна діяльність педагога завжди органічно пов'язана з вивченням, науковим аналізом і впровадженням педагогічного досвіду. Педагог, який творчо спирається на досягнення педагогічної науки, сам збагачує педагогічну теорію, розкриває закономірності педагогічного процесу, визначає шляхи його удосконалення, прогнозує результати своєї діяльності, тобто його діяльність є дослідницькою. При цьому викладач відбирає зміст навчального матеріалу відповідно критеріям проблемності. У процесі розкриття теми він прагне налагодити відносини діалогу зі студентами. У таких умовах процес навчання нагадує науковий процес відкриття нових знань, забезпечує високий рівень пізнавальної активності студентів і приводить у кінцевому рахунку до формування досвіду творчої діяльності особистості. За таким стилем навчання діяльність студентів має пошуковий, проблемний, науковий характер. Тактика творчого стилю навчання передбачає такі форми поведінки викладача по відношенню до студента: □ уміння поставити навчально-пізнавальні проблеми, для того щоб викликати інтерес до міркувань, роздумів, порівнянь, аналізу; □ стимулювання до пошуку нових знань і нестандартних способів вирішення проблем; □ створення умов для підтримки самостійної, індивідуальної, пошукової діяльності. Педагог-майстер має свій особливий тип мислення, комплексні знання, специфіку їх структурування, особистісне забарвлення, вміння враховувати міждисциплінарні зв'язки.

В основі педагогічної діяльності викладача-майстра своєї справи є педагогічна техніка. Техніку вчителя називають педагогічною ще із 20-х рр. 20 ст., та розуміли її як сукупність прийомів і засобів, спрямованих на чітку й ефективну організацію навчальних занять. Нині педагогічну техніку визначають як систему вмінь учителя, що дає змогу використовувати власний психофізичний апарат для досягнення ефективних педагогічних результатів. Педагогічна техніка – це вміння викладача використовувати власний психофізичний апарат як інструмент педагогічного впливу, уміння емоційної саморегуляції, спілкування, культура і техніка його мовлення. Педагогічна техніка – це комплекс різних навичок і вмінь, за допомогою яких викладач досягає ефективності застосовуваних методів педагогічного впливу. Педагогічна техніка відбиває рівень майстерності педагога. Від того, як, якими прийомами навчання й виховання володіє викладач, залежить ступінь розвитку суб'єктів навчання-виховання. Очевидним є зв'язок педагогічної техніки із педагогічною, навчальною, виховною технологіями. Педагогічна техніка – це система добре відпрацьованих професійних навичок і вмінь, інтелектуальних, поведінкових, комунікативних, завдяки яким вчитель-професіонал виконує необхідну роботу швидко, чітко та максимально результативно, витрачаючи на це мінімум часу й зусиль. Досягнення виразності педагогічної техніки – лише одна із сходинок до педагогічної майстерності. Педагогічна техніка без пізнавання задач педагогічної дії, без розуміння мотивування студентства, істинної суті результатів взаємодії "викладач – студент – студенти" залишиться

2. Культура спілкування педагога у системі моральних відносин

Спілкування (або комунікація) – це процес взаємодії особистостей і груп, завдяки чому і відбувається становлення та розвиток особистості та суспільства. Спілкування зводиться, якщо узагальнено, до сприймання та створення (породження) різних текстів всіма мовами, що існують в культурі. Сукупність текстів культури містить у собі абсолютно все. У спілкуванні, у

взаємодії людей здійснюється узгодження цінностей, норм, ідеалів, почуттів, настроїв та всіх інших атрибутів духовного світу людини. У цьому процесі відбувається зміна властивостей як суб'єктів взаємодії, так і об'єктів узгодження (цінностей, норм тощо). Позбавлена спілкування соціальна система, і звісно, окрема людина, приречена на деградування. Спілкування – це процес контактів, обміну та взаємодії між людьми. У процесі навчання та виховання відбувається передача знань, способів діяльності, суспільних цінностей, норм культури. Отже сутністю роботи педагога є спілкування. Техніка спілкування спирається на розуміння його функцій, використання різноманітних прийомів, культуру мовлення тощо. Основні функції спілкування: □ обмін інформацією, □ організація діяльності, □ пізнання людьми одна одною, □ досягнення взаєморозуміння. Будь-яка людина має потребу самовираження в процесі спілкування, одержання емоційної підтримки (співчуття, поваги, визнання). Урахування цих потреб у двосторонніх комунікаціях є необхідним у роботі викладача. Без прояву розуміння та поваги до співбесідника ефективне спілкування не буде можливим. До комунікативних умінь викладача належать: □ соціальна перцепція – уміння "читати по обличчю"; □ емпатія – уміння співчувати; □ толерантність – уміння розуміти думки інших, терпимо ставитися до чужих поглядів; □ самопрезентація – уміння виявляти впевненість, свої кращі якості в необхідний час, доречно; □ установка на позитивне в людях; □ достатній обсяг уваги і пам'яті (обличчя, імена, якості); □ оперативність формулювання думок; □ культура і техніка мовлення; □ володіння прийомами ефективного спілкування. Для набуття навичок ефективного спілкування педагогогові слід оволодіти правилами, прийомами та враховувати і створювати певні умови. Розрізняють такі види спілкування: о емпатичне, з розумінням, о директивне, наполегливе, о захисно-агресивне, о принизливо-поступливе. До ефективних видів спілкування належать емпатичне та директивне. Емпатичне спілкування — це цілеспрямована

взаємодія, орієнтована на встановлення контакту, позитивних взаємовідносин, з'ясування думки співбесідника. Виявляючи співчуття до партнера, суб'єкт не відмовляється від своєї позиції, а намагається порозумітися зі співрозмовником. Правила емпатичного спілкування: більше слухати, з'ясовувати, уточнювати, а не говорити; стежити за думкою співрозмовника, утримуватись від оцінок; реагувати не тільки на зміст мови, а й на емоції, почуття. Емпатичне спілкування здійснюється за допомогою таких прийомів: □ підтвердження контакту відповідними невербальними реакціями (погляд, похитування головою, підтакування, нахил до співрозмовника, відкриті жести); □ перефразування почуттів та думок партнера; □ тактовне прояснення прихованих або неусвідомлених мотивів співбесідника, інтерпретація, резюмування їх; □ демонстрація розуміння думки співрозмовника (що нетотожне зі згодою), підбадьорювання, підтримка співбесідника. Директивне спілкування спрямоване на здійснення прямого психічного впливу на партнера, включає вираз почуттів, думок суб'єкта, аргументовані пояснення мети діяльності, майбутніх учинків та їх наслідків, але без образливих оцінок партнера. Директивне спілкування включає такі прийоми: висловлення сумнівів, незгоди, власних оцінок, порад, пропозицій, пояснення своєї думки, повідомлення про наслідки негативної поведінки, обов'язкове виконання своїх обіцянок. Правила директивного спілкування:

- щирість, відкритість поведінки; відверта відмова здійснювати дії, не прийнятні для суб'єкта;
- активні цілеспрямовані дії, рішучий захист себе від агресивної поведінки партнера;
- чітке висловлення своєї позиції, намірів;
- урахування значущих потреб партнера.

Важливим компонентом техніки спілкування викладача є культура мовлення:

□ лексична: багатий словниковий запас (синоніми, метафори, епітети), відсутність штамів і тавтологій;

□ граматична: використання іншомовних слів, числівників, відмінків, відмін, побудова речень;

□ орфоепічна: наголоси, правильність вимови.

Культура спілкування викладача розкривається у вербальних і невербальних засобах впливу на суб'єктів взаємодії. Засоби емоційного впливу поділяють на вербальні, тобто мовні, та невербальні, тобто немовні впливи. Вербальні засоби – це різні ораторські прийоми та засоби паралінгвістики (властивості голосу, його діапазон, інтонація), екстралінгвістики (включення в мову пауз, сміху тощо). До невербальних засобів відносять арсенал кінестетики (поза, жести, міміка, пантоміміка), проксемики (часова і просторова організація спілкування, візуальне спілкування, як-от контакт очима). Культура мови вчителя не може реалізуватися без техніки мовлення, що базується на: □ промовлянні тільки на дихальній опорі (це зберігає зв'язки і краще сприймається); □ чіткій дикції; □ переважному використанні помірної гучності та нижньому регістрі свого голосового діапазону; □ виборі темпоритму мовлення залежно від складності матеріалу, віку та рівня розвитку слухачів. Техніка мовлення передбачає уміння привертати увагу та виділяти головне за допомогою пауз, зменшення темпу мовлення та зміни гучності того, хто промовляє. Експресивність мовлення відіграє велику роль, тому варто використовувати різноманітні інтонації: логічні, смислові та емоційні наголоси, зміна висоти звуків, темпоритму, паузи. Інтонація може нести до 40 % інформації. Безбарвна монотонна мова не може привернути увагу слухача, навчити запам'ятовувати головне, виразити особисте ставлення викладача до інформації, яку він викладає. Крім інтонації до засобів виразності мови належать використання анафор: прислів'я, повтори, приказки.

Узагальненим виявом стилю спілкування викладача є педагогічний такт, що набувається разом з педагогічною культурою, акумулює всі її складові та є одним із основних показників педагогічної майстерності. Педагогічний такт ґрунтується на глибоких знаннях психології студентів, їхніх індивідуальних особливостей. Найбільш повно педагогічний такт виявляється в умінні вирішувати педагогічні конфлікти. Конфлікт – це передовсім суперечність. Значний вплив на характер спілкування здійснюють ролі. Людина поводить себе в конкретній групі відповідно до певної ролі. Роль людини визначається її психічними особливостями й обставинами, оточенням, в які вона потрапляє. Крім того, роль завжди хоча б частково відповідає неусвідомленим внутрішнім потребам людини. Неможливо змінити поведінку іншого тільки наказами чи зауваженнями, лише у включенні студента в нову для нього діяльність, де він здобуде нову роль, відповідно до цієї ролі зміниться і його поведінка. Отже, педагогічне спілкування є різновидом соціальної ситуації, у процесі комунікацій в системі "викладач – студент", "викладач – студенти" суб'єкти взаємодіють у межах різних соціальних моделей та ситуацій, наближених до майбутньої професійної діяльності. Ефективне спілкування можливе за таких умов: 1) Встановлення відносин довіри на основі визнання іншої людини особистістю. 2) Безоцінне (некритичне) і безумовне прийняття іншої людини. 3) Забезпечення співрозмовникам свободи висловлювання власних думок, почуттів, участі у прийнятті рішень і відповідальності за їх наслідки.

3. Стратегія й тактика етичного адекватного спілкування з різними учасниками навчально-виховного процесу.

Процес формування професійної позиції майбутнього вчителя потребує організації навчання у системі науково-методичної роботи, спрямованої на побудову власної системи ставлень у педагогічній взаємодії (на основі загальноприйнятих у суспільстві й особистих цінностей), створення індивідуальної траєкторії розвитку професійної позиції, що сприяє

всєбічному саморозвитку й самореалізації педагога в процесі оволодіння ним системою морально-ціннісних орієнтирів, знань, умінь, навичок, способів і досвіду діяльності, необхідних для ефективного рішення професійних й особистісних завдань, спрямовує на організацію самовдосконалення. Етика є одним з найдавніших компонентів культури людства, спрямованим на становлення та регулювання людських взаємин у процесі їхньої спільної життєдіяльності. Морально-етичні норми і цінності лежать в основі всіх суспільних (соціальних, політичних, економічних) та міжособистісних відносин людей, створення соціальних кодексів поведінки в рамках цих взаємин. Професійна етика являє собою сукупність моральних норм і правил, що визначають ставлення людини до свого професійного обов'язку, до людей, з якими вона пов'язана через характер своєї професії. Професійна етика є важливим компонентом професійної культури будь-якого фахівця і завжди вибудовує свої відносини на загальних, морально-етичних нормах і цінностях суспільства, але при цьому визначає професійно значущі пріоритети, цільові настанови для конкретної професійної діяльності. Педагог як особистість постійно вдосконалюється, оскільки це зумовлено не лише потребою в самотворчості, а й суспільним обов'язком, що вимагає від нього високої моральності. Особистісно орієнтований характер навчально-виховної діяльності та відносин з учнями передбачає потребу переорієнтації свідомості вчителів на визнання нових освітніх пріоритетів: поваги до особистості учня та його права на самовизначення, оволодіння відповідними етичними нормами, а також формування готовності педагога до етично адекватної поведінки в різних ситуаціях мінливого шкільного життя, які ставлять його перед моральним вибором. Високий рівень морального розвитку вчителя відбито в змісті державних освітніх стандартів, де визначено перелік обов'язкових професійно значущих рис його особистості. Кардинальне реформування життя українського суспільства, яке відбувається в умовах глобальної інтеграції у світовий освітній простір, модернізації

системи освіти, зростання ролі етнічних культурних чинників і національної самосвідомості, впливає на утвердження таких суспільних й особистісних цінностей, як свобода, відповідальність, повага до особистості. Це зумовлює інтенсивне поширення в освітянській практиці гуманістично зорієнтованих підходів і технологій, спрямованих на цілісний розвиток особистості всіх учасників педагогічного процесу, активізацію їхніх творчих можливостей, зростання ерудиції і загальної культури. Формування етичної культури здійснюється також на методологічному рівні (ознайомлення із загальнофілософськими закономірностями, реформами освіти, пріоритетами сучасного виховання, вимогами суспільства до виховання дітей, до фахової підготовки сучасного вчителя, нормами педагогічної етики); теоретичному (основні закони, принципи, правила педагогіки, психології, вікова специфіка та специфіка виховання дітей на різних етапах їхнього становлення, гуманістичні принципи виховання); особистісному (етична центрація педагогічної дії, організація педагогічної діяльності на гуманістичних засадах, сформованість етичних переконань, уявлень, якостей, стереотипів поведінки); методичному (використання сучасних виховних людинознавчих і культурологічних технологій в організації виховного процесу); технологічному (знання і доцільне використання методів і засобів етичного виховання, обізнаність з передовим вітчизняним і зарубіжним педагогічним досвідом, сучасними методиками етичного виховання тощо). Формуючись у сучасного вчителя в процесі його постійного навчання, етична компетентність проходить кілька етапів свого розвитку і є синергетичним результатом трьох важливих складових навчального процесу: соціокультурної, предметної і професійносуб'єктивної. Крім того, сучасний учитель має володіти не лише педагогічними, психологічними, технічними знаннями й уміннями, методичними знаннями, а й навичками культури спілкування, міжособистісної взаємодії; готовністю дотримуватися норм і правил етикету, працювати в умовах професійного стресу і конфліктних

ситуацій, володіти низкою професійно важливих особистісних якостей (відповідальність, увічливість, стресостійкість, позитивне мислення тощо); що визначає рівень професійної та особистої культури педагога. В основі професійної етики в педагогічній сфері лежить спрямованість на задоволення людських потреб, повага до людини, її професії, стилю і способу життя, що визначає затребуваність у цій галузі таких професійно значущих особистісних якостей, як відповідальність, толерантність, справедливість, увічливість, вміння спілкуватися, вміння ухвалювати рішення в етично складних ситуаціях професійної діяльності, вміння залагоджувати і попереджати конфлікти, стресостійкість та інші складові соціально-професійної компетентності вчителів у галузі професійної етики. Етична компетентність за специфікою реалізації належить до так званих надпредметних компетентностей. Вони мають інтегрований характер і поєднують у собі певний комплекс знань, умінь і ставлень, що набуваються вчителями впродовж періоду поглиблення всього змісту педагогічної освіти. У багатьох працях учених різних часів педагогічна етика розглядається як регулятор взаємодії вчителя з учнями, визначаються певні моральні вимоги до характеру такої взаємодії: гуманно та рівно ставитися до всіх дітей; поважати особистість; бути добропорядним, чесним, справедливим тощо. Для сучасного вчителя досить актуальним є поглиблення вивчення етичних засад педагогічної професії, а саме ознайомлення з історією виникнення та становлення педагогічних кодексів, правил професійної поведінки. Педагогічна етика пройшла у своєму розвитку шлях від абстрактного ідеалу вчителя до комплексного інтегративного утворення, базової ідеї функціонування багатьох педагогічних систем, основу яких складають ідеї гуманного ставлення вчителя до учнів, їхньої психологічної підтримки, ініціативи, творчості, відповідальності, особистого прикладу поведінки, доброти, співчуття, свободи самовизначення тощо. Вивчення інваріантних характеристик змісту педагогічної етики засвідчує, що вона належить до так

званих наскрізних історико-педагогічних проблем, що виникають у певну епоху й не втрачають своєї актуальності в умовах сьогодення. Професійна етика – невід’ємна частка загальнолюдської моралі, вона існує в її межах і формується на її основі. На всіх етапах історичного розвитку суспільства педагогічна думка була віддзеркаленням його актуальних потреб. Водночас будь-яка наукова педагогічна концепція ґрунтувалася на народно-педагогічній спадщині та прогресивному професійно-педагогічному досвіді. Прикладом етичної компетентності можуть бути такі здатності вчителя: усвідомлення гуманістичних цінностей, інваріантного характеру норм, принципів педагогічної етики; розуміння морального змісту педагогічної професії; необхідності розвитку культурних потреб та інтересів; здійснення етичної рефлексії власних учинків; виявлення сутності моральних колізій у різних педагогічних ситуаціях, прогнозування результатів своїх дій; уміння розв’язувати конфлікти, розуміти почуття та потреби вихованців; реалізація в професійній поведінці стратегії і тактики етично адекватного спілкування з різними учасниками навчально-виховного процесу. Процес формування етичної компетентності педагога є складним, динамічним, багатограним і багатофакторним. Змістовою основою етичної компетентності є педагогічна етика. Педагогічна етика вивчає особливості, зміст, принципи та функції педагогічної моралі, характер діяльності педагога та його моральних взаємин у педагогічному середовищі, розробляє основи педагогічного етикету, який є сукупністю правил спілкування та поведінки вчителя. Етика не зводиться до певної системи санкцій у педагогічній діяльності, адже її завдання – пояснювати соціально-психологічну доцільність дотримання тих чи інших професійних норм і правил. Саме етика, з позицій цілісного підходу до особистості, наполягає на розгляді навчання та виховання особистості як її духовного насичення, що розгортається в духовному діалозі, спілкуванні рівноцінних суб’єктів. Покликання педагога – не тільки і не стільки передача знань, умінь та навичок, а й усебічний розвиток здібностей та можливостей

учня, виховання порядного, відповідального, свідомого громадянина країни. Професійна діяльність педагога ґрунтується на верховенстві загальнолюдських цінностей, норм і принципів моралі. При її виконанні педагог виступає носієм обов'язків стосовно: учня, батьків учня, фахового педагогічного співтовариства в цілому й окремих педагогів, самого себе, суспільства. Досягнення мети виховання та навчання потребує від педагога усвідомлення високих етичних стандартів діяльності і поведінки, принципів істини, добра, краси і досконалості, гармонійного поєднання інтересів учня та інших людей. Дотримання педагогами професійних етичних норм та правил – необхідна і фундаментальна засада повноцінного функціонування системи освіти та головна умова реалізації ним важливої соціально-культурної і духовної ролі в сучасному суспільстві. Головна мета педагога – навчити учня мислити, відчувати та любити. Етична компетентність має суттєве значення для правильної постановки вчителем цілей, завдань, вибір форм і методів навчання, допомагає відшукати правильну лінію в кожній унікальній ситуації діяльності. Недосконалість сформованості етичної компетентності вчителя породжують етико-педагогічні помилки. Вона призводить до того, що вчитель не може правильно обрати тактику своєї поведінки. Етичні труднощі виражаються в недостатній тактовності, толерантності, чутках, брехні, непорядності, заздрощах, необ'єктивності, себелюбстві, поспішності, неадекватній оцінці якостей співрозмовника тощо. Найчастіше в середовищі сучасних учителів трапляються такі етичні помилки: загравання з дітьми, спроба ввійти в довіру; визначення «мазунчиків» у класі; уживання грубих порівнянь; деспотичні вказівки; ігнорування індивідуальності, підлаштовування дитини під свій виховний еталон; нехтування цінностями дитячого світу тощо. Ускладнення у взаємовідносинах з учнями найчастіше виникають за таких обставин: порушення учнями дисципліни на уроці; відволікання уваги дітей під час уроку; бійка на перервах; дитяча заздрість; неохайність деяких дітей тощо.

Неправильна етико-педагогічна поведінка в таких випадках може провокувати виникнення конфліктів. На основі вищезазначеного можна виокремити такі помилкові дії вчителя: □ маніпулювання сприйняттям ситуації – свідчення її неправильного усвідомлення, перекручування фактів. Про таке сприймання ситуації вчителем свідчать його фрази: «Ти ніколи не виконуєш домашнє завдання», «Ти завжди забуваєш свій щоденник удома», «У твоєму диктанті безліч помилок» та інші. Категоричність висловлювань посилює їхній негативний зміст, викликає у вихованця образу, бажання помститися, зневіру у власних можливостях. Отже, унаслідок таких дій учитель досягає результату, який протилежний очікуваному; □ актуалізація неприємних спогадів характерна тоді, коли вчитель нагадує учневі про минулі проблеми, які ще болісно відгукуються. Позбавлені виховного впливу фрази вчителя на зразок: «Я думала, то був поодинокий випадок, а це, виявляється, твій характер», «Я тебе захищала від нападків однокласників, а тепер розумію, що цього не варто було робити» руйнують особистість, на несвідомому рівні актуалізують негативні почуття та спогади; □ пряме протиставлення сторін типове для ситуацій, коли вчитель прагне продемонструвати свою перевагу, але робить це невміло, принижуючи гідність вихованців, їхнє право на самостійність і самовизначення. Таку його позицію приховано за словами: «Я вчитель, а ви – лише учні», «Я людина доросла і тому знаю краще» і ін. Розбіжність у думках – найчастіше виявляється у випадках оцінювання знань і поведінки учнів, коли оцінка за поведінку переноситься на знання учнів або безпідставно занижується без необхідних пояснень. Неправильна оцінка ситуації вчителем нерідко є причиною непорозуміння з учнями. Стереотипність поведінки – у ситуаціях, що потребують морального вибору, нерідко виявляється в приниженні учнів, спробі маніпулювати ними, залякати або викликати тривогу перед можливим покаранням. Перенесення норм поведінки дорослих на взаємини з вихованцями – порушення логіки і динаміки розвитку дитини, надмірна

вимогливість сприяє утвердженню авторитарного стилю спілкування з ними. Усвідомлення власної правоти – провокує педагога у взаємодії з учнями на використання прийомів гальмування їхньої поведінки залякування, погрози, осуд тощо. Етико-педагогічні помилки вчителя мають не лише ситуативний, випадковий характер, а й закріплюються на рівні свідомості. В умовах особистісно-орієнтованого навчання постає потреба в основу критеріїв ефективної педагогічної діяльності ввести не лише оцінки успіхів у навчанні дитини, а й відповідні виміри зусиль учителя щодо мотивації цієї діяльності, педагогічної культури, етичної компетентності. Висновки дослідження. Етична компетентність – складне поліфункціональне та індивідуально-психологічне утворення на основі інтеграції професійних теоретичних знань, ціннісних орієнтацій і практичних умінь педагога у сфері етики, а також особистісних якостей, емоційно-ціннісного ставлення до педагогічної діяльності, що сукупно забезпечують вибір учителем свідомої етичної поведінки, яка віддзеркалює нормативноетичні професійні засади та гуманістичну спрямованість його педагогічної дії. Несформованість етичної компетенції педагога призводить до етико-педагогічних помилок у педагогічній діяльності. Формувальне значення для етичної компетентності має розвиток позитивного ставлення вчителя до власної особистості й до інших людей. Цьому сприяє орієнтація на переосмислення власного досвіду, на рефлексію і самоаналіз, подолання педагогічних стереотипів у суспільній свідомості. Актуальність дослідження професійної етики педагога зумовлена можливістю подолати з її допомогою ціннісний хаос не тільки в його свідомості, а й у суспільстві загалом, коли зруйновано старі моральні орієнтири, задекларовано нові цілі та завдання, але чітко не визначено відповідних цінностей та ідеалів, що їх супроводжують. Нині етика як квінтесенція культури покликана втілити ідеї гуманістичної педагогіки, що шукає шляхи оновлення навчання і виховання як процесів людинотворення, звільнення школи від формалізму, стереотипів, авторитарного підходу до

дитини. Вона здатна регулювати соціальне і природне в суб'єкті життєдіяльності через усвідомлення їхнього збалансованого впливу на нього. Формування етично компетентного вчителя – це соціально значуща проблема, від розв'язання якої залежать успіх гуманізації системи освіти, підвищення загальної культури у суспільстві та перспективи розвитку сучасної людини. Етичний розвиток учителя є неперервним процесом особистісно-професійного зростання, що передбачає підвищення його рівня моральної свідомості, здійснення професійної рефлексії та формування системи ставлень до суб'єктів навчально-виховного процесу відповідно до норм і правил педагогічної етики.

Список рекомендованої літератури

1. Авторитет учителя // С. У. Гончаренко. Український педагогічний словник. – К. : Либідь, 1997. – С. 14.
2. Бутенко Н.Ю. Комунікативна майстерність викладача: навч. посібн. / Н.Ю. Бутенко. – К. : КНЕУ, 2005. – 336 с.
3. Васянович Г.П. Педагогічна етика: Навчально-методичний посібник. – Львів: «Норма», 2005. – 344 с.
4. Грень Л.Н. Формирование ценностно-мотивационной составляющей потенциала лидера во время обучения в вузе / Л.Н. Грень // «Наукова школа академіка І. А. Зязюна у працях його соратників та учнів» : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Х. : НТУ «ХПІ», 2017. С. 202-205.
5. Грень Л.М. Формування духовного світу студентства як важливе завдання вищої школи / Л.М. Грень, К.Ю. Чадаєва // Наукові праці ДонНТУ. Серія: «Педагогіка, психологія і соціологія». № 1 (20), 2017. – С. 22-27.
6. Грень Л.М. Діагностика й розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців у процесі навчання / Л.Н. Грень // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Зб. статей: – Ялта: РВВ КГУ, 2014, Вип. 43. – Ч.1. – 264 с. – С. 46-51.

7. Грень Л.М. Історична освіта як складова гуманітарної та професійної підготовки / Л.М. Грень, К.Ю. Чадаєва, Н.В. Мархайчук // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. праць. – Київ, 2018. – 2018 – №1 (36). – С.85-91.
8. Грень Л.М. Створення якісного іміджу ділової людини – запорука її успіху у майбутній професійній кар'єрі / Л.М. Грень // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія» / Редкол.: С. М. Ніколаєнко (відп. ред) та ін. – К.: Міленіум, 2018. – Вип. 279. – 250 с. – С. 200-205.
9. Грень Л.М. Теория и практика технологии социально-педагогической помощи педагогами как психологами студентам высшего учебного заведения / Л.Н. Грень, Б.И. Фурманец // Наукові праці ДонНТУ. Серія: «Педагогіка, психологія і соціологія». – № 1(22), 2018. – С. 128-137.
10. Гулей К. В. Про етичну компетентність сучасного вчителя [Електронний ресурс] / К. В. Гулей. – Режим доступу : <http://oblosvita.com/navigaciya/skrynka/etyka/5933-pro-etichnu-kompetentnist-suchasnogo-vchitelya.html>. Етика: Навч. Пос. / В.О.Лозовой та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2007. - 224 с.
11. Демешкант Н. А. Розвиток дослідницьких умінь як основа формування наукового світогляду студентів вищих навчальних закладів / Н.А. Демешкант // Нові технології навчання: наук.-метод. зб. / Б.М. Жебровський (гол. ред.), А. В. Кудін (заст. гол. ред.), Я. Я. Болюбаш (заст. гол. ред.). – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2007. – Вип. 47. – С. 23-26.
12. Депенчук Н. П., Дроздова Г. Д. Нравственные аспекты современной экологии / Н. П. Депенчук, Г. Д. Дроздова // Интегрирующая функция экологии в современной науке. (В помощь методологическим семинарам): Сборник научных трудов / Отв. ред. Н. П. Депенчук, Н.Н. Киселев. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 17-31.
13. Дроздова І. П. Особливості мовної ситуації у Східній Україні / І. П. Дроздова, К. Ю. Чадаєва, Л. М. Грень // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2019 №3 (42). С. 62-72.

14. Журба К. Формування етичної культури вчителів як необхідна умова сучасного виховання [Електронний ресурс] / К. Журба, С. Гаряча. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/22/visnuk_3.pdf.
15. Зязюн І.А. Краса педагогічної дії: навч. посіб. [для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів] / І.А. Зязюн. – К. : Українсько-фінський ін-тут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
16. Калашин В.Ф. Самоактуалізація викладача // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – №1. – С.7-9.
17. Кісіль М. В. Оцінка якості вищої освіти / М.В. Кісіль // Вища освіта України. – 2005. – № 4 (14). – С. 82-87.
18. Кузьменко Ю. В. Методика формування культури праці учнів основної школи на уроках обслуговуючої праці: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Ю. В. Кузьменко. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2006. – 19 с.
19. Леонтьєва В. Історія етичних вчень: Конспект лекцій по спецкурсу. Частина 1. – Харків: ХТУРЕ, 1995. – 24 с.
20. Макаренко А.С. О моем опыте // Педагогические сочинения: в 8 т. – М., 1984. – Т.4.
21. Мачуська І. М. Формування культури міжособистісного спілкування старшокласників у їх підготовці до сімейного життя: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / І. М. Мачуська; Ін-т проблем виховання АПН України. – К., 2004. – 19 с.
- 202 Мельник Ю. Б. Формування культури здоров'я учнів початкової школи / Ю. Б. Мельник // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2002. – № 23. – С. 37-49.
23. Мишаткина Т.В. Педагогическая этика: Учеб. пособие / Серия «Высшее образование». – Ростов н/Д: Феникс, 2004. – 304 с.
24. Мовчан В. Історія і теорія етики: Навчальний посібник. – Дрогобич: Коло, 2003. – 432с.
25. Мороз О.Г., Падалка О.С., Юрченко В.І. Педагогіка і психологія вищої школи: Навчальний посібник. – К.: Просвіта, 2000.

26. Нечепоренко М. В. Формування естетичної культури студентів класичних університетів: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / М. В. Нечепоренко. – Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2005. – 23 с.
27. Пасько К. М. Професійне становлення вчителя та засоби педагогічної майстерності в контексті освітніх реформацій (філософсько-педагогічний аналіз) / К. М. Пасько // Філософські науки. – Суми: СумДПУ, 2007. – Вип. 2. – С. 163-176.
28. Писаренко В.И., Писаренко И.Я. Педагогическая этика. – Изд. 2-е. – Минск: «Нар. асвета», 1977. – 256 с.
29. Романовський О.Г., Михайличенко В.Є., Грень Л.М. Педагогіка успіху. Підручник, НТУ «ХП». – 2011. – 300 с.
30. Романовский А.Г. Педагогика лидерства: монографія / А.Г. Романовский, В.Е. Михайличенко, Л.Н. Грень. – Х.: ФЛП Бровин А.В., 2018. – 500 с.
31. Романовский А.Г. Формирование воли как необходимое условие самовоспитания личности лидера в процессе обучения / А.Г. Романовский, Л.Н. Грень // Теорія і практика управління соціальними системами. – Харків: НТУ «ХП», 2015. – № 1. – С. 3-11.
32. Савельєв В.П. Етика: Навчальний посібник – 2-ге вид. – Львів: «Магнолія-2006», 2007. – 256 с.
33. Світова деонтологічна думка. Антологія текстів: навчальний посібник / Упорядник А.Довгань. – Тернопіль: ТІСІТ, 2003. – 200с.
34. Сікорський П.І. Якість вищої освіти – основна вимога Болонського процесу / П. І. Сікорський // Освіта. – 2004. – 14- 21 квітня. – С. 3-5.
35. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям: вибр. твори В 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К., 1977.– Т. 2. – 1977. – 670 с.
36. Ткачова Н. О. Аксіологічні засади педагогічного процесу в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Н. О. Ткачова. – Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2007. – 44 с.
37. Устинова Н. В. Формування етичної компетентності сучасного вчителя Наукові праці. Педагогіка Випуск 239. Том 251; 2014. С. 78-82.

38. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
39. Хоружа Л. Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика : [монографія] / Л. Л. Хоружа. – К. : Преса України, 2003. – 319 с.
40. Хоружа Л. Етична компетентність сучасного вчителя [Електронний ресурс] / Л. Хоружа // «Відкритий урок». – Режим доступу : <http://ru.osvita.ua/school/theory/1915/>.
41. Хоружа Л. Етична компетентність учителя як основа реалізації гуманістичної парадигми освіти / Л. Хоружа // Шлях освіти. – 2003. – № 3. – С. 27–33.
42. Хоружа Л. Л. Етичний розвиток педагога: навчальний посібник / Л.Л. Хоружа. – К. : «Академвидав», 2012. – 208 с.
43. Чадаєва К.Ю. Національне патріотичне виховання як пріоритет вищої освіти / Л.Ю. Чадаєва, Л.М. Грень // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. праць. – Київ, 2018. – № 3-4 (34-35). – С. 143-151.
44. Шевченко Ю. М. Педагогічна деонтологія : навч.-метод. посіб. [для студ. спеціальності «Початкова освіта»] / Авт.-укл. Юлія Михайлівна Шевченко . – Мелітополь : Видавничо-поліграфічний центр «Люкс», 2018. – 130 с.
45. Шовкун М. П. Складові комунікативної культури студентів / М.П. Шовкун // Педагогіка, психологія та мед.- біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2003. – № 8. – С. 45-50.
46. Щербань П. Сутність педагогічної культури // Вища школа України. – 2004. – №3. – С.67-71

Навчальне видання

РОМАНОВСЬКИЙ Олександр Георгійович
ГРЕНЬ Лариса Миколаївна
СЕРЕДА Наталія Вікторівна

ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Текст лекцій
для здобувачів освітньо-наукового рівня доктор філософії
спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»

Відповідальний за випуск *Т.В. Гура*
Роботу до видання рекомендувала проф. *О.А. Ігнатюк*
У авторській редакції
План 2020 р., п. 24

Формат 60×84 1/16. Друк цифровий. Гарнітура Таймс.
Ум. друк.арк.8,6. Наклад 50 прим.
Зам. № 14-06. Ціна договірна.

Видавництво та друк

ФОП Іванченко І.С.

пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135

тел. +38(050/093) 40-243-50

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовників та розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 4388 від 15.08.2012 р.

www.monograf.com.ua